

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ

Миљан Д. Милисављевић

Да ли је идеал делиберативне демократије
остварив? Институционалне претпоставке
јавне делиберације

докторска дисертација

Београд, 2016.

UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF PHILOSOPHY

Miljan D. Milisavljević

Is the ideal of deliberative democracy
achievable? Institutional presuppositions of
public deliberation

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2016.

Подаци о ментору и члановима комисије

Ментор:

др Иван Младеновић, ванредни професор, Универзитет у Београду, Филозофски факултет

Чланови комисије:

др Милорад Ступар, редовни професор, Универзитет у Београду, Филозофски факултет

др Ева Камерер, доцент, Универзитет у Београду, Филозофски факултет

Датум одбране:

Да ли је идеал делиберативне демократије остварив? Институционалне претпоставке јавне делиберације

Резиме

Циљ овог рада је да истражимо нормативну оправданост концепције делиберативне демократије, као и то да ли је идеал делиберативне демократије остварив. Под делиберативном демократијом подразумевамо институционално организовану јавну расправу грађана неке заједнице под условима који су фер. Зато је једно од важних питања којим смо се бавили било који су то нормативни захтеви на којима треба да се заснивају делиберативне институције. Нисмо узели у обзир све теоријске правце унутар делиберативне демократије, већ смо се фокусирали само на оне које су од највећег значаја за ова нормативна питања и који су најрелевантнији за испитивање могућности њене практичне примене.

Основна теза је везана за сам идеал делиберативне демократије, односно могућност његове институционализације. Због постојања реалних препрека на путу ка том циљу, многи теоретичари сматрају тако нешто утопијом. У раду смо настојали да одбранимо тезу да су делиберативне институције пожељан и остварив идеал. Основни начин за демонстрирање тезе био је да се установе основни услови за јавну делиберацију који одређују идеал делиберативне демократије, те да се испита који од тих услова може да опстане, а који треба ревидирати или одбацити с обзиром на постојећа емпиријска истраживања и практичну примену делиберативних форума. Како би дошли до решења које се заснива на јединству теорије и праксе посебну пажњу посветили смо питању институционализације делиберативне демократије. Поред увода и закључка рад има четири поглавља, кроз која ћемо покушати да понудимо приказ развоја и тренутног стања у теорији делиберативне демократије, али и да размотримо нека могућа решења у вези са њеном институционализацијом.

У првом поглављу покушали смо да одговоримо на питање шта је делиберативна демократија. У том погледу наш одговор је био делом концептуалне, а делом историјске природе. Делиберативну демократију одредили смо најпре у супротности са агрегативном демократијом. Потом смо понудили кратак историјски приказ развоја идеје о делиберативној демократији. Такође бавили смо се и нормативним оправдањем делиберативне демократије у светлу њених основних принципа. Под основним принципима делиберативне демократије најчешће се подразумевају услови *слободе, једнакости, разложности и консензуса*.

У следећем поглављу прешли смо са теоријских разматрања на емпиријска истраживања и у том контексту говорили смо о начелима примене теоријских принципа у пракси, односно експериментима у вези са јавном делиберацијом. Посебну пажњу посветили смо делиберативном изјашњавању (*deliberative poll*), као једном од најкарактеристичнијих експеримената у друштвеним наукама који се баве истраживањем јавне делиберације.

У последња два поглавља фокусирали смо се на тренутно стање делиберативне демократије, односно на питање њене институционализације, као и на њене будуће перспективе. Ослањајући се на истраживања из претходна два поглавља, усредсредили смо се на то како би требало да изгледају делиберативне институције које су истовремено у складу са идеалом и оствариве у данашњим условима. У том погледу настојали смо да истакнемо улогу јавне делиберације за решавање неких од важних проблема са којима се суочавају савремена демократска друштва.

Кључне речи: делиберативна демократија, институције, делиберативне норме, делиберативно изјашњавање, мини-јавности, делиберативни системи.

Научна област: Филозофија

Ужа научна област: Филозофија (Филозофија политике)

УДК број:

Is the Ideal of Deliberative Democracy Achievable? Institutional Presuppositions of Public Deliberation

Summary

The aim of this study is to appraise the normative justification attributable to deliberative democracy, as also to determine whether the ideal of deliberative democracy is itself achievable. The term, „deliberative democracy“ applies to an institutionally organized public discourse, undertaken by the citizens of some, as yet unspecified community and under such conditions as are deemed to be fair. For this reason, one of the more important questions considered in this study is what precisely are the normative requirements which are supposed to serve as the foundation of deliberative institutions. We did not consider all of the possible theoretical directions associated with deliberative democracy, but instead focused only on those which were deemed of the greatest importance in respect to these normative questions and those which in turn were considered as being the most relevant to the process of researching the possibility of its practical implementation.

The main thesis of this study is linked to the ideal of deliberative democracy, precisely the possibility of its institutionalization. On account of the existence of real obstacles on the road towards the aforementioned goal, many theoreticians are inclined to consider the topic at hand as something altogether utopian. In this study, our goal was to defend the central thesis that deliberative democracy is an attainable and desirable ideal. The main manner by which this line of argumentation was to be demonstrated was the establishment of the primary conditions requisite for public deliberation (themselves determined through the ideal of deliberative democracy) and in so doing to consider which of these conditions should remain, and which should be revised or else discarded, given the existence of empirical studies and the practical implementation of deliberative forums.

In order to arrive at a solution, itself based on a unity of theory and practice, particular attention was paid to the question of the institutionalization of deliberative democracy. Besides the introduction and conclusion of this study, there are four chapters over the course of which we will attempt to offer a depiction of the development and current state of the theory of deliberative democracy, all the while considering some of the possible solutions in regards to its institutionalization.

In the first chapter we attempted to offer a response to the question of, „What is deliberative democracy?“ In this regard, our response was twofold, partly conceptual and partly historical in nature. We defined deliberative democracy primarily through its difference from aggregate democracy. Thereafter we proffered a short, historical overview of the development of the idea of deliberative democracy. In addition, we considered the normative justification of deliberative democracy through the lens of its primary principles. Under the term „primary principles“ we most commonly consider the existence of such conditions as *freedom, equality, reasonableness and consensus*. In the following chapter, we moved away from theoretical considerations to empirical research and in this context we spoke of the beginnings of the implementation of theoretical principles and their application in practice, precisely in experiments dealing with public deliberation. Particular attention was paid to the topic of deliberative deliberative poll, as one of the most characteristic experiments in social sciences concerned with the researching of public deliberation. In the final two chapters we focused on the current state of deliberative democracy, particularly as concerns the topic of its institutionalization, as also its future perspectives. Leaning on the research presented in the earlier chapters, we focused on the idea of what deliberative institutions are supposed to look like, if they are to be simultaneously in keeping with their ideal and achievable under present conditions. In this context, we sought to emphasize the role of public deliberation in the resolution of some of the more important problems facing modern, democratic societies.

Key words: deliberative democracy, institutions, deliberative norms, deliberative poll, mini-publics, deliberative system.

САДРЖАЈ

Увод	1
1. Делиберативна демократија-теоријски аспекти	
1.1 Основе делиберативне демократије	5
1.2 Историјски развој идеје о делиберативној демократији	11
1.3 Принципи делиберативне демократије	24
1.4 Принципи суочени са праксом	32
2. Делиберативна демократија у пракси-експерименти у вези са јавном делиберацијом	
2.1 Разлика између испитивања јавног мњења и јавних консултација	35
2.2 Значај мини-јавности	38
2.3 Делиберативно изјашњавање	48
2.4 Од праксе назад ка теорији	54
3. Ка институцијама делиберативне демократије	
3.1 Тренутно стање у теорији делиберативне демократије	59
3.2 Институционализација делиберативне демократије	65
3.3 Институције делиберативне демократије на делу-два примера	71
3.4 Дуалистички модел институционализације: спој асоцијативне демократије са делиберативном демократијом	82
3.5 Управљање а не владање као начин функционисања институција делиберативне демократије	91
4. Институционализација делиберативне демократије као реалистична утопија	
4.1 Претпоставке и предуслови јавне делиберације	95
4.2 Дан делиберације	101
4.3 Устав делиберативне демократије	105
4.4 Делиберативни систем	113
Закључак	129
Литература	132

Увод

Циљ овог рада је да истражимо нормативну оправданост концепције делиберативне демократије, као и то да ли је идеал делиберативне демократије остварив. Под делиберативном демократијом подразумевамо институционално организовану јавну расправу грађана неке заједнице под условима који су фер. Зато ће једно од важних питања којим ћемо се бавити бити који су то нормативни захтеви на којима треба да се заснивају делиберативне институције. Нећемо узети у обзир све теоријске праваце унутар делиберативне демократије, већ ћемо се фокусирати само на оне које су од највећег значаја за ова нормативна питања и који су најрелевантнији за испитивање могућности њене практичне примене.

Основна теза је везана за сам идеал делиберативне демократије, односно могућност његове институционализације. Због постојања реалних препрека на путу ка том циљу, многи теоретичари сматрају тако нешто утопијом. У раду ћемо настојати да одбранимо тезу да су делиберативне институције пожељан и остварив идеал. Основни начин за демонстрирање тезе биће да се установе основни услови за јавну делиберацију који одређују идеал делиберативне демократије, те да се испита који од тих услова може да опстане, а који треба ревидирати или одбацити с обзиром на постојећа емпиријска истраживања и практичну примену делиберативних форума. Како би дошли до решења које се заснива на јединству теорије и праксе посебну пажњу посветићемо питању институционализује делиберативне демократије.

Поред увода и закључка рад има четири поглавља, кроз која ћемо покушати да понудимо приказ развоја и тренутног стања у теорији делиберативне демократије, али и да размотримо нека могућа решења у вези са њеном институционализацијом.

У првом поглављу покушаћемо да одговоримо на питање шта је делиберативна демократија. У том погледу наш одговор ће делом бити концептуалне, а делом

историјске природе. Делиберативну демократију одредићемо најпре у супротности са агрегативном демократијом. Потом ћемо понудити кратак историјски приказ развоја идеје о делиберативној демократији. У овом поглављу бавићемо се и нормативним оправдањем делиберативне демократије у светлу њених основних принципа. Који су то основни принципи делиберативне демократије? Под основним принципима делиберативне демократије најчешће се подразумевају услови *слободе, једнакости, разложности и консензуса*.

У другом поглављу прелазимо са теоријских разматрања на емпиријска истраживања и у том контексту говорићемо о почецима примене теоријских принципа у пракси, односно експериментима у вези са јавном делиберацијом. Посебну пажњу посветићемо делиберативном изјашњавању (*deliberative poll*), као једном од најкарактеристичнијих експеримента у друштвеним наукама који се баве истраживањем јавне делиберације.

У последња два поглавља бавићемо се тренутним стањем делиберативне демократије, односно питањем њене институционализације, као и њеним будућим перспективама. Ослањајући се на истраживања из претходна два поглавља, усредсредитићемо се на то како би требало да изгледају делиберативне институције које су истовремено у складу са идеалом и оствариве у данашњим условима. У том погледу настојаћемо да истакнемо улогу јавне делиберације за решавање неких од важних проблема са којима се суочавају савремена демократска друштва.

У овом раду применићемо методе дефинисања основних појмова, нормативне анализе, као и дескриптивну методу. У првом поглављу рада одредићемо делом концептуално, делом историјски шта се подразумева под појмом делиберативне демократије. Такође ћемо истаћи релацију овог појма са принципима слободе, једнакости, општег добра, консензуса, који су карактеристични за модерну и савремену филозофију политике. Направићемо и одређене појмовне дистинкције, на пример, између делиберативне и агрегативне демократије, делиберативних изјашњавања и испитивања јавног мњења.

У тежњи да формулишемо идеал делиберативне демократије користићемо средства нормативне анализе. У том контексту фокус истраживања биће на томе шта је то што делиберативну демократију чини нормативно оправданим процесом политичког одлучивања. Прво ћемо истражити који су то принципи у складу са којима би процес јавне делиберације требало да се одвија. Поред одређења скупа основних нормативних услова који се примењују на институције делиберативне демократије, усмерићемо пажњу и на то који би од тих услова требало да буде ревидиран узимајући у обзир остваривост идеала делиберативне демократије.

За разматрање остваривости идеала делиберативне демократије углавном ћемо се ослонити на дескриптивну методу. У том погледу у центру пажње биће експериментална истраживања у друштвеним наукама која се односе на јавну делиберацију. Првенствену пажњу усмерићемо на експерименте у вези са делиберативним изјашњавањима, које су спровели Фишкин и сарадници. Ова врста експеримената обично се сматра квази-експериментима јер се одвијају на терену и нема строго контролисаних услова. Основни циљ ових квази-експеримената јесте утврђивање да ли јавна делиберација доприноси већој информисаности грађана и промени њихових преференција у циљу доношења бољих политичких одлука. У раду ћемо детаљно истражити процес делиберативних изјашњавања и размотрити неколико конкретних примера који ће нам пружити основу за одговор на питање у којој мери се нормативна и дескриптивна истраживања у оквиру теорије делиберативне демократије могу довести у међусобну везу, посебно у вези са питањем институционализације делиберативне демократије.

Поред експеримената у вези са јавном делиберацијом у обзир ћемо узети и неке примере практичне примене делиберативних форума у доношењу различитих врста политика и планова. Ипак, с обзиром на ограничену примену делиберативних форума и недовољну изграђеност институција делиберативне демократије, биће неопходно да узмемо у обзир институционални дизајн неких могућих установа и неке мисаоне експерименте. Овај метод ће нам помоћи да истражимо који су то

типови проблема за чије решавање би институције, засноване на принципима делиберативне демократије, биле најадекватније.

1. Делиберативна демократија - теоријски аспекти

1.1. Основе делиберативне демократије

Делиберативна демократија настаје, добрим делом, као одговор на покушај да се демократија сведе на теорију рационалног избора, која грађане види само као пасивне конзументе, који следе искључиво сопствене интересе, а чије се једино учешће у демократским процесима своди на гласање. Оваквом виђењу демократије која служи само сабирању гласова уз помоћ већинског правила супротставља се виђење делиберативне демократије. Али каква је природа теорије о делиберативној демократији? „Свака свеобухватна теорија тврди да решава моралне конфликте, али то ради на начин тако што обацује принципе друге теорије“, сматрају Гатманова и Томсон, на чије ставове ћемо се у одређењу делиберативне демократије ослонити (Gutmann and Thompson 2004, 13). Такве теорије сматрају се теоријама првог реда и ту спадају: „утилитаризам, либертаријанизам, либерални егалитаризам и комунитаризам“ (Gutmann and Thompson 2004, 13). Насупрот томе делиберативна демократија, по мишљењу ових аутора, спада у теорије другог реда. Теорије другог реда су оне које налазе начин да се баве проблемима теорија првог реда, „тако што остављају простора за настављање моралних конфликта које теорије првог реда сматрају решеним“ (Gutmann and Thompson 2004, 13). Како Гатманова и Томсон кажу, „највећи конкурент делиберативној демократији међу теоријама другог реда је агрегативна демократија“ (Gutmann and Thompson 2004, 13).

Делиберативна демократија посебно истиче значај „разлога које грађани или њихови представници дају за своје изражене преференције“ (Gutmann and Thompson 2004, 13). Са друге стране, „агрегативна демократија узима преференције као дате“ и за њих „не тражи никаква оправдања, већ је једино важно да се оне већинским гласањем саберу на ефикасни и фер начин“ (Gutmann and Thompson 2004, 13).

Када се пред друштво постави неки проблем агрегативна демократија има два начина на располагању како те проблеме да реши. Први начин је тај да се „питање постави грађанима о коме ће се они изјашњавати већинским гласањем“ (Gutmann and Thompson 2004, 14). „Изборни процес је сличан функционисању тржишта. Попут произвођача, политичари и партије креирају своје стратегије на основу захтева гласача, који као потрошачи, изражавају своје преференције бирајући између више производа, у овом случају кандидата и партија“ (Gutmann and Thompson 2004, 14). Зато Ејми Гатман и Денис Томсон добро примећују када кажу да када се води дебата током изборног процеса, у агрегативној демократији она више личи на „рекламну кампању него на озбиљан аргумент“ који ће довести до промене ставова учесника давањем разлога (Gutmann and Thompson 2004, 14). Други метод агрегативне демократије је такав да преференције пролазе кроз „аналитички филтер, као што је анализа трошкова и добити, са циљем да произведу оптималне резултате за одређене кандидате или партије“ (Gutmann and Thompson 2004, 14-15). Зато оно што дефинише оба ова метода, односно агрегативну демократију у целини је то да она узима „изражене преференције као основни материјал за демократско одлучивање“ (Gutmann and Thompson 2004, 15).

Оно што је суштинско за агрегативну демократију то је оправданост самог процеса, а не оправданост преференција учесника поменутог процеса. На основу тога може се закључити да агрегативна демократија има одређене предности у односу на друге теорије. Прво, она се заснива на конкретним резултатима, какви су резултати већинског гласања. Друго, предност агрегативне демократије је и у томе што се она „ослања на прихватљиве и правичне процедуре које решавају неслагања“ (Gutmann and Thompson 2004, 16).

Међутим, наведени аутори ипак тврде да, без обзира на поменуте предности агрегативне концепције демократије, она има одређене мане због којих је потребно трагање за другачијим основама демократског одлучивања. Главни проблем агрегативних концепција је тај што се у њиховим оквирима грађанима не омогућава да доведу у питање саме методе одлучивања. „Преференција за другу

методу одлучивања – на пример за делиберативни процес – не може бити третирана на исти начин као остале преференције“, закључују Гатманова и Томсон (Gutmann and Thompson 2004, 16).

Са друге стране, делиберација се такође мора завршити неком одлуком, иако се делиберативна демократија принципијелно гледано не може сматрати само неком процедуром за доношење коначних одлука. Она се мора ослањати и на остале процедуре, пре свих гласање, које у већини случајева нису делиберативне. Друго, делиберативна концепција се за разлику од агрегативне концепције експлицитно позива на моралне принципе. Због тога се делиберативна демократија позива на моралне захтеве који су потпуно независни од преференција грађана.

Делиберативна демократија може, такође, да различите процедуре одлучивања прилагоди себи, тако што ће их оправдати у делиберативном форуму (Gutmann and Thompson 2004, 19). Оно што треба истаћи то је да „природа делиберативне демократије омогућава грађанима и законодавцима да раније донете одлуке преиспитају, укључујући чак и одлуке које се тичу процедуре доношења одлука“ (Gutmann and Thompson 2004, 19). Јер ће у ситуацијама када се сусретну са неслагањем око одређених питања који су решиви на реципрочној основи, делиберативна демократија бити ефикаснија у односу на агрегативну концепцију. Чак када су проблеми нерешиви у датом тренутку постоји могућност да они на основу делиберативне демократије буду решени у будућности (Gutmann and Thompson 2004, 20).

Кључна ствар у вези са делиберативном демократијом је да укључивањем у делиберативни процес грађани могу променити своје склоности, јер преференције могу бити трансформисане кроз јавну расправу. Међутим, о многим питањима, сматрају Ејми Гатман и Денис Томсон, ни након делиберације, грађани неће променити своје мишљење, већ ће остати на почетним позицијама, па се поставља питање какве везе има ако се позиције њихових опонената сматрају морално разложним? Одговор на ово питање је „да ова врста поштовања охрабрује грађане

да позиције својих опонената сматрају вредним, радије него као последицу стицаја околности, као што су недовољно разумевање, погрешни мотиви и културни утицаји“ (Gutmann and Thompson 2004, 20).

Након критике концепције агрегативне демократије, Гатман и Томсон се баве самом делиберативном демократијом, односно контроверзама које она изазива како код самих заступника делиберативне демократије, тако и код других аутора. Јер, како кажу, делиберативне демократије суочавају се не само са неспоразумима између грађана, него и са неспоразумима око тога како како их одредити у зависности од тога који се њихов аспект сматра важнијим, па тако нека од питања која се у том смислу постављају јесу: да ли је делиберативна демократија инструментална или експресивна, процедурална или супстантивна, консенсуална или плуралистичка, репрезентативна или партиципаторна.

У овом делу рада се нећемо детаљно бавити сваким од ових питања. Међутим, на трагу разматрања Гатманове и Томсона указаћемо на неколико ствари. Прво, када се баве питањем да ли је делиберативна демократија инструментална или експресивна, они долазе до закључка да је делиберативна демократија и инструментална и експресивна и да се те две ствари не могу одвојити. Такође, то још више важи када се баве дилемом да ли су принципи делиберативне демократије процедурални или супстантивни, па се то испоставља као лажна дилема пошто су обе врсте принципа важне за јавну делиберацију.

Када говоре о будућности делиберативне демократије кажу да она зависи од одговора на два за њу битна изазова, једног теоријског и једног практичног. Теоријски се односи на то да „делиберативне демократе морају да признају провизорност природе како делиберативне демократије, тако и своје теорије о делиберативној демократији“ (Gutmann and Thompson 2004, 56). Практичан изазов делиберативној демократији се састоји у томе што би она требало да познате институције демократије учини отворенијим за делиберацију (Gutmann and Thompson 2004, 56). Ми ћемо у раду посебну пажњу посветити управо овим

питањима. Покушај да се одговори на практичан изазов, посебно кроз институционализацију делиберативне демократије, чини, у ствари, суштину нашег рада. Међутим, исто тако покушаћемо да понудимо наш одговор и на први изазов разматрањем тога који делиберативни принципи су издржали тест времена и то посебно с обзиром на тежњу да се одговори на практичан изазов.

Допринос теорије делиберативне демократије огледа се у томе што се она заиста залаже за што непосреднију партиципацију грађана у политичком животу. Теоретичари делиберативне демократије иду корак даље и не баве се само изборним процесом, већ се упуштају у саму суштину оног што је предмет избора. Главна идеја је да у једној фер расправи слободни и једнаки учесници износе своје разлоге зашто нешто треба или не треба прихватити. Треба имати на уму да учесници у једној таквој расправи, каквом је замишљају заговорници делиберативне демократије, приступају са одређеним убеђењима и вредностима нудећи разлоге за исправност свог мишљења.

Међутим, ако су испуњени услови за одвијање фер расправе, у којој учествују равноправни саговорници, који се међусобно уважавају и који су спремни да прихвате аргументе других као јаче и исправније, онда може доћи до промене сопственог става. Ипак, делиберација није сама себи циљ, већ она треба да подстакне грађане да покушају да дођу до консензуса око општег добра. Иако нема гаранције ни да ће се под идеалним условима за одвијање делиберације достићи консензус, ипак, то не треба да обесхрабри учеснике делиберације, већ треба консензусу тежити и даље нудећи нове разлоге.

Постоје реалне препреке достизању консензуса као што су: недостатак времена, искључива брига за сопствени интерес, суштинско неслагање око моралних питања и „непотпуно разумевање“ онога што је најбоље за појединца и колектив. Ако се и не успе у намери да се достигне консензус сам покушај те врсте има вредност по себи и може учеснике у делиберацији учинити бољим, тако што ће им проширити видике, тиме што ће постати благонаклонији једни према другима и смањити

разлику међу њима. Најчешћи приговор који се упућује теоретичарима делиберативне демократије је тај да се у савременом друштву, где постоји плурализам вредности, тешко може доћи до консензуса о општем добру. Међутим, већина важнијих заговорника делиберативне демократије сматра да је тај проблем могуће решити. Ролс у свом делу *Политички либерализам* сматра да је могуће доћи до „преклапајућег консензуса“, као минимума сагласности за добро уређено демократско друштво, а између разложних и рационалних индивидуа.

Треба истаћи да чак ни међу заступницима делиберативне демократије не постоји потпуна сагласност о свим њеним принципима, штавише, можемо рећи да су се гледања на то мењала током времена. Ми ћемо се у овом раду посебно бавити променама које су настале услед потребе да се ови принципи прилагоде практичним потребама и примени делиберативне демократије. Један од важних задатака нашег рада је да се утврди који су суштински принципи делиберативне демократије и како су они временом били модификовани како би се прилагодили практичној примени делиберативне демократије. Али пре разматрања ових принципа треба најпре указати на историјски развој идеје делиберативне демократије.

1.2. Историјски развој идеје о делиберативној демократији

Када говоримо о настанку и развоју делиберативне демократије, као и о њеном појмовном одређењу, ослонићемо се првенствено на историјску реконструкцију коју нуде Ејми Гатман и Денис Томсон, као и ону коју су понудили Боман и Рег (Gutmann and Thompson 2004; Bohman and Rehg 1997). Гатман и Томсон описују њен историјски развој од античког доба до данас, износећи битне моменте који ће на крају бити уобличени у јединствен идеал демократије. Тако, на пример, као првог значајног мислиоца који је сматрао вредним процес у ком грађани сами доносе одлуке означили су Аристотела, који је говорио да „обични грађани који дебатују и одлучују могу донети боље политичке одлуке него што ће то учинити неки стручњак сам без претходне расправе са било ким“ (Gutmann and Thompson 2004, 8).

Међутим, као слабост тога доба они истичу то што је било мало слободних грађана, јер већина су били робови, тако да тада није могла да постоји делиберативна демократија у данашњем смислу. Као следећег заслужног аутора за развој делиберативне демократије, Гатман и Томсон истичу Џона Стјуарта Мила (John Stewart Mill), као „заступника владавине дискусијом“ (Gutmann and Thompson 2004, 9). У делима Џона Дјуија (John Dewey), долази до одлучног спајања демократије и делиберације, јер он није сматрао да је широка општа расправа о битним питањима само део демократије, него је то, у ствари, „нужан услов демократије као облика владавине“ (Gutmann and Thompson 2004, 9).

Наравно, као најзначајније ауторе савременог доба који су допринели утемељењу идеје делиберативне демократије ови аутори истичу Ролса и Хабермаса. Хабермаса, због тога што је његова идеја делиберативне демократије чврсто заснована на народном суверенитету, односно што легитимност црпи из колективног суђења (Gutmann and Thompson 2004, 9). Треба имати на уму да се одлуке у том смислу не доносе само збиром индивидуалних воља, већ на начин

примене скупа делиберативних принципа. Када је о Џону Ролсу реч, ту се пре свега мисли на идеје разложног плурализма и преклапајућег косензуса. О значају Ролса за теорију делиберативне демократије биће више речи касније.

Насупрот схватању о праволинијском развоју идеала делиберативне демократије, Џејмс Боман (James Bohman) и Вилијам Рег (William Rehg) износе другачије виђење њеног развоја, односно говоре о томе да су „концепције легитимне владе биле, како у теорији, тако и у пракси, место интензивног сукоба од почетка модерности“ (Bohman and Rehg 1997, x):

„На једној страни, налазили су се теоретичари који су истицали плуралитет интереса грађана као могућу тачку раздора, док су, са друге стране, били они који су могућност заједничког живота и грађанске хармоније налазили у заједничким интересима, вредностима и традицијама. Пример једне такве супротности је она између либералних теоретичара, као што су Томас Хобс (Thomas Hobbes) и Џон Лок (John Locke), са једне стране, и грађанских републиканаца Џејмса Херингтона (James Harrington) и Жан-Жак Русоа (Jean Jacques Rousseau), са друге стране. Иако идеја делиберативне демократије не води нужно до републиканизма и не искључује снажну свест о друштвеном конфликту, ипак се може рећи да настаје као последица дебате између ове две традиције“ (Bohman and Rehg 1997, x).

Сличан контраст се може уочити и у савременом контексту. Када се говори о развоју делиберативне демократије, нужно је у савременом контексту поменути и Џозефа Безета (Joseph M. Bessette), који је заслужан за њен назив. Под тим именом први пут се помиње у његовом чланку „Deliberative democracy: The majority principle in republican constitution“ из 1980. године (Bohman and Rehg 1997, xii). До тог момента одређене теорије које су доминирале другом половином двадесетог века биле су врло сумњичаве према тако нечем као што је јавна делиберација (Bohman and Rehg 1997, x-xii).

Таква једна теорија била је *елитистичка теорија демократије*, Јозефа Шумпетера и његових ученика (Bohman and Rehg 1997, x). Присталице ове теорије сматрале су да веће учешће грађана у политичким процесима може нарушити стабилност друштва. Такође, под утицајем неких емпиријских открића у друштвеним наукама, која показују да су грађани у савременим друштвима апатични, незаинтересовани, неинформисани и подложни манипулацији, закључују да грађани као такви нису способни да сами креирају политички амбијент из ког ће произаћи политички одговорна власт и да, мотивисани сопственим интересима, нису стању да се договоре око тога шта је опште добро. Због тога су склони мишљењу да управљање државом треба препустити политичкој елити, коју треба контролисати и, евентуално, сменити на следећим изборима (Bohman and Rehg 1997, xi).

Друга утицајна теорија тога доба била је *економска теорија демократије*, која се заснивала на томе да се економске категорије примене у политици, односно да се политичко поље деловања третира као тржиште, где политички актери и партије своје политике продају политичким конзументима, као трговци своје производе на тржишту (Bohman and Rehg 1997, xi). Најзначајнији представник те теорије био је Ентони Даунс. Међутим, и ова теорија, као и претходна, није била превише оптимистична по питању спремности грађана на заједнички договор око општег добра, пре свега због тога што их је третирала као потрошаче у борби за превласт себичних интереса, пре него као неког ко је у потрази за заједничким добром. Једино што преостаје, по мишљењу заступника ове теорије, је агрегација индивидуалних преференција, јер због толике различитости у склоностима, жељама и тежњама, није могуће пронаћи заједничко добро које ће бити прихватљиво за све. Наравно, оваква духовна клима у којој су доминирале наведене теорије, није била наклоњена јавној делиберацији и трагању за општим добром.

Промени оваквог стања знатно је допринела Ролсова политичка теорија. У *Теорији правде*, објављеној 1971. године, Ролс заснива сопствену концепцију

правде као свеобухватну филозофску доктрину, не правећи никакву разлику између моралне и политичке филозофије, односно општа морална концепција правде не одваја се од политичке концепције правде. Међутим, Ролс сматра да је идеја добро уређеног друштва, онако како је коришћена у *Теорији*, нереална, а нереална је јер је неконзистентна са остваривањем сопствених принципа, те се то исто тако одражава и на опис стабилности добро уређеног друштва. Видевши то као проблем покушао је да га превазиђе у делу *Политички либерализам*.

Разрађујући основну идеју правде као непристрасности, Ролс у *Политичком либерализму* уводи читав низ нових идеја са намером да избегне уочене проблеме у *Теорији*. Суштина проблема у *Теорији* је тај што је концепција правде као непристрасности представљена као свеобухватна политичка доктрина, као једна од доктрина у плурализму свеобухватних религијских, филозофских и моралних доктрина, која не може, као ни утилитаризам или нека друга бити потпуно афирмисана од стране свих грађана. Зато Ролс сматра, не одустајући од идеје правде као непристрасности, да је потребно понудити политичку концепцију правде која ће упркос постојању разложног плурализма свеобухватних религијских, филозофских и моралних доктрина, обезбедити преклапајући консензус.

На почетку дела *Политички либерализам* Ролс тврди да он под тим појмом мисли нешто друго него што се обично разуме и не жели да га одмах дефинише, већ поставља два питања и то:

1. „Која је најпогоднија концепција правде за утврђивање непристрасних услова друштвене сарадње између грађана као једнаких и слободних личности и у потпуности кооперативних чланова друштва током целог живота из генерације у генерацију?
2. Какве су основе толеранције с обзиром на постојање разложног плурализма религијских, филозофских и моралних доктрина у демократском режиму у

ком делују слободне установе? Комбиновањем ова два питања добија се следеће: како је могуће да током времена постоји праведно и стабилно друштво слободних и једнаких грађана дубоко подељених разложним религијским, филозофским и моралним доктринама?“ (Ролс 1998, 35-36)

Ролс сматра да правда као непристрасност нуди одговор на прво питање, тиме што предлаже два принципа правде које треба остварити кроз установе друштва како би се обезбедили слобода и једнакост за све чланове друштва. Поменути два принципа правде по мишљењу Ролса су:

1. „Свака личност полаже једнако право на у потпуности адекватну схему једнаких основних права и слобода, која је сагласна са истом схемом за све; у овој схеми једнаким политичким слободама, и само тим слободама, треба гарантовати њихову непристрасну вредност.
2. Друштвене и економске неједнакости треба да задовоље два услова: прво, треба да буду везане за положаје и службе који су отворени за све под условима непристрасне једнакости могућности; и, друго, оне треба да буду од највеће користи члановима друштва у најнеповољнијем положају“ (Ролс 1998, 37-38).

Наведеним принципима, сматра Ролс, разјашњава се садржај либералне политичке концепције правде и тиме се добија егалитарни облик либерализма, уз помоћ три елемента, као што су гаранција непристрасне вредности политичких слобода, тако да оне нису чисто формалне, затим непристрасна једнакост могућности и елемент разликовања, који каже да без обзира на неједнакости које постоје њих треба уредити тако да највеће користи од тога имају грађани у најнеповољнијем друштвеном положају (Ролс 1998, 38).

Међутим, само разоткривање садржаја концепције правде политичког либерализма не даје нам за право да мислимо да ће грађани исто прихватити без

задршке. Како, у ствари, долази до промене у ставовима према променама у смислу организације друштвених односа, а кроз призму успостављања нових установа (институција) које имају за циљ имплементацију принципа друштвене правде? Деловањем практичног ума кроз историју неке идеје, иако не престају да постоје сасвим губе своју снагу и више не представљају срж одређених ставова и доктрина, тако да се разлике и несагласности које постоје постепено смањују. Тако, на пример, идеја ропства, иако није сасвим ишчезла, више се не заступа јавно, док је идеја верске толеранције одавно постала део фондуса јавне културе. Временом фондус јавне културе постаје интегрални део наших разложних уверења, тј временом ми стварамо кохерентан систем уверења са којим треба да буде саобразна политичка концепција правде на свим нивоима општости. Џон Ролс то назива „рефлексивна равнотежа“ (*reflexive equilibrium*). То значи да рефлексивна равнотежа обухвата сва наша разложна уверења на свим нивоима општости, где се ниједан ниво не посматра као темељан и где сви имају почетни кредибилитет. Ако је то тако онда у самим индивидуама постоји основ за прихватање политичке концепције правде, чије основне идеје бивају прихваћене од свих чланова друштва, или бар огромне већине, као смернице за један разложен, добровољан и обавештен политички договор о даљој будућности друштва. Тиме се добија један политички, а не метафизички оквир, сматра Ролс, у оквиру кога се прихвата низ политичких вредности које треба да представљају суштину институција једног политички стабилног друштва.

Поменуте вредности ако нису сасвим подударне, онда нису ни у конфликту са већ постојећим вредностима садржане у свеобухватним доктринама на које се грађани ослањају, тако да, а на основу преклапајућег консензуса, постоји могућност прихватања политичке концепције правде, онако како је представља политички либерализам. Ролс одређујући своју концепцију правде као стриктно политичку, каже да се она пре свега примењује на „основну структуру друштва“, а под тим подразумева „основне политичке, социјалне и економске установе друштва и начин на који се оне заједно уклапају у јединствен систем сарадње из генерације у генерацију“ (Ролс 1998, 43).

Према томе, политичка концепција правде се односи на домен поменутих институција, затим на принципе, стандарде и правила на којима те институције функционишу, као и на норме које треба изразити у особинама и ставовима чланова друштва који у истом егзистирају. Према Ролсу то је структура затвореног друштва у који се у исти доспева случајно рођењем, а из њега одлази смрћу (Ролс 1998, 44). У тако замишљеном друштву грађани су једнаке и слободне личности и између њих постоје непристрасни услови сарадње. У том смислу на друштво не треба гледати као на чврст природни поредак или као на строгу хијерархијску уређеност, а ни као кординисану друштвену сарадњу одређену наређењима неке централне власти.

Друштво које почива на фундаменталним принципима политичке концепције правде између својих чланова успоставља непристрасне услове сарадње, који се огледају у томе да не постоји било каква присила да грађани пристану на одређену врсту односа, већ сваки грађанин разложно прихвата такве односе, односно јавно призната правила и процедуре, знајући да ће исте да прихвате и остали (Ролс 1998, 48). На тај начин успоставља се реципроцитет између грађана од кога ће сви имати користи. Треба напоменути да се идеја реципроцитета, како сматра Ролс, „налази између идеје непартијности, која је алтруистичка, и идеје заједничке користи која се схвата као корист за све“ (Ролс 1998, 49). Према томе, реципроцитет је, у ствари, израз правде као непристрасности који регулише један друштвени свет, у коме ће свако имати користи на основу принципа једнакости (Ролс 1998, 49).

Мало пре смо поменули, када смо дефинисали концепцију правде, да је један од њених интегралних делова и онај који се односи на саме личности, односно њихове особине које су битне да би принципи правде могли бити прихваћени и примењени. У једној фусноти Ролс каже да када он говори о теорији личности, тада не мисли на неку научну или социјалну теорију о личности, већ, пре свега, има на уму једну политичку концепцију која је нормативна и прилагођена је политичкој концепцији правде и није део једне свеобухватне доктрине (Ролс 1998, 50). Та концепција

личности полази од тога да су личности слободне и једнаке на основу своје две основне моралне моћи (способности за осећање правде и за концепцију добра) и интелектуалне моћи (расуђивање, мишљење и закључивање у вези са тим способностима). Шта то, у ствари, значи? То значи да је осећај правде „способност да се разуме и примени јавна концепција правде која означава непристрасне услове сарадње“, док способност за концепцију добра значи „способност да се формира, ревидира и следи концепција сопствене користи или добра“ (Ролс 1998, 51-52).

Ролс у намери да још више оснажи своју концепцију личности уводи идеју првобитног положаја (*original position*). Ова идеја представља једну хипотетичку ситуацију у којој се учесници налазе иза вела незнања (*vail of ignorance*) и треба да у потпуно непристрасним условима и неоптерећени било каквим теретом друштвеног наслеђа установе принципе политичке правде (Ролс 1998, 56).

Такође, када говори о карактеристикама личности, а као учесницима друштвеног живота, Ролс истиче да оне могу бити разложне и рационалне (Ролс 1998, 82). Шта значи разложно и рационално? Људи се разложно понашају онда када са другим, себи једнаким и слободним индивидуама, желе да успоставе принципе и стандарде непристрасне сарадње, за које верују да ће бити прихваћени и од свих осталих. Разложна страна личности је она која у први план истиче моралне квалитете и омогућава да друге доживимо као себи равне са којима можемо да градимо један друштвени свет, а у ком ће важити разложне норме и стандарди које ће бити смернице понашања учесника друштвеног света. У том свету ће важити правило реципроцитета где ће свака индивидуа имати корист за себе, али не на штету другог. Међутим, људи престају да буду разложни онда када престају да се држе договорених принципа и норми, првом приликом када пожелеле да остваре своје себичне циљеве. С друге стране рационални актер друштвеног збивања одликује се моћи промишљања и расуђивања мотивисан сопственим циљевима и интересима. Рационално долази до изражаја када се утврђује листа приоритетних циљева и осмишљавања начина како доћи до поменутих циљева. Рационалној личности, сматра Ролс, „недостаје посебан облик моралне

осетљивости, који нас покреће на непристрасну сарадњу као такву“, она може да разуме значење моралности и познат јој је њен садржај, али је уопште не дотиче (Ролс 1998, 85). Рационално и разложно су две одвојене моћи и, Ролс сматра да је погрешно мислити да је разложно проистекло из рационалног, али исто тако каже да су разложно и рационално две комплементарне идеје које делују заједно у сврху успостављања правде као непристрасности. Јер у супротном „разложни актери не би имали сопствене циљеве које би остварили кроз непристрасну сарадњу“, док би, са друге стране, рационалне индивидуе биле „без осећаја за правду“ и без могућности да схвате „ваљаност захтева других“ људи (Ролс 1998, 86).

Уколико бисмо прихватили да се разложно изводи из рационалног, онда би читава концепција правде као непристрасности била доведена у питање, јер се у непристрасним условима сарадње актери постављени разложно, симетрично и без икакве намере фаворизовања било ког учесника, где нико нема предност у споразумевању и где нико не може наметнути своје гледиште. У једном таквом друштву непристрасне сарадње индивидуе нису разложне у смислу алтруистичког деловања, као потпуне и непристрасне бриге за другог, али ни у смислу себичне бриге за сопствене интересе, већ се односе тако градећи један људски свет у коме свако поштујући оног другог и у сарадњи са њим оваплућује истинске вредности. Међутим, током заједничког друштвеног и политичког живота између индивидуа може доћи и до неслагања.

Када говоримо о неслагању између индивидуа не мислимо на неслагања која проистичу из рационално установљених сопствених интереса особа које не маре за интересе и циљеве других, а ни на неслагања условљена ирационалним деловањем појединаца, већ на разложно неслагање једнаких и слободних појединаца који су прихватили непристрасне услове сарадње. Када ово кажемо имамо на уму појединце који се одликују двема моралним моћима које их и квалификују да буду активни чланови гореописаног друштва али и да, као слободне индивидуе, самостално одлучују у конкретним ситуацијама на основу тога да могу да расуђују,

да одмеравају доказе и да своје ставове и мишљења која, не ретко, могу бити у супротности са ставовима других, упоређују и уравнотежују.

Идеја разложног неслагања, сматра Ролс, подразумева и објашњење настанка и изворе таквог неслагања (Ролс 1998, 89). Изворе тих неслагања Ролс назива теретом расуђивања (*burdens of judgement*) (Ролс 1998, 89). Терети расуђивања настају услед комплексности односа између рационалних и разложних индивидуа и теоријских, практичних и моралних моћи појединаца које те односе омогућавају. Последица терета расуђивања је и афирмација различитих разложних свеобухватних доктрина (*reasonable comprehensive doctrines*) (Ролс 1998, 93). Разложне свеобухватне доктрине представљају релативно конзистентан скуп вредности и одражавају изванредан поглед на свет. Једна доктрина се разликује од друге по томе коју вредност највише афирмише. Такође, карактеристично за разложне свеобухватне доктрине је и то да, иако представљају релативно чврст и стабилан систем, ипак временом еволуирају у правцу онога што им може понудити „добре и довољне разлоге“ (Ролс 1998, 94). Управо та латентна отвореност доктрина ка признању других довољно добрих политичких вредности и њихово разложно прихватање одржава друштвени свет стабилним и представља кључан моменат у Ролсовој теорији.

Суштина реченог огледа се у томе да деловањем јавног ума, како каже Ролс, долази до настанка разложног плурализма, односно до плурализма религијских, филозофских и моралних доктрина од којих ни једна није доминантна у друштву нити припадници тих доктрина намећу своје вредности другима, већ, афирмишући своје вредности, разложно прихватају и признају снагу политичких вредности, односно политичку концепцију правде у овом случају. Политичка концепција правде, по мишљењу Ролса, је уствари срж преклапајућег консензуса, јер је довољно обухватна и јер због својих иманентних вредности може да буде прихваћена од стране свих или велике већине грађана.

Таква концепција, сматра Ролс, обезбеђује стабилност друштва, иако је исто дубоко подељено разним свеобухватним доктринама, а то је зато што се преклапајући консензус разликује од модуса вивенди у коме се стабилност друштва обезбеђује на онолико дуг временски период док постоји потреба за једним договором који бива прихваћен од свих страна како би се избегли већи сукоби у друштву и траје док се политичке околности не промене, односно док једна од страна не буде у прилици да силом наметне своју вољу (Ролс 1998, 182). Модус вивенди је само један корак у развоју либералне концепције, преко уставног консензуса до преклапајућег консензуса и либералне концепције правде као непристрасности, као његове бити.

Да би рационални и разложни појединци као чланови одређеног друштва могли да формулишу своје циљеве, да пронађу начине њиховог достизања, као и да унапреде живот свих кроз антиципацију бољег људског света, користе јавни ум (*public reason*). Идеја јавног ума је врло битан моменат у Ролсовој политичкој концепцији правде као непристрасности. Ролс каже следеће:

„Политичко друштво и сваки заиста разложен и рационалан актер, без обзира да ли се ради о појединцу, породици или удружењу, или чак о конфедерацији политичких друштава, има свој начин формулисања, сврставања циљева по приоритету и доношења одлука у складу са тим. Начин на који политичко друштво то чини је његов ум; његова способност да то чини такође је његов ум, иако, у другом смислу: то је интелектуална и морална моћ укоренења у способности његових чланова“ (Ролс 1998, 253).

Наравно, сматра Ролс, сваки ум није јаван, јер постоји и „нејаван ум цркава, универзитета и многих других удружења у демократском друштву“, али јаван ум је једино могућ у демократским режимима, само тамо где су припадници друштва слободни и једнаки и где слободно одлучују о добру јавности (Ролс 1998, 253-254).

У аристократским и ауторитарним друштвима о томе шта је опште добро и како га остварити одлучује владар или нека елита (Ролс 1998, 253). Иако је употреба јавног ума карактеристика демократског друштва која има за циљ регулисање политичких питања, Ролс сматра да у фокус јавног ума не улазе сва политичка питања, већ само нека и то она која се односе на битне уставне елементе и на питања основне правде (Ролс 1998, 255). Зашто је то тако? Ролс одговара да се треба прво позабавити фундаменталним стварима у политичком смислу, а онда и другим случајевима.

Као што смо рекли јавни ум се не бави свим политичким питањима већ је његова примена строго ограничена на употребу у јавним форумима у којима се грађани баве јавним заступањем (Ролс 1998, 255). Јавни ум се да тако кажемо „меша“ не само у јавни дискурс о уставним питањима и питањима основне правде, већ и о томе како треба о тим питањима гласати. Зато што постоји опасност да јавни дискурс и гласање о ономе што је предмет јавног дискурса буде у великом несагласју. Ролс каже да „морамо правити разлику између тога како се јавни ум примењује на грађане а како на различите представнике власти“ (Ролс 1998, 255). С обзиром да се примењује у званичним форумима његов идеал треба да следе како законодавци тако и представници извршне власти. Међутим, он се исто тако примењује на судство, поготову на Уставни суд који је у обавези да контролише спровођење устава, јер устав настаје као последица формализације уставног консензуса, који у себи садржи вредности и смернице јавног ума, које имају за циљ вођење друштва у правцу заједничког добра. Због тога је улога Уставног суда тако важна.

Међутим, поставља се питање зашто приликом примене јавног ума морамо да се придржавамо његових ограничења, уместо да се позивамо на целу истину наших свеобухватних доктрина, поготову када се ради о најфундаменталнијим политичким питањима (Ролс 1998, 255). Ролс на то одговара да је „у демократском режиму власт увек власт присиле, односно моћ јавности, једнаких и слободних грађана као колективног тела“ и да је такво вршење власти оправдано само ако је у

складу са уставом и ако грађани битне уставне елементе прихвате као разложне и рационалне, а што је либерални принцип легитимности (Ролс 1998, 257-258). Међутим, вршење политичке моћи се не врши само на основу законске дужности, већ у смислу грађанског идеала, на основу дужности *грађанске уљудности*, где би грађани на тим темељима могли једни другима да објасне „како се принципи и политике које заговарају могу подржати политичким вредностима јавног ума“ (Ролс 1998, 258).

Дужност грађанске уљудности такође „укључује спремност да се саслушају други“, као и да се сачува непристрасност приликом одлучивања о оним питањима око којих не постоји сагласност и које треба ускладити (Ролс 1998, 258). Јер као разложне и рационалне личности грађани који током целог свог живота деле исти друштвени простор и који приликом афирмације различитих вредности својих доктрина, знају да морају другима да објасне основ свог деловања „на начин за који разложно могу очекивати да ће га други грађани прихватити у складу са својом слободом и једнакошћу“ (Ролс 1998, 259). Јер, како Ролс каже „јединство дужности грађанске уљудности и великих политичких вредности ствара идеал грађана који управљају сами собом“ (Ролс 1998, 259). Овим долазимо и до садржаја јавног ума о коме Ролс каже да је формулисан политичком концепцијом правде (Ролс 1998, 264). Када то каже Ролс ту подразумева да она, као прво, „утврђује одређена основна права, слободе и могућности“, затим да концепција даје „посебан приоритет тим правима, слободама и могућностима“ као великим вредностима у смислу општег добра и „утврђује мере које свим грађанима омогућавају универзална средства за делотворно коришћење њихових основних слобода и могућности“ (Ролс 1998, 264).

Све ове Ролсове идеје у великој мери су биле утемељујуће за концепцију делиберативне демократије.

1.3. Принципи делиберативне демократије

Услед перманентне повезаности са актуелним друштвено-политичким питањима, било као средство за детектовање основних проблема друштва који захтевају решење, било као начин организовања политичке заједнице, где би се преко ангажмана слободних и једнаких грађана дошло до тражених решења, основни принципи делиберативне демократије морали би увек да буду присутни и истовремено да буду на својеврсном тесту.

Који су то основни принципи делиберативне демократије посматрани у чисто формалном смислу? Без обзира на приметне разлике између аутора по питању основних принципа делиберативне демократије, ипак, може се говорити о извесном скупу формалних принципа који је присутан код свих. Под формалним условима делиберативне демократије најчешће се подразумевају услови *слободе, једнакости, разложности и консензуса*. Ми ћемо се у овом одељку бавити управо основним скупом принципа делиберативне демократије онако како су их формулисали Џошуа Коен, Ејми Гатман и Денис Томсон. Затим ћемо у следећем одељку размотрити зашто је дошло до извесних промена у том скупу основних принципа, односно зашто у последње време извесни аутори инсистирају на томе да неки принципи који се нису потврдили у пракси буду замењени неким новим.

Као један од утемељивача делиберативне демократије, Џошуа Коен (Joshua Cohen) је међу првима утврдио њене формалне или чисто процедуралне принципе у свом чланку „Deliberation and democratic legitimacy“ (Cohen 1997). На почетку свог чланка, Џошуа Коен даје дефиницију делиберативне демократије под којом мисли „заједницу у којој су везе и односи између њених чланова вођени јавном делиберацијом“ (Cohen 1997, 67). Његово објашњење третира делиберативну демократију као „фундаменталан политички идеал, а не као дериватни идеал који може бити објашњен помоћу термина правичности и једнаког уважавања“, како је то чинио Ролс (Cohen 1997, 67). У првом делу свог рада Коен се и бави Ролсовом

теоријом и у њему је представио неке карактеристике делиберативне демократије и изнео своје сумње везано за то да ју је могуће објаснити помоћу појма непристрасног система друштвене сарадње. Коен се критички односи према Ролсовој идеји правде као непристрасности, као основе за изградњу истинске демократске заједнице. Суштина је у томе да идеал правичности или непристрасности не треба тражити независно од политичких аранжмана, већ идеал делиберације треба да буде у основи политичких и других институција (Cohen 1997, 71).

У другом делу чланка, зато, развија своје гледиште делиберативне демократије. То чини полазећи од концепције *идеалне делиберативне процедуре* (Cohen 1997, 72). Поменута концепција има за циљ да обезбеди један апстрактан модел делиберативне демократије који полази од интуитивног идеала демократске заједнице.

Коен истиче три битне карактеристике идеалне демократске процедуре. Прво, битна ствар је та да „колективно доношење одлука мора бити другачије од... било ког вида тржишне комуникације“ (Cohen 1997, 67). Друга битна карактеристика је та да је идеја делиберативне демократије „врло блиска са идејом аутономије и општег добра“ (Cohen 1997, 68). Коначно, трећа битна карактеристика је та да „идеална демократска процедура омогућује специфичан начин постављања институционалних питања“ (Cohen 1997, 68).

Коен сматра да је „појам делиберативне демократије укоренен у интуитивном идеалу демократске заједнице, а где се до услова за постојање једне такве заједнице долази кроз јавно аргументовање између слободних и једнаких грађана. У таквој једној заједници грађани су посвећени томе да ће до решења проблема доношења колективних одлука доћи кроз јавну расправу. Институције у једном таквом уређењу очуваће свој легитимитет све дотле док год буду представљале један оквир у ком ће се несметано одвијати делиберативан процес“ (Cohen 1997, 72). Градећи своју концепцију, Коен долази до експлицитног објашњења самог идеала

делиберативне демократије, називајући га *формална концепција делиберативне демократије*, а овакво објашњење би касније требало да доведе до *идеалне делиберативне процедуре*, што би требало да буде основ делиберативних институција. Формална концепција делиберативне демократије, по мишљењу Џошуе Коена, има следеће карактеристике:

1. „Делиберативна демократија је независна заједница и која је у сталном кретању, чији чланови очекују да тако и остане у неодређеној будућности.
2. Чланови једне такве заједнице деле, а сви знају да им је то заједничко, гледиште да одговарајући услови заједнице омогућавају оквир који је или су резултат њихове делиберације. Такође, оно што им је заједничко, то је посвећеност координацији њихових активности унутар институција које делиберацију чине могућом, а у складу са нормама до којих долазе кроз делиберацију. За чланове такве заједнице, слободна делиберација између једнаких, је основа легитимности.
3. Делиберативна демократија је плуралистичко друштво. Његови чланови имају различите преференце, убеђења и идеале који управљају њиховим животима. Док деле посвећеност делиберативној одлуци за решење проблема колективног избора (2), они и даље имају различите циљеве, али не сматрају да је неки партикуларан сет преференци, убеђења и идеала обавезан.
4. Зато што се чланови демократског друштва држе делиберативног процедуре као извора *легитимности*, врло им је важно да услови функционисања њиховог друштва неће бити само резултат делиберације, већ ће им они сами бити *јасни* као такви. Они више желе оне институције које у којима су везе између делиберације и онога до чега она доводи евидентне, него оне у којима су таве везе мање очигледне.

5. Чланови препознају једни друге као оне који имају капацитете потребне за улажење у јавно размењивање разлога и за деловање на основу резултата таквог јавног резоновања.“ (Cohen 1997, 72-73)

Да би овај формални идеал био институционализован потребно је да теорија делиберативне демократије одреди неопходне услове како би друштво било уређено делиберативним принципима. Говорећи о идеалној процедури Коен каже да постоје три општа аспекта делиберације (Cohen 1997, 73). Потребно је прво „одлучити шта треба ставити на дневни ред или на листу приоритетних проблема које треба решити, затим понудити алтернативна решења за детектоване проблеме, подупирући те алтернативе одговарајућим разлозима и на крају се одлучити за неко од понуђених решења“ (Cohen 1997, 73). Резултати једне овакве процедуре могу, по Коеновом схватању, бити демократски легитимни „ако и само ако су резултат слободног и разложног договора између једнаких грађана“ (Cohen 1997, 73). Идеална делиберативна процедура је она која у себи садржи одређене принципе који се примењују на институције. Ово нас доводи до принципа делиберативне демократије, којих, по мишљењу Џошуе Коена, има четири, и то:

1. „Идеална делиберација је *слободна* само ако задовољи два услова. Као прво, учесници делиберативног процеса сматрају себе везаним само за резултате и предуслове поменутог процеса. Предлози које нуде у делиберативном процесу нису условљени ауторитетом примарних норми или захтева. Друго, учесници процеса делиберације сматрају да могу деловати на основу добијеног резултата, узимајући у обзир чињеницу да је одређена одлука дошла као последица делиберације и да је то довољан разлог коме се могу повинovati.
2. Делиберација је *разложна* јер се огледа у томе да учесници делиберативног процеса износе своје разлоге за одређене предлоге, било да исте подржавају или критикују. Судбину одређеног решења одредиће снага аргумента који га подупире, а не сама моћ одређеног појединца коју

он има у друштву... Делиберативна концепција истиче да ће колективне одлуке бити донете *на делиберативан начин*, а не тако да ће се избори вршити усаглашавањем са преференцијама грађана.

3. Учесници у идеалном делиберативном процесу су формално и супстантивно *једнаки*. Они су формално једнаки у том смислу што... сваки учесник тог процеса има исти третман у свакој фази процеса. То се огледа у томе да свако од учесника делиберације може да постави одређено питање на дневни ред, да предлаже решења и да даје одређене разлоге за то што предлаже. Свако од њих има исто право гласа приликом одлучивања. Супстантивно они су једнаки у томе да, без обзира на то колико имају моћи и средстава, равноправно учествују у процесу делиберације...
4. Циљ идеалне делиберације је да се дође до рационално мотивисаног *консензуса* између учесника делиберације, односно до разлога који ће бити довољно убедљиви и прихватљиви за све.“ (Cohen 1997, 74-75)

Након Коеновог одређења основних принципа делиберативне демократије, прелазимо на становиште Гатманове и Томсона које су изнели у коауторском делу *Why deliberative democracy?* (2004). Делиберативна демократија, по њиховом мишљењу, „афирмише потребу за оправдавањем одлука било да их доносе грађани или њихови представници“ (Gutmann and Thompson 2004, 3). Зато је прва и основна карактеристика делиберативне демократије *захтев за давањем разлога (reason-giving requirement)* или оправдања одлука (Gutmann and Thompson 2004, 3). Поменути разлози морају бити „прихваћени од слободних и једнаких особа које траже фер услове сарадње“ (Gutmann and Thompson 2004, 3). Грађани се морају посматрати као битни чиниоци који узимају учешће у управљању сопственим друштвом. У таквом друштву они представљају и траже разлоге за доношење закона и одлука, под којим ће сви заједно живети, како би их оправдали. У том

смислу разлози представљају не само „оправдање одлука већ и саму вредност међусобног уважавања“ (Gutmann and Thompson 2004, 4).

Друга карактеристика делиберативне демократије је та да дати разлози за одређену одлуку или закон буду *доступни или разумљиви* свим грађанима којима су упућени (Gutmann and Thompson 2004, 4). Уколико неко хоће да убеди неког у исправност своје одлуке мора да изнесе разлоге тако да овом они буду јасни и разумљиви. Што значи да се делиберација одвија у оба правца и да мора бити реципрочна. Из тога произлази да ова врста реципроцитета мора бити јавна и то јавна у двоструком смислу. Прво, „делиберација мора да се деси у јавности а не само у нечијем уму“, сматрају Ејми Гатман и Денис Томсон (Gutmann and Thompson 2004, 4). Друго, она мора бити јавна у смислу свог садржаја, односно грађани морају знати и разумети оно што им се нуди као противаргумент да би знали како према томе да се односе (Gutmann and Thompson 2004, 4).

Трећа битна карактеристика делиберативне демократије је да се приликом процеса одвијања јавне делиберације тежи неком циљу, тј. одлуци која ће бити *обавезујућа (binding)* извесно време (Gutmann and Thompson 2004, 5). Ејми Гатман и Денис Томсон, сматрају да је циљ делиберације да се дође до одређених решења, односно учесници у расправи усмеравају своје дискусије у правцу „одлука које ће бити донете“ (Gutmann and Thompson 2004, 5).

Међутим, са друге стране, процес делиберације ће се пре или касније поново наставити и то нас доводи до четврте карактеристике делиберативног процеса, а то је *динамичност* (Gutmann and Thompson 2004, 6). Иако одређена одлука треба да важи у неком периоду времена, то не значи да је она једном заувек дата и утврђена, већ је она провизорна и пре или касније може бити доведена у питање. Ова особина делиберативне демократије је врло битна, ако не и суштинска, али „бива занемарена чак и од поборника делиберације“ (Gutmann and Thompson 2004, 6). Процес доношења одлука мора стално бити отворен и то из два разлога.

Прво, због тога што у политици, као и у практичном животу, процес доношења одлука зависи од људског разумевања које је само по себи несавршено и као такво отворено, па ће из тог разлога његовим развитком бити могуће у будуће бацити ново светло на одлуке донете раније (Gutmann and Thompson 2004, 6). Друго, многе одлуке донете данас нису донете консензусом, па је из тог разлога могуће да грађани који су били против доношења оригиналне одлуке моћи да поново, а управо због константно отвореног процеса, изнесу своје аргументе и да тако утичу на њихову измену (Gutmann and Thompson 2004, 6-7).

Битна импликација ове динамичне одлике делиберативне демократије је принцип *економије моралног неслагања* (*economy of moral disagreement*) (Gutmann and Thomson 2004, 7). То је зато „јер приликом давања разлога за своје одлуке грађани и њихови представници требало би да покушају да нађу оправдања која ће минимизирати разлике између њих и њихових опонената“ (Gutmann and Thompson 2004, 7). Приликом упражњавања економије моралног неслагања долази до *међусобног уважавања* (*mutual respect*) учесника поменутог процеса, а што је, по мишљењу Гатманове и Томсона, „суштинска карактеристика делиберативне демократије“ (Gutmann and Thompson 2004, 7).

Узимајући у обзир све до сада речено долазимо до дефиниције делиберативне демократије, коју нуде Гатманова и Томсон, као „форме владавине у којој грађани као слободни и једнаки оправдавају своје одлуке у процесу у ком једни другима износе разлоге који су обострано прихватљиви и генерално разумљиви, са циљем достизања закључака који су данас обавезујући за све грађане, али који се у будућности могу довести у питање“ (Gutmann and Thompson 2004, 7).

Ако упоредимо одређења делиберативне демократије, која су дали Џошуа Коен, са једне стране, и Ејми Гатман и Денис Томсон, са друге, видимо да принцип консензуса, за разлику од принципа слободе, једнакости и разложности, не мора бити нужан за концепцију делиберативне демократије. Као што смо рекли раније, неке промене у скупу принципа делиберативне демократије настају како би се они

прилагодили друштвеним и политичким условима у којима институције делиберативне демократије треба да функционишу. Очигледно је да је принцип консензуса најтеже ускладити са тим условима због чега се он често изоставља из скупа основних принципа. О неким променама унутар скупа принципа делиберативне демократије које су подстакнуте питањем практичне примене јавне делиберације бавићемо се у следећем одељку.

1.4. Принципи суочени са праксом

Све што смо до сада рекли везано за одређење делиберативне демократије, као и за утврђивање њених основних принципа, односи се на нешто што бисмо могли назвати стандардном концепцијом делиберативне демократије. Међутим, поједини аутори не мисле да је стандардном концепцијом делиберативне демократије заувек решен проблем одређења њених основних принципа. Да би уочили разлике у поимању делиберативног идеала и у тумачењу принципа делиберативне демократије може нам послужити чланак Џенет Харц-Карп, који носи наслов „Understanding Deliberativeness: Bridging Theory and Practice“ (2007).¹

Она најпре каже да су ранији аутори истицали, као битне, принципе консензуса око општег добра, разложности и једнакости. Међутим, по њеном мишљењу, ови принципи су критиковани и модификовани од стране каснијих аутора. Тако на пример они данас говоре о ширим принципима „једнакости у процесу (који укључује правичност партиципативног приступа и дискурса), *разложну делиберацију* која допушта и емоције, *консензус* који је више провизоран него апсолутан“ (Hartz-Karp 2007, 2).

Први принцип делиберативне демократије који се нашао на удару критике каснијих аутора био је принцип *консензуса*. Харц-Карп каже да је консензус као појам у политичку теорију увео Цицерон који је говорио о „*consensus juris* или о слагању у суђењу, који је био неопходан услов за настанак и даљи опстанак државе“ (Hartz-Karp 2007, 3). Међутим, сматра она, погрешно је изједначавати консензус са сагласношћу, схваћеном као идентичност мишљења или преференција, јер „консензус може постојати упркос сукобљеним интересима,

---

¹ Једно такво истраживање је и оно спроведено од стране Џејн Мејнсбриџ и сарадника, под називом „Norms of deliberation: An Inductive study“ (Mansbridge et al. 2006), које је практично потврдило да је унутар скупа делиберативних норми дошло до значајних померања ка флексибилнијим и практичнијим принципима, односно да се поменути скуп принципа све више прилагођава потребама учесника делиберативног процеса.

погледима и суђењима“ и наводи Русоа као неког који је то први увидео (Hartz-Karp 2007, 3).

Јер он је био први који је разликовао „општу вољу“ и „вољу свих“. „Општа воља“ је жеља, избор, мишљење једног колективног ентитета или групе, док је „воља свих“ сабирање жеља свих индивидуа. Оно што представља проблем је како утврдити тако нешто као што је „општа воља“. Као један од начина било би сабирање свих воља појединачно, али сума преференција неће довести до опште воље. Како би се ова ситуација разрешила потребно је прибећи одговарајућем решењу које подразумева легитиман демократски процес кроз који ће доћи до извесних решења, односно до неке врсте „опште воље“, без обзира на постојање различитих мишљења, а тиме учеснике тог процеса обавезати на поштовање оног што је постигнуто.

Наравно, битан моменат тог процеса је консензус око општег добра. Међутим, упркос томе, код каснијих аутора је фокус са општег добра премештен на плурализам, који у себе укључује интересе и вредности свих група, па чак и оних најмаргинализованијих. Суштина није више у томе да се дође до консензуса, већ да делиберативни процес у себе укључи што више учесника, а резултат процеса, иако, неће бити консензус, има легитимитет јер учесници теже сагласности задржавајући критички однос. Зато каснији аутори уместо консензуса уводе појам „заједничке основе“ (*common ground*) на којој ће се дефинисати комплементарни колективни интереси (Hartz-Karp 2007, 4).

Други принцип који је по мишљењу Харц-Карп попримио извесне измене и проширење свог садржаја био је принцип *једнакости* (Hartz-Karp 2007, 4). Стандардно један од најбитнијих принципа делиберативне демократије који подразумева суштинску једнакост учесника делиберације, како по питању кандидовања теме, тако и по питању нуђења решења за одређене проблеме, проширен је и „на све дијалошке делове поменутог процеса“ (Hartz-Karp 2007, 4). Такође, тврди се да је принцип једнакости повезан са три битна циља: „екстензивно

и инклузивно учешће у дискусији, самоодрживост групе, као и фер и непристрасно представљање гледишта“ (Hartz-Karp 2007, 5).

Када је у питању разложност делиберативног процеса обично се на уму имају неке когнитивне способности учесника у расправи, али данас постоје мишљења да се тај принцип прошири признавањем значаја *емоција* и *интуиције*, које могу бити од утицаја приликом одлучивања. Исто тако неки аутори сматрају да циљ делиберације није доношење разложних одлука, већ да се у отвореном дијалогу дође до бољег познавања искуства учесника делиберације (Hartz-Karp 2007, 5).

Наравно, као што смо истакли раније, неке од ових промена суштински су зависиле од захтева да се делиберативна демократија примени у пракси. Због тога посебну важност имају експерименти у вези са јавном делиберацијом којима се проверава оправданости и применљивости одређених принципа делиберативног процеса. Управо због тога, експериментима у вези са јавном делиберацијом бавићемо се у следећем поглављу.

2. Делиберативна демократија у пракси – експерименти у вези са јавном делиберацијом

2.1. Разлика између испитивања јавног мњења и јавних консултација

Постоје многи начини за проверу преференција учесника друштвених збивања, али питање је да ли се уз помоћ свих њих подједнако може доћи до истинских преференција грађана. Грађани једног савременог демократског друштва су врло ретко у прилици да изразе своје ставове. Постојећи политички системи и начини њиховог функционисања делују као да су пре препрека томе него подстицај. У овом поглављу разморићемо неке начине практичне примене јавне делиберације, посебно узимајући у обзир експерименте у вези са јавном делиберацијом, како би истражили могућност да се грађанима да прилика да дођу до информисаних преференција и бољих одлука. Међутим, да ли је довољно само неком омогућити слободно изјашњавање о било ком питању и да ли ће то одмах утицати на доношење исправне одлуке?

Проблем није само у слабостима система и иманентним препрекама на које грађани наилазе при покушајима да се више и непосредније укључе у процес доношења битних друштвених одлука, већ, једним делом, проблем лежи и у самим грађанима. Разлога за тако нешто по нашем мишљењу има више. Разлог томе може бити недовољна заинтересованост грађана за учешће у друштвеним процесима, која је условљена недостатком воље и времена, такође, узрок може бити и мањак информација и недовољно знање о актуелним друштвеним кретањима, па све до личне пасивности и инертности, као и препуштања доношења битних одлука неком другом. Наравно, идеал демократске власти јесте да грађани буду интегрални и незаобилазни део процеса доношења значајних друштвених одлука, те да партиципација грађана буде што шира.

Има више начина укључивања грађана у одређене процесе којим се проверавају њихове склоности и мишљења о неким питањима. Међутим, не значи да ће се укључивањем грађана у иоле организоване процесе и поступке доћи до сазнања истинских преференција самих грађана. Класични методи испитивања јавног мњења су следећи: *анкета, изборни упитник, фокус групе, телефонско гласање*. Добро познати методи испитивања јавног мњења имају одређене слабости због којих није могуће доћи до сазнања истинских преференција грађана. Један од основних разлога је тај што се приликом примене поменутих метода изоставља један битан моменат, а то је јавна делиберација. Треба, такође, истаћи разлику између метода испитивања јавног мњења и јавних консултација, као што су, на пример, *грађанске пороте, ћелије за планирање и консензусне конференције*, којима ћемо се детаљније бавити у следећем одељку.

Проблем у вези са испитивањем јавног мњења јесте то што мишљења обичних грађана о извесним друштвеним и политичким питањима често настају као последица недовољне или површне информисаности. Међутим, није само то препрека на путу доношења добрих и непристрасних одлука. Проблем је и у томе што се поменута мишљења не преиспитују у директном дијалогу са онима који мисле другачије, већ се она износе и потврђују у комуникацији са оним који мисле слично или исто као и ми.

Поред *недовољне информисаности*, затим *недовољног промишљања и провере* нашег мишљења о одређеним питањима кроз дијалог са другима, разлог за недоношење најбољих одлука је и тај што можемо да имамо *нерепрезентативан узорак*.

Сва испитивања јавног мњења имају као свој циљ да што прецизније дођу до истинских преференција грађана, међутим, чини се да је том задатку знатно примереније делиберативно изјашњавање (*deliberative poll*), јер се заснива управо на дијалогу и јавној делиберацији грађана. Због тога ћемо у овом поглављу посебну

пажњу посветити управо делиберативном изјашњавању. Али пре тога требало би објаснити значај мини-јавности.

2.2. Значај мини-јавности

У анализи мини-јавности ослонићемо се на истраживања Грејема Смита (G. Smith) из његове књиге *Democratic innovations* (2009). Он се у тој књизи у великој мери бави горепоменутиим јавним консултацијама али и делиберативним изјашњавањем, које по његовом мишљењу, такође спада у категорију мини-јавности (*mini-publics*). Када говори о мини-јавностима он ту пре свега помиње *грађанску скупштину, консензусне конференције, грађанску пороту и делиберативно изјашњавање.*

Мини-јавности су важне јер је уз помоћ њих могуће показати како одређени делиберативни принципи функционишу у пракси, односно како ти принципи, а у зависности од врсте мини-јавности, могу, у већој или мањој мери, да допринесу што слободнијем и што обухватнијем изјашњавању грађана. По мишљењу Грејема Смита најважнији делиберативни принципи, који су у исто време и битан фактор за функционисање мини-јавности јесу *инклузивност, грађанска контрола, промишљено суђење, транспарентност, ефикасност и трансферабилност (преносивост).* У остатку овог одељка размотрићемо све наведене карактеристике мини-јавности.

Инклузивност. Говорећи о инклузивности, Смит каже да је начин избора или селекције оних који ће партиципирати у мини-јавности „њен најважнији аспект“ (Smith 2009, 79). Такође сматра да су случајни или насумични начини избора иако имају дугу традицију, у данашњим демократијама потпуно занемарени (Smith 2009, 79). Овај начин избора, као и редовна ротација изабраних на одређене функције била је стална процедура у старој Грчкој, која није дозвољавала да на власти буду само најбогатији припадници државе, већ је омогућавала да и остали слободни грађани имају ту привилегију да буду бирани (Smith 2009, 79). Данас мини-јавности представљају мању групу грађана који су одабрани из шире

популације, па је због тога тешко испоштовати принцип једнаке прилике да свако буде биран, већ, уместо тога важи принцип једнаке вероватноће да неко буде биран и учествује у некој од мини-јавности (Smith 2009, 79). Принцип омогућава да „ниједан грађанин или друштвена група из шире популације не буду *системски* онемогућени да учествују у раду мини-јавности“ (Smith 2009, 80).

Смит сматра да постоје три разлога зашто није могуће у потпуности испоштовати принцип случајног узорка. Први је везан за „непотпуну базу података о грађанима из које се врши узорковање“ (Smith 2009, 80). Други се односи на то на ниједан учесник у било којој врсти мини-јавности није обавезан да учествује, што доводи до тзв. проблема самоизбора. Трећи разлог због чега није потпуно могуће остварити принцип случајног узорка у већини мини-јавности је сам њихов дизајн (Smith 2009, 81).

Наиме, како би се обезбедило да и чланови маргиналних група буду укључени у рад мини-јавности, као што је *грађанска скупштина, грађанска порота и консензусне конференције*, користи се *стратификацијско узорковање*, јер, у супротном, када би се користило само *случајно узорковање*, припадници мањих група се ту не би нашли (Smith 2009, 81).

Ако се не омогући присуство и учествовање свих група, онда ће се то негативно одразити на летимитет тих тела, јер тада неће бити артикулисани интереси и преференције припадника свих друштвених група. Због тога се морају изнаћи начини њихове заступљености и укључивања у сам процес. Тако је, на пример, *грађанска скупштина Британске Колумбије* користила три критеријума којима је покушала да задовољи тај услов, а то су: „географски дистрикт, пол и доб учесника“ (Smith 2009, 81). Са друге стране грађанске пороте и консензусне конференције су горепоменутих условима додале и „етничко порекло и политички или друштвени став учесника“ (Smith 2009, 81).

Међутим, само присуство представника свих или већине друштвених група не значи да ће се чути њихов глас и да ће бити од утицаја на сам процес, што значи да њихово присуство не треба да буде само формално него у значајном броју, али због самог дизајна одређене мини-јавности и ограниченог броја учесника то није увек могуће. Такође, проблем може бити и то да, делом због начина организације одређеног облика јавних консултација, а делом и због личних способности самих учесника, не могу сви у потпуности да узму учешће у расправи, већ до изражаја долазе само они учесници са врло израженим реторичким способностима.

Да би се то превазишло, Смит истиче да је потребно у свим фазама процеса имати веште модераторе који ће умети да на такав начин воде процес да сви учесници добију шансу да јасно изнесу свој став. Како би се обезбедила таква једна ситуација потребно је да учесници у расправи испоштују следеће услове:

1. „Уважавање учесника и њиховог мишљења
2. Бити отвореног ума-критиковати идеје а не учеснике
3. Слушај да би разумео
4. Фокусирај се на задатак
5. Једноставна, јасна и концизна комуникација
6. Инклузивност-сви су учесници једнаки
7. Позитиван став
8. Интегритет“ (Smith 2009, 86).

На основу горенаведеног можемо донекле дефинисати принцип инклузивности и рећи да „функционисање мини-јавности указује да достигнуће инклузивности у интеракцији између грађана захтева непристрасно структурисано окружење, са јасним правилима и процедурама које упућују учеснике ка међусобном уважавању и реципроцитету“ (Smith 2009, 87).

Грађанска контрола. Када говори о грађанској контроли, Смит каже да су грађани у мини-јавностима оснажени на два начина. Прво, „дат им је простор да

израде препоруке или да рефлектују сопствена мишљења, слободни од било каквог притиска (породица, медији, пријатељи, колеге и др.), као и од утицаја етаблираних политичких интереса“ (Smith 2009, 88). Друго, „дизајн мини-јавности преиначује типичан однос моћи између експерата и грађана“, јер „избраним експертима дата је прилика да износе доказе и да одговарају на питања грађана, али то је једини утицај који они имају на њихово суђење и одлуке“ (Smith 2009, 88).

Међутим, постоје бар три елемента у дизајну мини-јавности који потенцијално могу поткопати контролу грађана: „избор задужења и сведока, начин организације и утицај резултата мини-јавности на политичко одлучивање“ (Smith 2009, 89). Утицај грађана у раду мини-јавности је ограничен до извесне мере јер, прво, не утичу на избор проблема којим ће се бавити, затим они немају, бар у почетку, довољно знања о проблемима који су предмет делиберације. Разлог томе је што избор питања прави неки „јавни ауторитет или организација која обавља послове организације мини-јавности“ (Smith 2009, 89). Такође, ако се тај посао повери неком ко је мање утицајан од поменутих чинилаца, онда ће се појавити проблем финансирања мини-јавности, па је због тога угрожено и њено функционисање. Јер ако се утиче на избор грађана и других учесника, као и на начин вођења мини-јавности, онда ће се то сигурно одразити и на резултате делиберације, као и на њихов утицај на доношење политичких одлука. Како предупредити ове проблеме?

Решавање ових реалних препрека које стоје на путу успешног функционисања мини-јавности, зависиће од самог дизајна мини-јавности, односно од тога како су структурисане и организоване зависиће њихов одговор на горепоменуте изазове. Тако, на пример, када говоримо о првом изазову, избору учесника и сведока у мини-јавности, и његовом превазилажењу, можемо рећи да је *грађанска скупштина* далеко одмакла, односно да је због специфичности своје организације успела да се избори са поменутих изазовом на следећи начин.

Прво што је учесницама обезбедила озбиљан програм за учење о изборном систему, састављеном од стране угледних и независних научника. Такође је

учесницима омогућила и ширу дебату о реформи изборног система унутар грађанског друштва. Прошавши све ово, фазу учења и фазу јавног слушања, учесници су добили прилику да у сарадњи са осталим особљем учествују у организацији фазе делиберације, као и да изаберу додатне учеснике овог процеса (Smith 2009, 90).

Што се тиче другог изазова, односно утицаја начина вођења мини-јавности на грађанску контролу, можемо рећи да и ту *грађанска скупштина* има неких добрих страна у односу на остале врсте дизајна мини-јавности. Због тога што су сами учесници врло високо оценили „неутралност, професионализам и посвећеност“ оних који су водили читав процес (Smith 2009, 91).

И на крају, али не мање важно, остаје још једна препрека у несметаном функционисању мини-јавности, а то је „могућност реализације грађанске контроле у смислу утицаја достигнутих резултата мини-јавности на доношење политичких одлука“ (Smith 2009, 92). По нашем мишљењу ово јесте кључан проблем и уско је везан за саму тему нашег рада и о томе како ми видимо решење овог проблема детаљније ћемо говорити касније. Оно што можемо тренутно рећи то је да докле год делиберативна демократија не буде институционализована мини-јавности нам остају као неки од начина на основу којих можемо доћи до добрих решења, али нам то не гарантује да ће достигнута решења бити имплементирана у будуће политичке одлуке. Због тога данас имамо различита мишљења о томе колики утицај могу имати тако постигнути резултати. Једни сматрају да резултати достигнути у одређеним мини-јавностима могу имати само снагу препоруке, док са друге стране има аутора који тврде да има простора да и сада резултати достигнути у мини-јавностима директно утичу на доношење неких политичких одлука. Ми ћемо у завршном поглављу заступати ово друго гледиште.

Разложно промишљање. Учешће у мини-јавностима делује врло подстицајно на грађане, с обзиром да им ангажовање у њима омогућава да дођу до разложног промишљања. Према Смитовом схватању постоје три посебне одлике мини-

јавности које подстичу разложно промишљање. Прво, „учесници мини-јавности могу да чују, од пажљиво изабраних експерата, ставове и доказе који се односе на питање о ком је реч“ (Smith 2009, 92). Затим им је дата прилика не само да унакрсно испитују експерте како би им подробније објаснили своје ставове, већ и да поставе нека нова битна питања.

Друго, дата им је могућност да расправљају о одређеним питањима „не само са експертима већ и са другим учесницима, својим суграђанима“, који имају другачије ставове, условљене различитим друштвеним перспективама и позицијама (Smith 2009, 94). На крају учешће у мини-јавностима „усмерава грађане ка разматрању јавног интереса, а не ка испољавању и заштити себичних интереса и циљева“ (Smith 2009, 94).

Има више примера који потврђују да је дошло до разложне промене става и мишљења код учесника у одређеним мини-јавностима, када се суоче са понуђеним доказима. Најбољи пример за то је *делиберативно изјашњавање*, јер се тада врше испитивања учесника пре и после делиберације (Smith 2009, 95).

Међутим, има и оних који оспоравају овакве тврдње, питајући да ли је унутрашња конзистентност мишљења порасла? Да ли ирационална групна динамика пре обликује мишљења него разложни аргумент? Да ли би се резултати достигнути од стране једне групе грађана могли поновити и код друге групе грађана? (Smith 2009, 95)

Одговоре на ова питања Смит проналази у самим мини-јавностима и њиховим постигнућима. Тако, *грађанске скупштине* могу послужити као добар пример тога да је ипак могуће доћи до разложног мишљења.

Њихова предност у односу на остале мини-јавности је у томе што најдуже трају и што је најлакше могуће пратити и евидентирати промене ставова настале код учесника. То се може потврдити резултатима добијеним пре и после фазе

учења, а везано за познавање изборног система од стране учесника *грађанске скупштине* (Smith 2009, 95). По мишљењу Смита постоје две битне карактеристике дизајна *грађанске скупштине* које доводе до настанка разложног мишљења (Smith 2009, 97).

Прва битна одлика је та што код *грађанске скупштине* „учесници немају дилему везано за задатке које треба да обаве“, а друга је време трајања ове врсте мини-јавности, јер за годину дана грађани имају сасвим довољно времена да се припреме и науче све што је потребно како би могли равноправно да учесвују у овом процесу (Smith 2009, 97).

Дизајн мини-јавности такође може да се понуди као одговор на примедбу која се тиче маргинализације представника и онако маргинализованих група. Наиме, овај процес је тако устројен, поготово ако је испоштован „принцип диверзитета, затим омогућено сучељавање мишљења учесника са мишљењем експерата, правилно вођене групне дискусије, ротације мањих група“ и слично, да се онда такви приговори заиста не могу упутити на рачун мини-јавности (Smith 2009, 98).

Што се тиче приговора да су резултати достигнути од стране мини-јавности пре последица ирационалне групне дискусије него разложног аргумента и да у таквим ситуацијама може доћи до поларизације групе, Смит има одговор и на то. У том смислу он наводи пример делиберативног изјашњавања, где та врста мини-јавности има кључну улогу у обезбеђивању деполаризације. Зато што учесници тог процеса припадају различитим друштвеним групама, процес је тако вођен да „омогућава отвореност, обезбеђене су уравнотежене информације и, на крају, учесници не морају да доносе одлуке као група, већ њихова мишљења остају приватна“ (Smith 2009, 99).

По Смитовом мишљењу може се одговорити и на питање да ли се достигнути резултати могу репликовати Као могући проблем наводи се то да су до

сада одржане три *грађанске скупштине*, које су се бавиле истим питањем, али су све три дошле до супротних резултата. Међутим, пита се Смит, „зашто би било очекивано да грађани различитих држава, са својим посебним традицијама и културом дођу до истих или сличних закључака?“ (Smith 2009, 101). Оно што је важније јесте да учесници сваког појединачног процеса дођу до „разложног мишљења у контексту проблема којима се баве“ (Smith 2009, 101).

Транспарентност. Сада се окрећемо карактеристици транспарентности. Захваљујући одређеним одликама свог дизајна неке мини-јавности, као што је *грађанска скупштина*, на пример, успевају да остваре врло висок степен транспарентности процеса који се одвија у њима (Smith 2009, 101). Разлог томе је тај што учесници поменутог процеса од самог почетка врло добро знају шта им је задатак који треба да обаве, односно свесни су своје улоге коју имају у циљу преиспитивања постојећег изборног процеса, као и обавезе да дају препоруку за евентуалну измену о чему ће се касније изјаснити грађани на референдуму.

Међутим, није у свим мини-јавностима толики ниво унутрашње транспарентности, а као један од примера те врсте Смит помиње *NICE Citizens' Council* (Smith 2009, 102). Проблем је био у томе што учесницима те мини-јавности није било јасно који је циљ њихове делиберације, а све захваљујући лошој организацији тела које спонзорисало читав процес (Smith 2009, 102).

Унутрашња транспарентност која се огледа у јасности задатка који треба да обаве учесници мини-јавности, као и у свим осталим активностима које им предстоје током процеса, само је једна страна медаља. Транспарентност, да тако кажемо, има и своју спољну страну, тј. транспарентни морају бити постигнути резултати на крају процеса, па је у том смислу помоћ медија неопходна, како би се са достигнутим резултатима упознала и шира јавност.

Организација оваквих процеса и одржавање мини-јавности има своју цену изражену у новцу и креће се од неких шеснаест до тридесет хиљада фунти, па све

до 5,5 милиона канадских долара, колико је коштала организација *грађанске скупштине* (Smith 2009, 105). Због тога се често, поготово од оних који спонзоришу овакве активности, поставља питање колика је њихова *ефикасност*. Пошто су главни финансијери мини-јавности углавном јавне институције потребно је да неопходни новац издвоје из буџета, па се често може десити да званичници ускрате помоћ сматрајући то непотребним и скупим. Наравно и ту има добрих и лоших примера.

Међутим, са друге стране грађани као учесници тих процеса не штеде своје време и енергију да дају свој допринос успеху мини-јавности. Њихова мотивација није само у одређеним новчаним надокнадма које добијају на име учешћа, смештаја и друго, већ често и унапређивање општег добра (Smith 2009, 107).

Трансферабилност. Трансферабилност или преносивост мини-јавности значи да се оне могу организовати на „различитим нивоима власти, од стране различитих друштвених ауторитета и о широком спектру питања“ (Smith 2009, 108). Без обзира где првобитно настале и где се прво одржале, током своје историје мењале су места на којима су се организовале, као и број и порекло учесника попримајући тако међународни карактер.

На основу свега горереченог можемо закључити да мини-јавности захваљујући свом посебном дизајну имају велику предност у односу на испитивање јавног мњења. Због начина избора учесника по принципу случајног узорка, затим стратификацијским узорковањем и квотама, оне успевају да обезбеде присуство и учешће припадника најразличитих друштвених група, чак и оних најмаргинализованих.

Овим се обезбеђује принцип инклузивности током делиберативног процеса у оквиру мини-јавности. Затим се захваљујући учешћу грађана са најразличитијих друштвених позиција долази до сучељавања међусобно супростављених ставова,

уважавање ставова и аргумената других, што за последицу има промишљено закључивање о скупу питања о ком се расправља.

Међутим, по мишљењу Грејема Смита, ослабији део мини-јавности је грађанска контрола процеса унутар којих се одвија, као и публицитет достигнутих резултата (Smith 2009, 110).

Иако се мини-јавностима може признати да су у предности у односу на уобичајене методе испитивања јавног мњења, као и да представљају добру основу институционалног дизајна, ипак, не можемо се тим потпуно задовољити и рећи да оне представљају тражени идеал делиберативне демократије. Зато ћемо се сада превасходно фокусирати на врсту мини-јавности која у највећој мери води ка том идеалу – делиберативном изјашњавању.

2.3. Делиберативно изјашњавање

Фишкин и сарадници, осмислили су и развили *делиберативно изјашњавање* (*deliberative poll*), процедуру током које ће грађанима бити достављане све потребне информације и, у исто време, дата прилика да о одређеним питањима могу расправљати са људима супротног мишљења, а све настале промене у погледу преференција и веровања могу се забележити и измерити (Fishkin 1991, Fishkin and Luskin 2005, Fishkin and Farrar 2005, Luskin et al. 2002).

У чему је предност делиберативног изјашњавања у односу на класичне начине и процедуре испитивања јавног мњења? Поменути аутори сматрају да повећање нивоа информисаности и делиберација утичу на промену става код испитаника. Разлика између актуелног јавног мњења и добро информисаног је, у ствари, то што грађани кроз делиберативно изјашњавање могу да стекну нове информације и промене своје мишљење, као и преференције. Фишкин и сарадници кажу следеће:

„Обична анкета показате шта грађани тренутно мисле о неком низу питања и то мишљење ће бити врло површно, нерелективно и уопштено. Са друге стране делиберативно изјашњавање треба да покаже шта би грађани мислили о одређеном скупу питања, ако би о томе додатно промислили и били информисанији.“ (Luskin et al. 2002, 458)

Како по мишљењу Фишкина и сарадника треба да изгледа једно добро осмишљено делиберативно изјашњавање? У опису који дају (Luskin et al. 2002, 458-459), ови аутори наводе следеће кораке у експерименту. Као прво треба изабрати по могућству репрезентативан узорак на националном нивоу, грађане са правом гласа, који треба да искажу своје мишљење о неким политичким питањима попуњавањем упитника на тему која ће бити предмет јавне делиберације. Затим им

треба послати избалансиран, пријемчив и кратак материјал, који би им помогао да се информишу о одређеним темама, као и да на основу добијених информација о поменутих темама озбиљно размисле. На основу тога они попуњавају први упитник. Потом би требало да сви учесници проведу неко време заједно на одређеном месту где би између себе, а у оквиру, насумично формираних, мањих група, расправљали о одређеним питањима, али и добили прилику да питања произашла из групне расправе, поставе на панелима експертима и политичким лидерима.

На крају се иста питања поново поставе испитаницима, користећи исте инструменте испитивања као и на почетку. Један део тог процеса преноси и телевизија. Са научне стране гледано, делиберативно изјашњавање представља један квази-експеримент, који је у стању да осветли одређена политичка питања битна како за политичку праксу тако и за демократску теорију. Реч је о квази-експерименту зато што нема строго контролисаних услова, што се рад изводи на терену и слично.

Фишкин и сарадници као главне вредности делиберативног изјашњавања истичу следеће:

- „Предвидљивост догађаја, почев од учешћа у расправама, преко постављања питања политичарима и стручњацима, па до могућности телевизијског преноса. У недељама између регрутовања за учешће у истраживању и доласка на место истраживања, а пре делиберације, многи учесници већ почињу да обраћају више пажње на битне вести, више разговарају о релевантним темама са члановима својих породица и пријатељима и размишљају о задатим темама на свој начин.
- Изложеност информацијама у пажљиво избалансираном писаном материјалу, у ком се налази већина предлога о којим ће се расправљати са

политичким лидерима, као и аргументи који ће се у тим расправама користити за и против тих предлога.

- Дискусије у мањим групама. Учесници овог процеса проведу највећи део времена у групама од десет до двадесет учесника, које су вођене обученим модераторима, а у којима расправљају о могућим последицама различитих политичких предлога и како би те последице требало мерити. Насумице одређен задатак, настављајући се на случајно изабран узорак, значи да расправе доводе до далеко ширих могућности, него оне са којима се учесници срећу у стварном животу, где обично већина њих разговара са себи сличнима. Модератори омогућавају да се супростављени аргументи чују, што је врло ретко у стварном животу.
- Могућност да чује и пита политичке експерте и политичаре на панелу.
- Разговори се воде и у пролазима, трпезаријама и баровима, где се дискусије о одређеним питањима настављају.“ (Luskin et al. 2002, 459-460)

Ови аутори даље истичу да је тренутни циљ овог квази-експеримента тај „да његове учеснике учини што је могуће бољим грађанима, бар у домену оних тема о којима су расправљали“ (Luskin et al. 2002, 460). Захваљујући том искуству они ће се са више пажње и разумевања односити према политичким питањима убудуће. Због тога делиберативно изјашњавање омогућује три битна момента који утичу на политичке преференције, а то су: *„учествовање, размисљење и информација“* (Luskin et al. 2002, 460).

Прво делиберативно изјашњавање одржано је априла 1994. године у Манчестеру, у Великој Британији. Учесници су изнели своје виђење казнене политике. На основу гореописаних принципа организатори су релативно успешно одржали делиберативно изјашњавање и на основу постигнутих резултата могли су да извуку одређене закључке. Прва оцена аутора је да на такав начин организовано

делиберативно изјашњавање омогућује учесницима да буду боље информисани, да буду подстакнути на дубље промишљање политичких питања и самостално деловање. Такође узимајући у обзир резултате у целини добија се боље информисано и промишљеније јавно мњење. Аутори инсистирају на том „боље“, јер добијени резултати, и након делиберације, ипак, нису на нивоу идеалних, односно и даље су присутни одређени моменти у размишљањима учесника који то онемогућују, као што су предрасуде и друго. Без обзира на то што су грађани провели одређено време заједно у интензивној комуникацији и били излагани новим информацијама, које су мењале њихова дотадашња размишљања и што су имали прилику да о свему томе дискутују, како између себе, тако и са политичким експертима, ипак, не може се очекивати да ће за тако кратко време постати идеални грађани. Треба бити реалан и рећи да се након учешћа у квази-експерименту делиберативног изјашњавања њихова политичка размишљања мењају на боље и да су сада за корак ближи идеалу делиберативне демократије него што су то били раније. Такође, као што смо рекли раније, и сам догађај има иманентна ограничења и као такав није савршен, па самим тим многа питања остају без одговора.

Међутим, без обзира што је то само квази-експеримент и што у самом делиберативном изјашњавању има места за побољшања, ипак, и као такво, успело је да послужи сврси и да потврди почетне хипотезе, као и да доведе до одређених закључака.

Прво, сам узорак се показао врло репрезентативним. Друго, код испитаника је дошло до супстанцијалних промена у погледу веровања и преференција Треће, учесници су након делиберације имали много више знања о политичким питањима него што је то био случај раније. Четврто, промене које су уследиле нису имале везе са социјалним бекграундом. Пето, утврђена је скромна тенденција промена става унутар група, мање као последица конформизма, а више као последица личног увида и убеђења.

У свом тексту „Deliberative polling and public consultation“ (2002), Џејмс Фишкин, говорећи детаљније о делиберацији, каже да је суштина делиберације у мерењу или вагању супростављених аргумената, а приликом расправе о одређеним политичким и друштвеним питањима (Fishkin 2002, 7).

Међутим, *квалитет* поменуте делиберације се може проценити само на основу, како он каже, различитих димензија, а то су: информација, дијалогска комплетност или потпуност, разноврсност и савесност (Fishkin 2002, 7).

Фишкин сматра да су „тачне информације на основу којих учесници у делиберативном процесу заснивају своје аргументе од великог утицаја на квалитет поменутог процеса“ (Fishkin 2002, 7). Међутим, ако се испостави да нека чињеница на коју се позивају и није баш тачна, онда их то може довести до тога да поново размисле о датој чињеници тако што ће доћи у посед нових и бољих информација које ће им помоћи да стекну бољи увид и тако изграде бољи аргумент. Приликом избора чињеница треба водити рачуна о томе да су неке чињенице суштински спорне и контроверзне, па је потребно добро проценити добијене информације, како би могли направити разлику између неконтроверзних чињеница и контроверзних претпоставки и тврдњи о свету. Тако добијене чињенице Фишкин назива „емпиријске премисе“, на којим заснивамо своје аргументе, али које су увек отворене за разложну расправу (Fishkin 2002, 7-8).

Под „дијалогском комплетношћу“ подразумева се мера у којој су аргументи дати за одређену позицију или предлог одговор на оне којима се тврди супротно (Fishkin 2002, 8). Та друга димензија делиберативног процеса итекако је повезана са „разноврсношћу погледа на одређено питање, а која су представљена у поменутом процесу“ (Fishkin 2002, 8). Међутим, ако и поред постојања разноврсних погледа око неког битног друштвеног питања, нема контрааргумената, онда то у многоме слаби квалитет делиберативног процеса.

Трећа димензија делиберације повезана је са претходна две и односи се на разноврсност погледа на одређена питања, али да би била интегрални део тог процеса, мора репрезентовати целину одређене популације (Fishkin 2002, 8-9). Постоје нека друштвена питања око којих нема неспоразума, па као таква она неће иницирати делиберацију. Међутим, постоје питања око којих постоји подељеност у друштву и која могу бити окидач за озбиљну делиберацију. Зато делиберација захтева алтернативне погледе, који треба да се чују, не само тако што ће грађани износити своје аргументе, већ и одговорити на супротне аргументе (Fishkin 2002, 10).

Да би делиберација била потпуна потребно је испунити и четврти услов, а то је савесно учешће у делиберативном процесу (Fishkin 2002, 10). Под тим се подразумева да учесници процеса искрено вагају понуђене аргументе поводом одређеног питања, а не да покушају да манипулишу и убеђују остале учеснике да прихвате одређене одлуке које су само у њиховом интересу. Обмањивање и довођење у заблуду осталих учесника поводом важних питања је некомпатибилно не само са савесним учешћем, већ са делиберацијом у целини (Fishkin 2002, 10).

По мишљењу Фишкина, када се ове четири димензије комбинују са тежњом ка политичкој једнакости, онда се добија нешто што се може назвати *микро делиберација*:

„Информативна, дијалогски потпуна и искрена делиберација, статистички гледано, репрезентативне групе која плаузибилно може да представи читаво изборно тело.“ (Fishkin 2002, 11)

На основу изведених експеримената, Фишкин сматра да *делиберативно изјашњавање* обезбеђује адекватне услове за реализацију *микро делиберације*.

2.4. Од праксе назад ка теорији

У овом поглављу смо се бавили неким практичним применама јавне делиберације и посебно експериментима у вези са јавном делиберацијом у виду делиберативног изјашњавања. Сада ћемо се осврнути на један новији чланак Дениса Томсона у коме се истиче значај повезивања ових истраживања са нормативним разматрањима у вези са делиберативном демократијом. Денис Томсон у свом чланку „Deliberative democratic theory and empirical political science“ (2008) тврди да у последње време теоретичари и они који се на емпиријски начин баве делиберативном демократијом све више обраћају пажњу на рад оних других.

Међутим, по његовом мишљењу, није могуће доћи до свеобухватног разумевања делиберативне демократије, док, и једни и други, не развију јаснију концепцију о елементима делиберације, тј. њеном појму, стандардима и условима, као и конфликтима између тих елемената. Тиме жели рећи да услови који промовишу одређене вредности подривају неке друге. Такође, теоретичари треба да се позабаве и структуралним односима у делиберативним системима, који нам указују да морамо ићи преко студије једног изолованог случаја делиберативног искуства како бисмо истражили однос између делиберативне и неделиберативне праксе у политичком систему као целини и током времена. Питању делиберативног система вратићемо се у последњем поглављу.

Када подробније говори о елементима делиберације, Томсон подсећа да емпиријске студије почињу са појмом делиберације и листом добрих ствари које би требало да произведе (Thompson 2008, 500-501). Међутим, „док делиберативне теорије имају заједничко језгро вредности, дотле емпиријске студије усвајају нешто другачији концепт делиберације и истражују различите консеквенце под одређеним условима“ (Thompson 2008, 500-501). Тако добијени резултати у емпиријским истраживањима отежавају њихово довођење у везу са теоријама. Како би решили

овај проблем морамо одустати од тога да дефиницију делиберативне демократије стриктно применимо током емпиријских студија, већ би требало да се сваки посебан елемент делиберације подробно анализира.

Као што смо већ истакли, по мишљењу Томсона, у анализи политичке делиберације треба разликовати следећа три елемента: концептуални критеријум, вредносне стандарде и емпиријске услове. Ево како их он одређује:

„Концептуални критеријум ближе одређује шта је неопходно за праксу да би се сматрала делиберацијом. Вредносни стандарди уже одређују шта се сматра добром делиберацијом. Емпиријски услови показују шта је потребно за произвођење добре делиберације или, бар, шта може да допринесе произвођењу добре делиберације“ (Thompson 2008, 501).

Сваки од ових елемента је „предмет емпиријског истраживања, али сваки на посебан начин“ (Thompson 2008, 501). Потреба за дезинтеграцијом делиберативних елемената, на начин како је то Томсон приказао, неопходна је како би увидели све потенцијалне конфликте између наведених елемената како у теорији, тако и у пракси.

Поменути конфликти, углавном, остају занемарени и у теорији и пракси због тога што се делиберативна демократија третира као заједнички и повезан скуп вредности који може, али и не мора да буде остварен. Због таквог става, сматра Томсон, „пропуштамо прилику да емпиријска истраживања учинимо значајнијим за теорију, јер један од најзначајнијих доприноса емпиријских истраживања је у томе да открије природу и садржај ових конфликта“ (Thompson 2008, 511).

Теоретичари често указују на то да се неке вредности не могу остварити у пракси, али проблем није у самој пракси већ у самим вредностима, па се као такве не могу потпуно остварити без жртвовања неких других. Томсон овај конфликт показује на примеру између вредности партиципације и делиберације, али се он не

може сматрати универзалним законом, јер још увек не знамо колико је он општи и под којим посебним условима ће се десити (Thompson 2008, 512). Како је могуће избећи или бар ублажити овај конфликт делиберативних вредности? Томсон каже да „одговор емпиричара на опште теоријско питање треба да опомене теоретичара да поставља што одређенија питања“, а „теоретичару су потребни одговори како би оценио колико је озбиљан конфликт између вредности и које кораке треба предузети како би се то превазишло“ (Thompson 2008, 512-513).

Овим Томсон жели да каже да је веза између делиберативне теорије и делиберативне праксе и нужна и корисна, али само изношење на видело постојећи конфликта међу вредностима није довољно, јер је то само почетак даљих истраживања и, ако конфликти и даље постоје, потребно је да нормативна теорија на крају одреди значај тог конфликта, као и да нађе одговарајући начин како да се са тим избори (Thompson 2008, 513).

Када говори о структури делиберативне демократије, Томсон каже да је кључно питање, а на које није довољно обраћана пажња како од стране оних који се теоријски тако и практично баве делиберативном демократијом, где је место делиберације унутар демократског процеса (Thompson 2008, 514). У том погледу посебно истиче значај идеје делиберативних система као места преклапања нормативних и емпиријских истраживања.

Постоје три пута, сматра Томсон, која су у вези са делиберативним системима. Први назива *дистрибутивном делиберацијом*, што значи да се одређени аспекти делиберације могу наћи у различитим институцијама (Thompson 2008, 514). Суштина овог приступа је у томе да „нису све институције једнако ефикасне у промоцији делиберације, што захтева даља истраживања компаративних предности сваке институције посебно. Проблем је у томе што различите функције делиберације не могу бити сачуване као различите у пракси на начин како то поменути модел налаже... Због тога интегрисати поменуте функције у један

кохерентан систем остаје изазов, како за нормативну теорију тако и за емпиријско истраживање“ (Thompson 2008, 514).

Други приступ би био *децентрализована делиберација*, која за разлику од дистрибутивне делиберације, успева да јединствену делиберативну праксу смести унутар више институција (Thompson 2008, 514). Овај вид делиберације успева да ангажује велики број учесника који током делиберације успевају да донесу врло битне одлуке за своје заједнице. Међутим, као слабост остаје то што се тако донете одлуке односе само на потребе локалне, а не шире заједнице.

Поновљена делиберација представља трећи приступ, који се односи на проблем интеграције (Thompson 2008, 515). Овај вид делиберације истиче једну од њених најбитнијих одлика – „њен динамички капацитет самокорекције“ (Thompson 2008, 515). Примена овог приступа огледа се у томе што неко политичко тело (које не мора да буде делиберативно) предложи одређену политику делиберативном телу, а које, након што у делиберативном процесу ревидира политичке предлоге, враћа те предлоге оном телу од ког су потекли. Затим то исто тело поново ревидира своју политику и опет је подноси делиберативном телу на разматрање пре коначног усвајања (Thompson 2008, 515).

Сва три поменута приступа за поделу делиберативног посла имају за циљ промену институционалног дизајна, а што је од посебног значаја за проблем којим се ми бавимо. Да би дошли до неких од поменутих приступа аутори институционалног дизајна мораће да се ослоне на делиберацију, како каже Томсон (Thompson 2008, 515).

У креирању институционалног дизајна они не би требало да инсистирају да сваки део демократије буде делиберативан, али оно што је најбитније је да читав пројекат буде делиберативно оправдан. Поента је да сама делиберација и њено место у ширем систему и процесу, односно у делиберативној демократији, мора бити испитана на делиберативан начин.

Циљ тога је да се утврди који су најефикаснији и најпожељнији односи између разних тела која функционишу унутар структуре делиберативне демократије, „било код оних у оквиру којих се одлуке доносе делиберацијом било код оних код којих се одлучује на неки други начин“ (Thompson 2008, 516).

Да би се то постигло не може се остати на ригидној подели између нормативног и емпиријског истраживања, већ, да би било напретка у области истраживања делиберативне демократије, потребно је учинити напор, како би се премостио јаз између теорије и праксе. У следећа два поглавља заступаћемо становиште да је за тако нешто неопходно усредсредити се на институције, као и на могуће начине институционализације делиберативне демократије.

3. Ка институцијама делиберативне демократије

3.1. Тренутно стање у теорији делиберативне демократије

Развој теорије делиберативне демократије тече континуирано више од три деценије и може се рећи да се сада налази у трећој фази. Свака фаза у њеном развоју одликује се одређеним карактерикама које је чине посебном и разликује од остале две. На основу анализе да се закључити да је њен развој текао од чистог теоријског заснивања, па до све до покушаја њене институционализације. Стефан Елстуб (Stephen Elstub), наиме, у свом тексту „The third generation of deliberative democracy“ (2010), разликује три фазе развоја делиберативне демократије. Његова студија је утолико значајна за наше истраживање зато што се теме којима смо се бавили у претходна два поглавља делом поклапају са првим двама фазама у теорији делиберативне демократије. За нас је изузетно значајно што се у трећој, актуелној фази посебна пажња посвећује управо институцијама.

Елстуб сматра да прва фаза почиње са Хабермасом и Ролсом и њиховим темељним нормативним поставкама. Затим друга фаза, по његовом мишљењу, има за циљ њену практичну примену и прилагођавање комплексним савременим друштвима. У трећој фази развоја делиберативне демократије, аутори попут Волтера Бабера и Роберта Бартлета (W. Baber, R. Bartlett), Иана О’Флина (I. O’Flynn) и Џона Паркинсона (J. Parkinson), свако на свој начин, у центар пажње стављају питање њене институционализације.

Говорећи детаљније о томе, Елстуб каже да представници прве генерације делиберативне демократије, Јирген Хабермас и Џон Ролс крећу од различитог тумачења Кантове „трансценденталне формуле“ (Elstub 2010, 293). По њему, „Ролс то схвата као хипотетички тест јавности“ у смислу да би одређени закон или

политика требало да прођу кантовски тест принципа публицитета (Elstub 2010, 293). Са друге стране Хабермас тврди да закони или политике морају да буду „донети и тестирани кроз рационалну јавну дебату“ (Elstub 2010, 293). На основу разлике у поимању јавног ума настаће две супротне верзије делиберативне демократије (Elstub 2010, 293).

У Ролсовој верзији делиберативне демократије јавни ум има важну улогу. У његовој интерпретацији јавна делиберација је успешна само ако је непристрасна, а то је достигнуто само ако грађани „једногласно и добровољно пристану, у фер условима, да се обавежу на примену одређених принципа који су уграђени у сам устав“ (Elstub 2010, 293). Са друге стране, за Хабермаса процес делиберације је успешан ако је „леgitиман и ако за резултат има консензус“ (Elstub 2010, 293). Процедура је легитимна само ако су сви битни актери укључени у процес делиберације (Elstub 2010, 293). Тако се како хронолошки тако и суштински, Ролс и Хабермас могу сматрати припадницима прве генерације теорије делиберативне демократије, која је претежно била заокупљена нормативним питањима. Међутим, и поред њиховог великог доприноса нормативном заснивању делиберативне демократије, она остаје само теорија која је одвојена од комплексне друштвене стварности (Elstub 2010, 293).

Због тога је постојала потреба за појављивањем нове генерације делиберативних демократа који ће овако конципирану теорију делиберативне демократије тежити да доведу у везу са комплексном друштвеном стварношћу. Када се каже комплексна друштвена стварност ту се пре свега мисли на њену разноврсност, величину, социо-економске неједнакости, потребу за експертима и глобализацију. Због тога друга генерација формулише адекватне одговоре на поменуте препреке које стоје на путу примене делиберативних принципа. Тако на пример Боман признавши постојање културног плурализма признаје и опасност по општи консензус, као и по јединство јавног ума (Elstub 2010, 293). Такође, сматра да се социо-економске неједнакости могу лоше одразити на процес делиберације тако што одређене мањинске групе или заједнице могу бити трајно из њега

искључене (Elstub 2010, 293). Зато по мишљењу припадника друге генерације теорије делиберативне демократије, „разлози су јавни и успешни ако су грађани вољни да прихвате одлуку већине, или ако је одлука довољно прихватљива како би грађани наставили да учествују у овом процесу“ (Elstub 2010, 294). Боман то назива „плурални договор“ (Elstub 2010, 294). Припадници ове генерације делиберативне демократије сматрају да су грађани у остварењу својих циљева мотивисани сопственим интересима, али да се захваљујући делиберацији ти конфликти настали супростављеним интересима „могу бар привремено помирити, али се не могу сасвим решити“ (Elstub 2010, 294).

Мада су Ролс и Хабермас веровали да се кроз делиберативан процес може доћи до значајне трансформације преференција, већ припадници друге генерације су сматрали да је суштинска промена преференција тешко остварива. Разлог томе је јак отпор променама које нису у складу са сопственим предубеђењима о одређеним питањима. Такође, постојање друштвеног диверзитета у значајној мери омета суштинску трансформацију преференција.

У складу са тим и припадници треће генерације делиберативних демократа сматрају да је промена преференција тешко изводљива и врло ограничена због горепомнутих разлога. Тако на пример Паркинсон тврди да „људи учествују у одлучивању пре свега због тога што су пристрасни и због личног интереса“ (Elstub 2010, 294). Овим хоће да каже да делиберативна приврженост код учесника у процесу одлучивања није код свих једнако заступљена, па због тога неке преференције неће бити разматране поштено и потпуно. Сличног става су Бабер и Бартлет, који тврде да разлог опирања промени преференција лежи у различитим „интересима и идентитетима“ (Elstub 2010, 295).

О’Флин, као представник треће генерације делиберативних демократа, такође се слаже са тим да је проблем трансформације преференција посебно изражен у комплексним друштвима, „поготово је то случај код оних преференција које стоје у основи вредности етничких група“ (Elstub 2010, 295). Проблем је у томе

што се сваки покушај те врсте пре сматра покушајем културне асимилације, па тако може да изазове супротан ефекат. Због тога је врло тешко, а са чим се слажу и други представници треће генерације делиберативне демократије, да се задовољи један тако јак захтев а то је да се понуди разлог који ће моћи сви да прихвате, што уједно значи да се не може очекивати постизање консензуса на делиберативним основама. Зато тај захтев треба ублажити тако што ће се понудити разлози већини или „највећој мањини“, како каже О’Флин (Elstub 2010, 295).

Очигледно је да се сличност у ставовима представника последње генерације делиберативне демократије може видети и по питању консензуса, где на трагу својих претходника и они сматрају да „консензус није услов легитимности процеса, већ да је то пре ширење знања и информација“, а где ће донета одлука бити „компромис постигнут под делиберативним условима“ (Elstub 2010, 296).

Оно што је највећи помак у теорији делиберативне демократије треће генерације и што је чини другачијом од осталих, а што је битно и за наш рад, то је покушај давања једног реалног и плаузибилног решења институционализације делиберативне демократије. Елстуб у свом чланку тврди да унутар треће генерације делиберативне демократије постоје битне разлике између микро и макро стратегија за институционализовање делиберативне демократије (Elstub 2010, 299). Када се каже да међу њима има разлике ту се пре свега мисли да се „микро делиберативна демократија фокусира на делиберативне процедуре унутар одређених малих структура, а чији је циљ доношење одлука од стране непристрасних учесника који расправљају о одређеним политичким питањима“ (Elstub 2010, 299). Насупрот томе, „макро делиберативна демократија подстиче неформалну, неструктурисану и спонтану дискурзивну комуникацију, која има за циљ да формира мишљење унутар цивилног друштва, а ван државних званичних институција одлучивања“ (Elstub 2010, 299).

Међутим, овако замишљене форме институционализације делиберативне демократије имају своје карактеристичне слабости. Прво, микро делиберативна

демократија је због малог броја учесника елитистички замишљена, па због тога многи учесници бивају искључени из ње, а као друго, код макро делиберативне демократије комуникација између учесника бива оптерећена социо-економским неједнакостима и личним интересима (Elstub 2010, 299). Због тога је од суштинске важности по мишљењу представника треће генерације да ове две структуре буду интегрисане, где би слабости једне биле компензоване снагом друге и обрнуто. За потребе нашег рада издвојићемо репрезентативан пример теорије треће генерације, који на најбољи начин потврђује оно што је до сада речено.

Као пример који по нашем мишљењу најбоље одржава суштину новина које доноси трећа генерација у теорији делиберативне демократије, навешћемо виђење Бабера и Бартлета који на свој начин конципирају теорију институционализације делиберативне демократије. У том смислу они тврде да постоји потреба за одређеним микро локацијама унутар којих би се спровео делиберативан процес са циљем директног „контролисања државе кроз масовну политику“ (Elstub 2010, 299).

По њиховом мишљењу то подразумева различите мини-јавности, као што су делиберативно изјашњавање, грађанске пороте, консензусне конференције, али поред тога и референдуме (Elstub 2010, 299). Поменуто мини-јавности, како они сматрају, много боље презентују друштвени диверзитет него што то може тренутни изборни процес (Elstub 2010, 299). Међутим, такве институције, сматрају они, нису довољне за потпуну институционализацију делиберативне демократије, због тога што само предлагање одређених политика нема сврху ако оне не могу бити спроведене у дело. Да би се то десило потребно је повезати мини-јавности са формалним одлучивањем владе. Како то урадити? Бабер и Бартлет сматрају да је потребно извршити децентрализацију одлучивања, односно пренети одређене надлежности на микро делиберативне арене (Elstub 2010, 300). На тај начин, по њиховом мишљењу, дошло би до институционализације делиберативне демократије тако што би она „функционално ограничавала утицај хијерархије и установила механизме за распршивање демократске власти“ (Elstub 2010, 300). Као

примере где је тако нешто постигнуто, они наводе примере везане за заштиту животне средине као што су *Northwest power planning council* и *Columbia river basin* (Elstub 2010, 300).

Сличне закључке можемо извући и из теорија других представника треће генерације делиберативне демократије, где се акценат ставља на укључивање цивилног друштва у процес одлучивања због његове одлике да може на најбољи начин да представи друштвени диверзитет. Говорећи о даљим достигнућима треће генерације делиберативне демократије, Елстуб посебно истиче да су аутори поменуте генерације свој фокус усмерили на њену практичну примену и институционализацију (Elstub 2010, 305). У том смислу он истиче став да је захваљујући доприносу тих аутора концепција делиберативне демократије сада „осетљивија на посебан друштвени контекст, отворенија, продуктивнија и адаптивнија“ (Elstub 2010, 305).

Ипак, Елстуб сматра да демократска теорија мора да остане на „критичкој дистанци од стварности ако хоће да омогући предлоге за спољашње оправдање институционалне реформе“, али исто тако „не сме бити ни превише удаљена од поменуте стварности ако хоће да понуди практичне смернице“ (Elstub 2010, 306).

3.2. Институционализација делиберативне демократије

У овом одељку говорићемо још конкретније о неопходним претпоставкама за даљу институционализацију делиберативне демократије, као и њеним последицама по друштво у целини. У том погледу бавићемо се претежно Вореновом (М. Warren) концепцијом институционализације делиберативне демократије. Међутим, поставља се питање да ли је институционализација делиберативне демократије уопште могућа? Какве се препреке налазе на том путу?

Ворен одговара на ова питања и каже да се о институцијама не може судити само на основу тога да ли омогућавају већину демократских механизма, као што је већинско гласање, провере и равнотеже, владавина права и друго, већ и на основу још једне важне ствари, а то је да ли оне служе као медијум за одвијање делиберације (Warren 2007, 274). Он такође истиче да на основу оваквог приступа институционализацији делиберативне демократије, односно њеном разумевању као медијуму за одвијање делиберације, проистичу две њене битне карактеристике. Прва се огледа у томе да оваква институционализација укључује нормативни садржај који је иманентан либерално-демократској култури, односно њеним основним вредностима (Warren 2007, 274). Док се друга снага делиберативног медијума односи на то да је он све више иманентан друштвеној организацији, односно да у савременим комплексним друштвима све више има отпора ка бирократској администрацији и све више јача потреба, а због плурализма вредности и интереса, за колективним пројектима и сарадњом (Warren 2007, 274-275).

Ворен такође тврди да ће „повезивање нормативних очекивања са емпиријским истраживањима институција бити лакше ако разликујемо појам делиберације од институција које омогућавају делиберацију“ (Warren 2007, 277). Наиме, „појам делиберације је делимично базиран на намерама: учесници

делиберирају када теже да утичу једни на друге преко аргумената, као и да одговарају на аргументе других“ (Warren 2007, 277). Потребно је зато разликовати делиберацију од осталих врста комуникације посебно од оних које се стратешки користе за манипулацију другима, али, по Вореновом мишљењу, у случају одређивања делиберативних институција, овакво разликовање не би требало користити (Warren 2007, 278).

Пошто не би требало да се према појму делиберације односимо као да укључује манипулативни говор, онда не би требало на тај начин да гледамо ни на институције. С обзиром на то требало би „институције дизајнирати тако да каналишу стратешке намере учесника у говор, са надом да ће учесници тежити да убеде остале, онда када схвате да до остварења онога што желе могу доћи само путем *разговора*“ (Warren 2007, 278).

Због свега тога, а са аспекта демократских институција и система, фокус наше пажње би требало бити пре на „исходу комуникације него на намерама у вези са комуникацијом“ (Warren 2007, 278). Институционализација делиберативне демократије, по Ворену, окреће се структурирању иницијатива на такав начин да су „комуникативни искази, који нису по правилу делиберативни *по намери*, принуђени да стварају динамику, која је делиберативна *по функцији*“ (Warren 2007, 278).

Овим се жели рећи да делиберативне институције не треба да зависе од делиберативних намера учесника, већ, пре од „делиберативних функција институционалних норми, правила и ограничења“ (Warren 2007, 278). Овако нормативно решење омогућава повезивање различитих емпиријских опсервација и експеримента са широм генерализацијом (Warren 2007, 278). На овај начин се добија једна теорија „средњег нивоа“, која ће пре бити вођена реалним проблемима него теоријским. Она ће своја теоријска уопштења вршити на основу стварних проблема у свету и на основу експеримената (Warren 2007, 278). Развој теорија „средњег нивоа“ ће избегавати „уопштавања из појединачних случајева и примера,

већ ће пре покушати да идентификује карактеристике случаја који дају значајне резултате“ (Warren 2007, 278-279).

Ворен се овде ослања на Розенбергову типологију дискурзивне интеракције, која може бити: *егоцентрична, конвенционална и трансформативна* (Warren 2007, 279). Код прве две врсте дискурзивне интеракције скоро да је немогуће остварити делиберативан однос између индивидуа. Постоје два разлога за тако нешто. Први је психолошки, а други културолошки. Код првог случаја ради се о индивидуама које имају за циљ да у конверзацији са другима пре нађу „психолошку сигурност за себе него неку дискурзивну интеракцију“ (Warren 2007, 279). У другом случају постоје културолошке разлике између саговорника, као што су различити стилови говора, различити језици и културне норме, што их спречава да успоставе међусобно уважавање и комуникацију. Зато се „конвенционални дискурс“ такође не може се сматрати делиберативним (Warren 2007, 279). На основу овога можемо закључити да делиберацију онемогућава психолошка неповезаност, велика културна различитост, као и велика групна хомогеност (Warren 2007, 279).

Да би могли успоставити разложни дискурс и да би превазишли поменуте препреке, потребно је прибећи *трансформативном дискурсу* (Warren 2007, 280). Он подразумева дијалог у коме учесници представљају себе пред другима тако што „откривају своје перцепције, интересе, предрасуде и надања и траже од осталих да и они учине исто“ (Warren 2007, 280). Свака тврдња која потекне од стране тако представљених учесника има делиберативну вредност.

Битан моменат у одвијању делиберативног процеса је јавност, јер јавно изречени ставови више обавезују. Међутим, током делиберативног процеса може бити и нејавних фаза, поготово када је неопходно да учесници успоставе међусобно поверење. Али ове улоге јавне делиберације не исцрпљују све демократске функције делиберације, и под одређеним околностима могу да се сукобе са овим функцијама. Зато Ворен каже да изазов за дизајн демократских институција јесте да „уравнотежи потребу за нејавим условима трансформативних и других креативних

дискурса са одговорношћу и учешћем који су неопходни за делиберацију“ (Warren 2007, 282).

Ворен тврди да су досадашње делиберативне теорије када су биле фокусиране на институције, највише водиле рачуна о уставној дистрибуцији права и власти, док се теорија средњег нивоа бави „интеракцијом између норми, подстицајима и социјалном психологијом“ (Warren 2007, 282). Утицај делиберативног приступа на политику може бити вишеструк као на пример: „повећање легитимности одлука, повећање учешћа грађана, повећање квалитета доношења одлука, информисање званичника, информисање грађана, развој демократских вештина, одговорнији званичници, повећање правде и креирање много ефикасније политике“ (Warren 2007, 283). Кључни задатак теорије средњег нивоа је да комбинује институционални дизајн са анализама случаја (Warren 2007, 283). Говорећи даље о институционалном дизајну, Ворен каже да се различити институционални дизајн различито одражава на квалитет делиберације (Warren 2007, 283).

На основу претходних анализа, отварају се могућности за размишљање о томе на који начин су институционалне структуре подстицајне за актере да учествују у јавној делиберацији. Неки подстицаји долазе од фактора који су релативно добро анализирани, као што су „питања размере, трајање процеса и комплексности питања“, али поред тога од значаја за подстицање делиберације су и: *делиберација унутар изборних институција, правила одлучивања, јавност, овлашћеност и интереси* (Warren 2007, 285).

Делиберација унутар изборних институција. Ворен сматра да „структура репрезентативног изборног система уводи различите подстицаје за делиберацију“ (Warren 2007, 285). Битни фактори у том смислу могу бити ниво партијске дисциплине, ниво изборног притиска, нивои јавности и питање поларизације. Међутим, они не значе много у односу на подстицање делиберације које долази од саме изборне форме, у смислу „изборног позиционирања, расподеле власти и

преговарања“ (Warren 2007, 285). Суштинско питање које овде поставља Ворен, а које је битно и за наш рад у целини, јесте улога делиберације у широј друштвеној заједници, односно ван изборног система, који истовремено и лимитира делиберацију.

Међутим, Ворен не иде даље изван поменутог система и не тражи подстицај за делиберацију негде друго, у неком новом делиберативном систему са новим институцијама, већ подстицаје за делиберацију налази у постојећем, у смислу дисциплиновања партија и њихове јасније комуникације са грађанима. Они би својим учешћем у делиберацији своје представнике учинили одговорнијим (Warren 2007, 285). Овом питању ћемо се вратити у следећем поглављу у коме ћемо се детаљније бавити делиберативним системом.

Правила одлучивања. Позивајући се на истраживање Менделберга и Карповица, Ворен тврди да промена правила одлучивања у неком форуму може бити подстицајна за делиберацију (Warren, 2007, 285).

Јавност. Јавност такође може утицати на делиберативне подстицаје, па тако ако током процеса треба доћи до успостављања поверења и искрености, онда делиберација може да се одвија и „иза затворених врата“. Међутим, у неким другим ситуацијама, као на пример приликом изборног процеса, јавност је неопходна.

Овлашћења. Јавна овлашћења делиберативних тела такође представљају значајан подстицај за јавну делиберацију. Она омогућавају веће учешће и ангажованост учесника приликом делиберативног процеса, због сазнања да ће њихове одлуке имати обавезујући утицај и шири значај. Међутим, по мишљењу Ворена, „овлашћена делиберација може бити мање имагинативна (зато што је формирана због посебних задатака), мање принципијелна (овлашћене одлуке захтевају преговарање) и нејаснија (договорени компромиси су увек мање јаснији

него принципијелне позиције), од делиберација чији утицај се врши преко јавне сфере“ (Warren 2007, 286).

Интереси. Ворен сматра да интереси грађана могу бити значајан подстицај за јавну делиберацију.

На основу свега наведеног, Ворен закључује да морамо „конципирати делиберацију као један медијум одлучивања и организације унутар ширег демократског система“ (Warren 2007, 287). У том смислу делиберација мора бити комплементарна са осталим медијима унутар ширег друштвеног контекста, а који сви заједно доприносе делиберативном систему. С обзиром да сваки од поменутих делова има својих предности и мана, потребна је њихова већа повезаност и међузависност, како би систем боље функционисао. Зато делиберација може да послужи као средство које ће обезбедити „нормативну оријентацију и легитимитет“ (Warren 2007, 287).

Ворен указује на још једну битну чињеницу, а то је да ниједан појединачан институционални дизајн неће одговарати свим делиберативним сврхама и потенцијалима, па је због тога сасвим јасно да „делиберативна демократија значи *делиберативни систем*, унутар ког су вишеструке врсте, начини и нивои делиберације дистрибуирани кроз институције и системе“ (Warren 2007, 287). Делиберативним системом као видом институционализације делиберативне демократије детаљније ћемо се бавити у следећем поглављу. С обзиром да Ворен указује на то да је за институционализацију делиберативне демократије, поред институционалног дизајна, кључна ствар да се узму у обзир студије случаја, у следећем одељку разматрамо два примера институционализације јавне делиберације.

3.3. Институције делиберативне демократије на делу: два примера

Делиберативна демократија престаје да буде само теоријски модел, већ полако, али сигурно, постаје све присутнија у пракси демократских друштава широм света. Дакле, са чисто теоријских разматрања прешло се у великој мери на испитивање могућности њене практичне примене. То се може уочити у одређеним ситуацијама, као што је утицај грађана на доношење буџета у некој локалној заједници, на доношење одређених урбанистичких планова, на изградњу инфраструктуре, на доношење планова одрживог развоја локалних заједница и друго. Светле примере те врсте можемо видети у различитим деловима света, у државама као што су САД, Бразил, Филипини, Данска, Аустралија итд. За потребе овог рада ми ћемо истаћи два таква примера, која, по нашем мишљењу, добро илуструју како се делиберација може применити у пракси, али и неке проблеме с тим у вези. За ову прилику размотрићемо два примера јавне делиберације у Бразилу и САД-у.

Прво ћемо анализирати пример јавне делиберације у Бразилу. Током 1988. године у Бразилу је донет устав који је омогућио прелаз ка демократији и обезбедио механизме који грађанима дају могућност да учествују у формулацији, управљању и надзору социјалне политике (Schattan P. Coelho, Pozzoni and Cifuentes Montoya 2005). Више стотина хиљада интересних група радило је на томе да нови устав отвори простор за деловање и учешће грађана у доношењу битних одлука које ће одражавати њихове потребе. Овај легални основ промовисао је развој екстензивног институционалног оквира за учешће грађана, укључујући управљачке савете, јавне расправе, конференције, учешће у доношењу буџета и делиберативне механизме у регулаторним агенцијама (Schattan P. Coelho, Pozzoni and Cifuentes Montoya 2005, 174).

Међутим, нису сви од поменутих партиципативних механизма били подједнако успешни и примењивани у пракси. Највећи успех у 1990. години достигли су управљачки савети и учешће у доношењу буџета, јер је од 1989. године 250 од 5507 бразилских општина усвојило принципе учешћа у доношењу буџета, што је омогућило грађанима да учествују у одређивању приоритета приликом инвестирања у инфраструктуру и основне социјалне услуге. Учешће у доношењу буџета замишљено је тако да грађани расправљају о стварима које се тичу буџета да би на крају процеса дошли до финалног документа у форми плана рада и услуга, који се касније шаље на усвајање на вишем нивоу и постаје интегрални део буџета.

На пример у Порто Алегреу, граду од 1,3 милиона становника, где је први пут установљено учешће у доношењу буџета, учествовало је 100.000 грађана. Поред тога формирано је 28.000 управљачких савета са циљем доношења политика здравља, образовања, заштите животне средине и друго. Ови савети организовани су на свим нивоима власти од локалне до федералне и у њима, поред грађана, учествују пружаоци услуга и представници власти који заједно дефинишу јавну политику и надгледају њено спровођење (Schattan P. Coelho, Pozzoni and Cifuentes Montoya 2005, 175).

У поређењу ова два механизма јавних учешћа грађана, управљачки савети су се показали као успешнији, ако ни због чега другог, онда због своје размере деловања. Као пример једног тако успешног управљачког савета може се навести Општински савет за здравство Сао Паула. Савет је стално колективно тело које се састоји од грађана, здравствених радника, представника власти и пружаоца здравствених услуга (Schattan P. Coelho, Pozzoni and Cifuentes Montoya 2005, 176).

Здравствени савети су места на којима се расправља о битним питањима здравствене политике и на тај начин се формирају предлози који имају за циљ унапређење планова и политике Секретаријата, као више инстанце. Здравствени савети на основу закона имају право вета на све планове и извештаје Секретаријата, ако се испостави да они нису у сагласности са мишљењем савета.

Децентрализовани здравствени систем омогућио је да општинска власт има кључну улогу у креирању здравствене политике. Здравствени савет чине три тела: делиберативна скупштина, извршна комисија и генерални секретаријат. Делиберативна скупштина се одржава једном месечно, али може и чешће ако тако одлучи већина, и доноси коначне одлуке по питањима о којима одлучује савет. Да би се састанак одржао потребно је да састанку присуствује половина плус један члан од укупног броја (Schattan P. Coelho, Pozzoni and Cifuentes Montoya 2005, 177). Укупно има 64 чланова чији мандат траје две године и могу бити поново бирани на исти период. Секретар савета за здравство је по закону члан и председник савета и има право да изрази свој став, али нема право гласа у делиберативној скупштини, осим у случајевима када је резултат гласања нерешен (Schattan P. Coelho, Pozzoni and Cifuentes Montoya 2005, 177).

Сви Општински савети за здравство, а посебно онај у Сао Паулу, дужни су да испоштују одређене квоте заступљености одрђених представника, па тако половину од укупног броја чланова Савета чине представници грађана или цивилног друштва, док остали део и то једну четвртину места имају представници здравствених радника, док другу четвртину места деле представници власти и пружаоци здравствених услуга (Schattan P. Coelho, Pozzoni and Cifuentes Montoya 2005, 177). Већина организација из цивилног сектора заступа и представља припаднике маргинализованих друштвених група, који су годинама били искључени из процеса доношења било каквих одлука. Те маргинализоване групе чине сиромашни становници са периферије града, припадници црне популације, особе са посебним потребама и старије особе (Schattan P. Coelho, Pozzoni and Cifuentes Montoya 2005, 177). Такође треба истаћи да су организације које представљају припаднике поменутих група у блиској вези или под утицајем Радничке партије, што се често одражава и на избор чланова савета (Schattan P. Coelho, Pozzoni and Cifuentes Montoya 2005, 178-179).

Потребно је напоменути, ако говоримо социоекономском профилу чланова савета који долазе из редова грађана, да 75% чине жене, да је 78% старије од

педесет година и да има старијих чланова који су у пензији. Битна је чињеница да је већина нижег нивоа образовања и са малим зарадама (Schattan P. Coelho, Pozzoni and Cifuentes Montoya 2005, 179). Оно што такође оптерећује ове чланове савета је и то да се састанци у савету одржавају викендом у два сата поподне и да тада већина њих ради и, да би присуствовали састанцима, морају да траже слободне дане од својих послодаваца за које им неће бити плаћена надокнада. Међутим, и поред те отежавајуће околности већина представника из реда грађана успева да дође на поменуте састанке и тако успева да себи обезбеди јединствану прилику да учествује у делиберацији између представника различитих група, као и да на тај начин учествује у креирању политике која ће имати за циљ обезбеђивање њихових здравствених потреба. И поред ове чињенице треба имати на уму да представници најсиромашнијих делова друштва још увек нису укључени у процес одлучивања, као и то да се одређене организације које заступају њихова права не налазе у саставу савета (Schattan P. Coelho, Pozzoni and Cifuentes Montoya 2005, 180).

Ово би се могло истаћи као једна од слабости савета у смислу укључености и репрезентативности одређених друштвених група. Што се тиче конкретног функционисања савета може се рећи да је његова формална структура хоризонтална и да омогућава потпуну слободу својим члановима да равноправно учествују у дискусијама лицем у лице и да изнесу своје виђење и преференције. Саветом претседава изабрани члан савета, који је у исто време и медијатор. С обзиром на све изнето за очекивати је да савет омогући размену аргумената и пуно учешће у делиберацији.

Међутим, аутори рада на који се ослањамо, који су имале прилике да присусвују једном таквом састанку, приметили су да подстицање размене информација између чланова није протекла без тешкоћа. Због бољег познавања материје која је тема дискусије представници здравственог сектора могу да адекватније изразе свој став и позицију коју заступају. Са друге стране представници грађана, поготово оних сиромашнијих и мање образованих, конструишу своје аргументе на неструктурисан начин, и свој фокус усмеравају на

стриктно локална питања, што њихов говор чини нејасним, емотивним, и небитним представницима других сектора. То је посебно приметно када се говори о важним политичким питањима, као што је промена административна правила или здравствених програма, тада они нису у стању да на смислен начин уобличи своје противаргументе на предлог представника власти. Због тога су представници грађана свесни да је њихов утицај у том случају на целокупан здравствени систем врло ограничен, јер, иако, врло често указују на свакодневне проблеме које примећују у функционисању здравственог система не могу да се организују како би те проблеме решили (Schattan P. Coelho, Pozzoni and Cifuentes Montoya 2005, 181).

Ово показује да, иако, је био замишљен да буде механизам за учешће грађана, савет, ипак, није успео да легитимише нова мишљења и праксе, што грађане ставља у слабу преговарачку позицију са представницима власти. Ако је нешто, ипак, добро из тог њиховог искуства, онда је то, по њиховом признању, што као чланови савета имају приступ новим информацијама и што савет за њих представља један пријатељски простор где могу упознати људе који желе да унапреде здравствени систем исто као и они (Schattan P. Coelho, Pozzoni and Cifuentes Montoya 2005, 181).

Пример Општинског савета за здравство Сао Паула показује да је много тога урађено на партиципацији грађана у процесу доношења битних одлука из области здравства. Ипак, пракса је показала да још увек има много простора за унапређење рада савета. На пример мора се више урадити како би дошло до плодотворног дијалога између различитих социоекономских група, али не на начин како је то рађено до сада, односно показало се да чланови савета који су имали улогу медијатора нису имали довољно способности и знања како би одговорили том задатку, па је неопходно урадити нешто како би дијалог био успешнији. Постојање неједнакости у расподели политичких и комуникативних вештина, начин избора чланова у савет, избор питања о којим се расправља и начин организовања делиберације, само су неки од изазова са којим се морају суочити сви учесници

овог процеса како би га учинили продуктивнијим и ефикаснијим (Schattan P. Coelho, Pozzoni and Cifuentes Montoya 2005, 182).

Други пример примене делиберативне демократије у пракси је делиберативно планирање дела града Филадельфија који се налази уз саму реку Делавер, односно пристаниште Пен. Што се тиче самог пројекта „Филадельфија на води“ (*Philadelphia waterfront*), он је дуго био одлаган, јер је ревитализација и развој Филадельфије била у стагнацији због политичке климе која је обесхрабривала свако јавно учешће у креирању таквих пројеката. Пре би се могло рећи да су приватне везе и односи одређивали јавни интерес. Пројекат Филадельфија на води је дуго био у запећку, преко тридесет година, и после неуспешних шест предлога, градоначелник Филадельфије Џон Стрит и његов развојни тим су се ангажовали на томе да се пронађе нови инвеститор за ту локацију. У том смислу донет је програм *Праксис Пен* у сарадњи са Архитектонским факултетом Универзитета у Пенсилванији, локалним листом „Филадельфија инквајер“, Саветом центра за школске студије и Групе за планирање, које су омогућиле спровођење програма. Сви заједно су допринели осмишљавању процеса у ком ће учествовати грађани Филадельфије, где ће у јавној расправи дефинисати будућност те локације (Sokoloff, Steinberg and Pyser 2005, 185).

У зиму 2003. године, током педесет дана, грађани Филадельфије учествовали су у великом јавном дијалогу о уређењу пристаништа Пен на реци Делавер. Процес подржан од стране градске администрације, под називом Форуми пристаништа Пен састојао се од четири догађаја на ком су учествовали експерти са својим презентацијама о развоју пристаништа, затим грађани који су расправљали о будућности пристаништа, као и идејном решењу те локације. Преко осамсто грађана учествовало је у овом процесу где су у размени аргумената са експертима заједно дошли до фундаменталног скупа принципа, под називом Принципи пристаништа Пен, којих се сваки будући инвеститор мора држати (Sokoloff, Steinberg and Pyser 2005, 186).

Форуми пристаништа Пен су тако осмишљени да су омогућавали грађанима да уче од експерата и да у међусобној комуникацији дођу до јединственог става који ће утицати на рад оних који одлучују. Поред тога што су били тако устројени да су подстицали делиберацију учесника, две карактеристике су их разликовале у односу на друге сличне форуме. Прва је била усклађеност плана са идејама изнетим у дискусији. Друга битна карактеристика је улога локалног листа *Филаделфија инквајера* (*The Philadelphia Inquirer*) у сазивању јавних окупљања, ширењу резултата и повезивање шире јавности са предметом делиберације. Такође што се тиче прве карактеристике Принципи пристаништа Пен служили су као основ за целодневне радионице или сесије за планирање. Три тима су састављена од планера, архитеката, дизајнера, инжењера, економиста, студената, уметника и грађана где свако истражује посебан приступ дизајну за пристаниште. Тимови су се руководили горепоменутиим принципима.

Друга битна одлика читавог процеса је улога *Филаделфија инквајера* који је био врло критичан према резултатима форума, и стално је позивао грађане да се укључе у рад форума и редовно извештавао о актуелним догађањима у форуму. Рад у форуму одвијао се у четири сесије, током којих су се смењивали експерти и грађани. Форум је почињао са панел презентацијом, коју су држали експерти за некретнине, за план пристаништа и развоја, затим за историју развоја пристаништа Пен, као и експерти за успешна планирања пристаништа широм света (Sokoloff, Steinberg and Pyser 2005, 188).

Презентација експерата, затим објављивање чланака у *Филаделфија инквајеру*, као и на веб сајту посвећеном овом пројекту, створили су заједничку базу знања неопходну за јавну делиберацију. Други јавни скуп био је посвећен делиберацији малих јавних група у којим су грађани спајали информације добијене од експерата са сопственим искуством. Он је имао за циљ да развије фундаменталне принципе којим ће се учесници водити током процеса. Учесници су били насумично подељени у десет малих група и свака група радила је са тренираним медијатором, фокусирајући се на четири области питања:

1. Ко користи пристаниште Пен? Шта грађани раде на њему? Ко су прошли, садашњи и будући корисници? Ко није присутан?
2. Шта људи раде на пристаништу Пен? Како га грађани тренутно користе и који би начини коришћења још могли да се примене?
3. Која ограничења грађане онемогућавају да га тренутно користе на друге начине?
4. На основу одговора групе на питања од 1-3 треба одговорити који принципима треба да се руководимо да би дошло до развоја пристаништа Пен?

Последње питање чини суштински корак од конкретног ка апстрактном и од појединачном ка универзалном. Поента је у томе да грађани превазиђу сопствене интересе и усмере свој ангажман ка општем добру, тако што ће бити свесни тензија које постоје између сопствених и интереса других, па ће те тензије инкорпорирати у принципе који ће бити заједничка основа даљег деловања.

Принципи су следећи: *Другачија и поносна Филадельфија, Филадельфија као град на води, обезбеђивање веза са центром и другим битним деловима града, Филадельфија као регионална атракција, сваки будући пројекат мора бити доступан и одржив, сачувати јавну површину и омогућити грађанима убудуће да изразе свој став о пристаништу* (Sokoloff, Steinberg and Pyser 2005, 188-189).

На основу поменутих принципа проистекла су три могућа плана која су била тема трећег састанка у оквиру форума. Састак је био затворен за јавност и био је потпомогнут од стране Групе за планирање. Сценарији плана били су концептуални и шематски, са намером да појасне како се принципи могу превести

у развојне сценарије, док им је са друге стране намера била да пошаљу поруку онима који одлучују (Sokoloff, Steinberg and Pyser 2005, 189).

На последњем састанку учествовало је 350 грађана Филадельфије, који су насумице били подељени у мање групе са задатком да дискутују о томе колико је сваки од предложених сценарија у складу са прокламованим принципима. Рад мањих група је завршен тако што је сваки учесник оцењивао сваки сценарио у смислу његове усклађености са принципима и изнео свој став о томе шта треба градити на пристаништу Пен. По завршетку рада поднет је извештај окупљенима. Сви састанци и делиберативне сесије били су сусрети лицем у лице и били су подржани веб сајтом, креираним посебно за ту прилику од стране *Филадельфије инквајера*. На њему је било могуће доставити свој предлог плана и у том смислу било је преко петсто предлога.

Што се тиче структуре самог Форума пристаништа Пен он је адаптација Форума за национална питања и базиран је на принципима планирања, као и дизајниран тако да у себе укључује јавну делиберацију. Процес је био строго структурисан, са јасно израженим циљевима и стриктним распоредом задатака и догађаја.

Протоколи овог јавног процеса су били прилагођени задатку тако како би изнели на видело чињенице, промишљени дијалог и евалуацију. Сви медијатори били су врло искусни са посебним квалификацијама у решавању конфликта, у дијалогу и делиберацији, образовани у политичким наукама или праву. Тим медијатора је био добро припремљен за рад у форумима тако што је проучио предмет развоја пристаништа Пен, замишљајући све могуће заинтересоване стране које могу бити присутне, као и то да ће у форумима бити много емотивног набоја. Међутим, висок ниво припрема и начин вођења групе допринели су успеху ових догађаја. Позив је конципиран тако да су у њему могле препознати свој интерес многе заинтересоване стране. Учесници овог процеса били су припадници разних друштвених група, али је већина потицала из беле популације и оних који су

живели близу пристаништа. Свима је претходно електронским путем достављена информација о догађајима на којима треба да учествују, дужини трајања процеса, као и о циљевима и проблему који треба решити. Током процеса, поред тога што су учесници знали основна правила одвијања поступка, медијатори су вршили додатна појашњења и тако охрабривали учеснике да узму што више учешћа у расправи. Поготово се то односило на на њихов лични доживљај пристаништа Пен, као и на то како они замишљају његово уређење (Sokoloff, Steinberg and Pyser 2005, 191).

Темпо одвијања процеса је био врло брз, а дијалог између учесника жив и стравствен. Све је то имало за циљ да учесници изнесу своје аргументе у расправи, као и да чују аргументе других, и да своја виђења и вредности интегришу у вишу форму заједно са информацијама добијеним од експерата (Sokoloff, Steinberg and Pyser 2005, 191).

Форуми пристаништа Пен имали су значајан утицај на то како ће се убудуће управа града Филадельфије ангажовати у грађанском разговору о планирању. Поменути форуми су по први пут омогућили истинско грађанско ангажовање и повратну информацију о будућности града на води.

Неспорно је да је овај вид организованог јавног дијалога имао велики утицај на решење питања које је било предмет расправе, али постоји још простора за његово унапређење. Тако, на пример, приликом пријављивања заинтересованих учесника они су одмах по пријему дељени у групе, без узимања детаљаних демографских података, што би убудуће требало променити јер би детаљно узимање података омогућило боље формирање група. Исто тако изазов је користити овај вид дијалога и делиберације често, јер људи су врло отуђени и врло их је тешко покренути како би учествовали у једном таквом процесу.

Други изазов би био то како гласови грађана могу утицати на јавне одлуке које се тичу њихове будућност, јер већина грађана се осећа беспомоћно у односу на

добро организоване лобистичке групе. Ипак се може рећи да се Форуми пристаништа Пен могу сматрати формом плодном за дијалог и делиберацију, у ком делиберативни јавни процес генерише принципе и план, који могу бити основ будуће делиберације (Sokoloff, Steinberg and Pyser 2005, 193).

3.4. Дуалистички модел институционализације: Спој асоцијативне демократије са делиберативном демократијом

Иако препреке које стоје на путу потпуној институционализацији нису мале, ипак, све оно што смо до сада рекли, као и поједини примери постојања и функционисања делиберативне демократије у пракси које смо навели, дају нам за право да се надамо да један такав покушај није без основа и да је врло могућ. Са тим у вези је и предлог Стефана Елстуба који износи у књизи *Towards a deliberative and associational democracy* (2008), где он у повезивању ова два правца демократије жели да извуче најбоље из оба и да тако превазиђе проблеме који ометају потпуну имплементацију идеала делиберативне демократије.

Стефан Елстуб сматра да је демократски систем врло важан јер он боље од свих других чува и негује аутономију грађана (Elstub 2008, 9). По њему, „аутономија је кључна вредност у демократији јер су ти појмови интринстично повезани“ (Elstub 2008, 9). Такође, Елстуб сматра да је „аутономија централни теоријски и практични циљ либералне демократије“ (Elstub 2008, 9). Од осталих вредности аутономија се разликује по томе што је она „вредна сама по себи, она је саставни део самог делања, она нам омогућава да имамо узрочан утицај на свет у смислу остварења одређених алтернатива, а спречавања реализације неких других“ (Elstub 2008, 52).

Да би се очувала аутономија у процесу одлучивања потребна је јавна делиберација. Тај процес сугерише да аутономне одлуке могу бити засноване на жељама, које са друге стране могу бити формиране кроз процес рационалне делиберације. Како би се избегао бескрајни регрес, односно да преференције испитују преференције, јер не знамо да ли су прве преференције биле аутономне, потребно је фокусирати се на сам процес мењања и формирања преференција. Ове преференције морају бити конзистентне једна са другом и базиране на

промишљању битних и доступних информација. Делиберација мора бити фокусирана на доношење одлука, поготово оних колективних, али све морају бити засноване на снажним разлозима. Без обзира на то колико биле рационалне преференције неких од учесника делиберације то им неће омогућити привилеговану позицију у процесу одлучивања, суштина је у томе да сви учесници током овог процеса буду аутономни. Елстуб, одговарајући на одређене критике, као што је та да смо детерминисани својим окружењем и да аутономија као таква не постоји, сматра да аутономија не захтева изолованог појединца који одређује све везано за себе, већ да иако нас окружење делимично лимитира то не значи да ми не можемо да утичемо на окружење и да га мењамо.

Поготово када се то врши кроз један делиберативан процес, у аргументованој комуникацији са другима, себи једнакима, а где су донете одлуке намераване, онда је то компатибилно са аутономијом. По мишљењу Елстуба постоје три разлога који потврђују везу између делиберације и аутономије, односно три разлога који то експлицитно омогућавају. Први разлог је тај који омогућава да „учесници у расправи могу да јавно резонују, тј. охрабрује их да своје преференције изнесу јавно“ (Elstub 2008, 59). Други и трећи разлог су базирани на тврдњи да, „у делиберативној ситуацији, људи комуницирају путем језика“, што ће рећи да свака таква ситуација укључује оног који говори и оног који слуша, где је аутономија сваког од учесника повећана (Elstub 2008, 59).

Да би се делиберативна демократија институционализовала, а самим тим и унапредила аутономију свих што је више могуће, Елстуб сматра да јој је потребна „помоћ“ у виду асоцијативне демократије. По његовом мишљењу, „секундарне асоцијације обезбеђују начине за пријем друштвеног плурализма, с обзиром да пружају погодне локације за децентрализацију, која омогућава лакше укључење у процес свих оних којих се то тиче“ (Elstub 2008, 134). Поменуте асоцијације омогућавају лакше ширење информација и бољу комуникацију између њихових чланова, као и бољу координацију између самих асоцијација. Оне су адаптивније на многе изазове и сложености које са собом носи једно плуралистичко друштво.

Када се то каже превасходно се мисли на проблем величине данашњих друштава, у смислу броја њихових чланова и размере територија, затим на проблем једнаког учешћа и заступљености грађана у процесу одлучивања, као и на проблем ослањања на помоћ експерата и проблем глобализације. Треба рећи и то да су оне „релативно добровољна удружења и да, с обзиром на њихову различитост, представљају богат извор пружања кључних услуга, учешћа и представљања оних који у њима учествују“ (Elstub 2008, 135).

Када говори о томе како асоцијације помажу у превазилажењу проблема величине државе и друштва, Елстуб каже да оне омогућавају грађанима да директно учествују у дебати кроз које „формирају своје преференције, потребе и стичу информације“ (Elstub 2008, 135). Такође, тврди да оне „омогућавају да што више грађана буде представљено и укључено у процес доношења одлука и у јавним дебатама, што води до развоја неформалне јавне сфере која може да трансцендира елементе простора и времена“ (Elstub 2008, 135). Асоцијације такође помажу у смањењу ослањања на помоћ експерата тако што ако би њима била пренета власт (Elstub 2008, 135). Онда би биле у поседу битних информација и самим тим боље познавале проблем који се решава, што са друге стране доводи и до веће координације међу њима. У том случају оне би биле те од којих би експерти тражили информације.

Што се тиче проблема глобализације, Елстуб тврди да су „асоцијације толико флексибилне да могу да функционишу и на међународном и транснационалном нивоу, развијајући глобалну јавну сферу, а ако су структуриране на ваљан начин, могу чак да допринесу и процесу одлучивања у међународним и транснационалним формалним институцијама“ (Elstub 2008, 135).

Елстуб сматра да асоцијације представљају најадекватнији медиј за делиберацију. Али и даље остаје проблем како омогућити да достигнути резултати након делиберације буду преточени у обавезујуће одлуке. Дилема је како ефикасно комбиновати делиберацију и демократију тако да грађани активно учествују у

делиберацији и тиме обезбеде да достигнуте резултате актуелизују у одлуке које ће важити за све. По Елстубовом мишљењу постоје многе тензије између демократије и делиберације, на пример, један од проблема је и „повезивање макро делиберације у неформалној јавној сфери са микро делиберацијом и одлучивањем“ (Elstub 2008, 173). Суштина проблема је у томе да се повеже делиберација и демократија, односно да се резултати постигнути у делиберацији у секундарним асоцијацијама, као делу неформалне јавне сфере, повежу са демократским институцијама у којима се доносе одлуке. Решење за овај проблем Елстуб види у дуализму, односно у томе „да исте асоцијације учествују у оба процеса“ (Elstub 2008, 173). Поменути тензије још се више очитују приликом утврђивања агенде. У том случају неформална јавна сфера може и треба да утврди агенду, међутим, „у микро делиберативним аренама, где се доносе одлуке, потребно је да агенде буду што прецизније утврђене како би се донеле што ефикасније одлуке, а што неформална јавна сфера не може да омогући“ (Elstub 2008, 173).

Зато владе, по мишљењу Елстуба, имају значајну улогу у овом процесу тако што ће омогућити ширу делиберацију како би се то постигло. Под тим се подразумева да дође до преношења надлежности на територијално и функционално организоване форуме. Ови форуми су вођени принципом супсидијарности, који омогућава да делиберација грађана утиче на крајње одлуке (Elstub 2008, 173-174). Да би се то постигло, сматра Елстуб, потребно је формирати тзв. квангосе (*quangos*) (*quasi-autonomous non-governmental organisations*), који су домаћини ових форума (Elstub 2008, 174). Унутар ових форума каже Елстуб

„представници из заинтересованих секундарних асоцијација окупљају се како би донели одлуке на основу норми делиберативне демократије. Зато је свака даља веза између делиберације грађана и демократског одлучивања обезбеђена тиме да ови представници морају да долазе из секундарних асоцијација које се повинују основним делиберативним нормама“ (Elstub 2008, 174).

По његовом мишљењу „тренутни либерално-демократски и капиталистички систем неизбежно ограничава могућност дуалистичког модела делиберативне и асоцијативне демократије, који има за циљ да што ефикасније елиминише утицаје група за притисак, тако што обезбеђује подједнак ниво моћи између свих социоекономских група“ (Elstub 2008, 174). Иако сматра да ово није једини начин да се одговори на изазове и опасности које стоје пред демократијом данас, односно да то није једини начин који обезбеђује сигурну везу између делиберације и одлучивања, ипак, овај модел нуди значајну алтернативу постојећим институцијама (Elstub 2008, 174).

Асоцијације су слободне у стварању регулативе свог рада до одређеног нивоа, међутим, нужно је, ипак, да у том погледу интервенише и држава у смислу нормативног уређења унутрашње демократије, што за циљ има увећање аутономије њених чланова, што је, ипак, већа вредност, по мишљењу Елстуба, него сама слобода асоцијација (Elstub 2008, 210). Асоцијације данас нису још увек на потребном нивоу како би могле да испуне задатак дуалистичке институционализације уз помоћ делиберативне и асоцијативне демократија. Разлога за то има више. Један од главних је слаба партиципација чланова асоцијација. Начин на који је могуће повећати учешће грађана у раду асоцијација је тај да грађани узму учешћа у доношењу битних одлука за друштво, што би уједно повећало и саму ефикасност рада асоцијација.

Међутим, Елстуб сматра да су одрживи нивои партиципације грађана неизбежно лимитирани и да не треба очекивати исувише велико учешће чланова асоцијације (Elstub 2008, 211). Он такође тврди да емпиријска ограниченост величине, времена, као и диспаритет чланова асоцијације, све заједно утиче на њен потенцијал да изврши унутрашњу демократизацију, као и на то да све асоцијације неће достћи исти ниво демократизације (Elstub 2008, 211). Како би решио овај проблем, Елстуб поново инсистира на томе да држава не може стајати по страни већ мора да заузме врло активан став и да покуша да из асоцијација извуче све њихове потенцијале (Elstub 2008, 211). Ту треба бити опрезан како држава својом

интервенцијом не би сасвим себи подредила асоцијације, већ да их на неки начин подстакне да преузму потпуну одговорност за оно што им је и сврха. Иако изгледа да асоцијације егзистирају у незгодном тренуку по њих, ипак, постојеће институције остављају велику могућност да из цивилног друштва, посебно из нових друштвених покрета, проистекне потпуни преображај поменутих институција.

Елстуб такође говори о опасностима које могу да угрозе демократско функционисање асоцијације, а ту пре свега мисли на опасност од фракција унутар самих асоцијација. У том смислу Елстуб снажно иступа против нео-плуралистичког концепта који афирмише фракције унутар асоцијација јер његови заступници сматрају да фракције представљају извор структуралне стабилности и саму суштину демократије зато што омогућавају конкуренцију интереса. Такође заступници ове концепције сматрају да опште добро као такво не постоји. Такође, мета критике су и унутрашњи односи у тако замишљеним асоцијацијама, који су базирани на приватним интересима и моћи, пошто у таквим односима нема места за јавност и делиберацију приликом одлучивања. Овакав концепт има за последицу врло наглашену неједнакост, сматра Елстуб, јер не покушава да се истом бави на начин који би уједначавао ресурсе, гарантовао представљање искључених група, као и тако што би штитио демократске процесе од економских утицаја (Elstub 2008, 229).

Чланови асоцијација по нео-плуралистичком концепту не учествују у унутрашњим дебатама, па тако немају прилику да кроз један такав процес квалитативно трансформишу своје преференције, већ слепо следе своје личне интересе.

Међутим, са друге стране, примењујући норме делиберативне демократије у дуалистичком моделу, а у форумима у којима се одлучује, каже Елстуб, представници асоцијација морају јавно да оправдају своје интересе (Elstub 2008, 230). Друго, сматра да ће у дуалистичком моделу асоцијације бити демократске,

опет применом норми делиберативне демократије, тако што ће донети одлуке на основу процеса одлучивања које неће просто значити прихватање датих преференције својих чланова, већ ће тежити њиховој трансформацији кроз јавну расправу (Elstub 2008, 230).

Елстуб такође тврди да форуми неће бити приватне већ „јавне арене одлучивања, отворене и приступачне за све асоцијације које су погођене одлукама које се тамо доносе, стварајући прави јавни процес који у себе инкорпорира идеолошке, нормативне, заступничке и идентитетске групе, које тако остварују своје интересе“ (Elstub 2008, 230). На овај начин се даје на важности неформалној јавној сфери, јер се кроз јавну комуникацију асоцијација, као битних фактора политичког процеса у дуалистичком моделу, долази до услова делиберативно демократског одлучивања. Овим се, такође, редукују утицаји уских интереса, а припадници многих маргинализованих друштвених група добијају прилику да, као припадници више асоцијација, утичу на доношење битних политичких одлука које ће уважити и њихове интересе. Због тога, сматра Елстуб, „комбинујући асоцијативни модел са нормама делиберативне демократије, а знајући да је асоцијативном моделу својствена опасност од фракционализма, ова опасност може бити избегнута“ (Elstub 2008, 230-231).

Елстуб каже да „за разлику од нео-плуралистичког модела републикански модел истиче опште добро до ког се може доћи кроз колективно одлучивање“ (Elstub 2008, 231). Међутим, проблем је у томе што у креирању општег добра републиканизам полази од постојања консензуса у форми заједничких културних и националних идентитета, који се не могу тек тако узети здраво за готово, већ морају бити формирани кроз истински политички процес (Elstub 2008, 231).

Због тога он предлаже да уместо заједничких културних и националних идентитета, као основе заједничког добра, грађанско поверење генерисано из учешћа у асоцијацијама, „може да буде основ за заснивање поверења неопходног за за делиберативне обавезе тако што ће омогућити заједнички скуп општих

политичких вредности“ (Elstub 2008, 231). Због тога „све вредности и интереси морају бити узети у обзир приликом долажења до општег добра, а секундарне асоцијације са својим различитостима и флексибилношћу су најбољи механизам да се до тога дође“, сматра Елстуб (Elstub 2008, 231).

Како би створио један нормативно плаузибилан оквир, Стефан Елстуб је уложио много напора да покаже да је, бар на теоријском нивоу, промена политичког система неопходна. Аргументовано доказавши да је аутономија нормативна срж демократије, утврдио је да она најбоље може бити сачувана и унапраћена само у дуалистичком моделу демократије, односно асоцијативно-делиберативној демократији. Као интегрални део тога сматра секундарне асоцијације које у неформалној јавној сфери, у међусобној комуникацији на макро нивоу делиберирају о преференцијама својих чланова, као и о питањима које треба ставити на дневни ред и о самим тим питањима.

Међутим, то би био само један део укупне стратегије, по мишљењу Елстуба, у правцу потпуне институционализације делиберативне демократије. Други део би се односио на приступ законодавним телима. По Елстубовој замисли, требало би да представници секундарних асоцијација на принципима делиберативне демократије утврђене ставове јавно бране пред одређеним форумима на које је држава пренела одређене надлежности. Они су територијално и функционално уређени и функционишу по принципу супсидијарности. Поента је у томе да Елстуб комбинује асоцијативну и делиберативну демократију, извлачећи најбоље из обе, и покушава да у једној синергији ових демократија дође до одрживог решења.

Наш је утисак да његовом делу фали још једно битно поглавље, односно оно које ће нам показати како доћи до тако жељене и неопходне трансформације тренутног друштвеног амбијента. Елстуб је свестан тешкоће тог задатка, свестан да је тренутно стање врло лоше, односно да се битне политичке одлуке доносе далеко од утицаја оних којих се те одлуке највише тичу. Међутим, његова аргументација сеже само до потпуне одбране секундарних асоцијација као главног момента

дуалистичког модела које предлаже. Нормативна заснованост тог дела теорије је врло добра, али када треба прећи у поље формалне сфере, односно тамо где се доносе одлуке, тада Елстуб посеже за тзв. „квангосима“, тј. квази невладиним организацијама, као форумима где ће представници секундарних асоцијација јавно износити аргументе, бранећи тако интересе чланова асоцијација. Чини нам се да је тај део Елстубове аргументације најслабији и он је такође свестан тога да званични државне институције то неће лако дозволити, као и тога да оне неће бити благонаклоне према донетим одлукама у секундарним асоцијацијама, поготово према оним које нису у складу са званичном политиком.

Утисак је исто тако да Елстуб не прелази границу коју је поставио у свом делу, а која је врло реална и може се детектовати у стварном политичком животу, односно границу између државе и њених институција са једне стране и секундарних асоцијација њених чланова, са друге стране. Оно што је најбитније, а што се не види у његовом раду, то је како постојеће институције заменити новим. Елстуб остаје на позицији једног дуализма и паралелизма управљачких сфера, који не може значајније да ту стварност промени. Иако је заговарао дуалистички модел асоцијативне и делиберативне демократије, као начин институционализације делиберативне демократије, а као истинског превазилажења тренутног стања у демократији, Елстуб, ипак, у том смислу остаје недоречен. Без обзира на то, одређена достигнућа из његовог дела, ипак, могу да послуже као основа за једно шире гледање на институционализацију делиберативне демократије.

3.5. Управљање а не владање као начин функционисања институција делиберативне демократије

Иако смо у претходном одељку истакли добре стране Елстубовог дуалистичког модела асоцијативне и делиберативне демократије, ипак, тај модел није испунио свој циљ, односно није, по нашем мишљењу, доказао могућност потпуне институционализације делиберативне демократије. У овом одељку ћемо покушати да још прецизније утврдимо начин функционисања делиберативних институција. За ту намену искористили смо неке идеје Алесандра Фераре, прилагодивши их потребама нашег рада, а које је изнео у својој књизи *The Democratic Horizon - Hyperpluralism and Renewal of Political Liberalism* (2014). Због све тежег стања у коме се демократија у 21. веку налази, односно због појаве нових „непријатељских“ околности које је оптерећују, потребно је пронаћи начин како би се са тим изборили. Он сматра да сама демократија захваљујући тако нечем као што је *демократски етос*, чија је главна одлика *отвореност демократије*, може на свом *хоризонту*, без обзира на услове у којима сада егзистира, пре или касније, угледати потенцијално решење (Ferrara 2014, 13-14).

А то светло на хоризонту, по нашем мишљењу, могло би да буде потпуна институционализација делиберативне демократије. Не може се рећи да би то био закључак онога о чему је Ферара писао, јер он делиберативну демократију помиње у специфичном контексту, односно сматрао је да управљање и делиберативна демократија удружени могу довести до веће и боље координације акције раличитих чинилаца на наднационалном нивоу. Оно чему његова размишљања теже везано за даљи развој демократије је форма политичког режима изван националних граница. У том смислу он не подразумева одређену наднационалну владу која влада светом, већ постојање одређеног начина *управљања*, који би био демократичан. Штавише, то би подразумевало одсуство сваког наметања силом било какве одлуке или закона на начин како је то предвиђено процедурама компетативне демократије, већ

би се *управљање* спроводило *меким правом, отвореним методом координације, стандардизацијом, најбољим праксама и моралним убеђивањем*. Међутим, морамо прво да прецизирамо и појмовно одредимо *владање и управљање*. Ферара сматра да нам је свима познато шта значи *владање*, па са тим у вези он каже да у демократском систему, било да је он демократски легитимитет стекао путем директног гласања као у председничком систему, или на начин „гласања о поверењу“ чланова већине у парламенту, извршна власт се спроводи на начин креирања политике, покретање законских иницијатива и доношења буџета (Ferrara 2014, 171).

Поента је у томе да влада управља нашим акцијама кроз доношење и спровођење закона, који су обично, ако их се не придржавамо, подржани различитим врстама санкција. Са друге стране управљање се, по тврђењу Фераре, различито дефинише, па је оно за једне посебна врста *владања*, која промовише „мрежни тип, хоризонталне, нехијерархијске везе између институционалних сегмената јавног сектора, а почива на принципу субсидијарности уместо на централизованом доношењу одлука“ (Ferrara 2014, 171). За неке друге ауторе управљање представља успон „делиберативних полиархија“, које стоје између корпоративних приватних актера и институција, а то „укључује већи опсег актера и заинтересованих страна него што је то случај код традиционалних владиних институција“ (Ferrara 2014, 171). Међутим, по мишљењу Фераре, *управљање* треба дефинисати не на основу тога ко учествује у томе или на основу циља процеса, већ у супротности са *владањем*, па у том смислу предлаже следећу дефиницију *управљања* као: „координацију и регулацију политичке акције у одсуству капацитета увођења санкција за непридржавање“ (Ferrara 2014, 173).

Овде Ферара има на уму Веберову идеју о томе да држава и влада могу у неком тренутку, а како би спровели своје одлуке, да примене физичку силу. То, Ферара сматра, „није случај са *управљањем*“ (Ferrara 2014, 173). Оно, по мишљењу Фераре, „иако вуче порекло из корпоративног света у смислу помирења и хармонизације потреба, преокупација и тежњи које потичу од менаџмента,

потрошача, заинтересованих страна и локалних заједница, не може да остане талац области економских и индустријских односа“ (Ferrara 2014, 173) . Због тога одлуке које потичу из структура *управљања* имају за циљ да „*оријентишу без обавезивања*“, без „формалне субординације аутономије индивидуалних или институционалних учесника“, као и то да ни у једном делу процеса нема примене силе (Ferrara 2014, 173-174).

На чему онда почива снага управљања ако не може да се ослони на употребу силе, пита се Ферара и каже да „она почива на *мекшој* врсти монопола и то на *монополу приписивања легитимитета*“ (Ferrara 2014, 174). Он под тим мисли да је суштина структура управљања у томе да једино „*деловање за координацију* може да да легитимитет акцији координисаних учесника“ (Ferrara 2014, 174).

Иако смо малопре поменули да у случају неизвршења одређених акција координисаних од стране структура управљања, нема директних санкција, ипак, Ферара сматра да „има индиректних санкција које се огледају у томе, да приликом кршења или занемаривања директива, смерница или параметара датих од поменутих структура, може доћи до увећања ризика неиспуњења циљева и користи које они носе“ (Ferrara 2014, 174). Да се то не би догодило потребно је као прво правилно утврдити који то циљ представља вредност по себи и може бити довољно јак мотив за све или већину актера једне заједнице. За ту сврху нема бољег начина од саме делиберације. Зато управљање и делиберативна демократија представљају логичан спој, који треба да одржи фокус свих актера на оно што је од општег интереса, а то је друштво слободних и једнаких грађана. У том смислу Ферара каже да су управљање и делиберативна демократија компатибилни двоструко. Прво је то да „делиберативно разумевање демократског процеса може боље да објасни процесе *моралног убеђивања у управљању*“, а друго је „*боља концептуализација права, која ублажава њихову потенцијалну тензију са демократском вољом грађана*“ (Ferrara 2014, 182). Ферара зато закључује:

„Тако делиберативни поглед на демократију може да нам понуди адекватнији концептуални оквир за разумевање природе и функционисања *моралног убеђивања*, које конституише најбољи инструмент за координацију у процесу управљања и може боље објаснити зашто *меко право* може да врши своју функцију, чак и у одсуству могућности увођења санкција“ (Ferrara 2014, 183).

Иако је Ферара идејом о структурама *управљања* имао за циљ повезивање и координисање акција између различитих учесника на глобалном нивоу, ми сматрамо да полазећи од особености сваког друштва, исте могу користити у сврху трансформације сваког друштва појединачно. Са тим у вези сада можемо детаљније да екплицирамо наше виђење друштвене трансформације пошто су нам на располагању сви главни чиниоци овог процеса: актери (грађани, асоцијације), затим имамо циљ институционализације делиберативне демократије, као и основну структуру управљања, што све заједно треба да доведе до неких конкретних институција делиберативне демократије.

4. Институционализација делиберативне демократије као реалистична утопија

4.1. Претпоставке и предуслови јавне делиберације

Рекли смо раније да решење проблема довођења у везу теоријских и емпиријских разматрања видимо у институционализацији делиберативне демократије. Међутим, сада би требало понудити нека конкретна решења за наведени проблем. Зато ћемо покушати да у овом завршном делу рада изложимо своје виђење институционализације делиберативне демократије, које би у исто време било нормативно плаузибилно, али и засновано на емпиријским истраживањима у вези са јавном делиберацијом. На основу резултата раније поменутих истраживања дошли смо до сазнања о томе да су одређени принципи делиберативне демократије не само издржали пробу времена, већ су се показали као неопходни услов да би делиберативна демократија била уопште могућа. У овом поглављу посебну пажњу посветићемо неким конкретним институцијама које указују да је идеал делиберативне демократије не само нормативно оправдан, већ и остварив.

Вратимо се зато најпре на нормативне предуслове делиберативне демократије. Како би сумирали ове услове позваћемо се Розенбергов списак предуслова који морају бити испуњени, како би се принципи делиберативне демократије могли остварити. Да би процес делиберативне демократије уопште отпочео потребно је, по мишљењу Розенберга, да се испуне следећи предуслови:

1. „Мора се суспендовати свака акција да би се створио политички простор у ком би делиберација заузела своје место. Мора постојати неко осигурање да

се одлуке и практичне акције неће спроводити, док делиберација не буде у потпуности завршена.

2. Онда када је створен политички простор за делиберацију, тада она мора бити инклузивна. Овај услов је различито елабориран и може значити учешће свих страна које потенцијално могу бити погођене резултатима делиберације.
3. Делиберација мора бити јавна тако да иако сви нису директно укључени, ако јесу погођени резултатима могу и да одговоре.
4. Резултати делиберације морају бити обавезујући за све који у њој учествују. Учесницима треба онемогућити да избегну примену резултата делиберације тако што ће се прибећи алтернативним средствима која ће то омогућити.
5. Делиберација мора имати неки однос ка формулацији јавне политике. То може укључити и саветодавну улогу у вези са изабраним званичницима и администраторима. Или, делиберативно тело може бити директно укључено у формулацији закона или политике.“ (Rosenberg 2007, 9)

Након поменутих предуслова Розенберг излаже и листу стандарда у складу са којима би требало да се одвија делиберативни процес:

1. „Делиберативном праксом се мора управљати тако да се стално води рачуна о аутономији. Са једне стране то захтева да учешће у делиберацији мора бити слободно. Учесници морају бити у стању да формулишу и изразе своја гледишта о различитим питањима о којима се говори. Са друге стране неопходно је да се интегритет и вредност сваког учесника обзнани. То значи да је сваки учесник слободан не само да говори, већ и да слуша друге са поштовањем и уважавањем. Делиберација мора да сачува комуникацију која омогућава изражавање нечијег гледишта на начин који може бити

схваћен и прихваћен од стране осталих, као и изражавање гледишта других на начин да неко може разумети њихову вредност и значење. Ово је могуће учинити кроз разложне аргументе. Вредност овог потоњег је у његовом потенцијалу да повеже различита уверења и мишљења супростављених страна подвлачећи истините тврдње и вредности које обе стране могу прихватити. Што би у случају Ролса значило откривање основног или преклапајућег консензуса о фундаменталним вредностма које обе стране могу делити. Аргумент није једино средство комуникације уверења и осећања које остали могу ценити. Ово такође може бити учињено кроз шалу, причање прича и личних наратива. Ово друго може бити посебно битно када постоје значајне разлике у животним искуствима различитих учесника.

2. Делиберација се мора одвијати тако што ће се водити рачуна о једнакости. Сваки учесник мора имати једнаку шансу да говори и убеди своју публику.
3. Резултати делиберације морају бити конзистентни са повезаним вредностима правде као непристрасности и демократије као управљања оријентисане ка заједничком добру и вођени принципима аутономије и једнакости. За неке теоретичаре попут Гатманове и Томсона (1996), таква оријентација ка правди и демократији може једино бити осигурана условом уставних ограничења.
4. Док за друге као што су Бенабиб (1996), Коен (1996, 1997) и Најт (1999), услови саме делиберативне праксе не само да отеловљују ове циљеве, већ исто тако и оријентишу учеснике ка њиховом достизању.“ (Rosenberg 2007, 9-10).

Зато, по Розенберговом мишљењу, када се обезбеде поменути предуслови, као и када се следе дати стандарди, онда се може говорити о јавној делиберацији. На тај начин би се обезбедила основа за повратак поверења у демократско управљање, што ће се одразити на решење раније поменутих проблема у демократским друштвима данас, као што је, на пример, губитак интересовања за учешће у политичком процесу (Rosenberg 2007, 10).

Резултати емпиријских истраживања на пољу делиберативних норми, као што смо рекли, довели су до извесног обрта у скупу принципа делиберације. Принципи као што су *слобода*, *разложност* и *опште добро*, иако нису одбачени, доживели су значајну трансформацију. Тако на пример принцип *слободе*, као неопходан услов успешне делиберације, а на основу горепоменутих истраживања, додатно је обогаћен схватањем у смислу *слободног протока* идеја, сугестија, предлога и сл. Такође, иако је *разложност* битан услов за јавну делиберацију, истраживања су показала да и *емоције* нису без утицаја како на сам делиберативан процес тако и на његов исход. Перманентне провере одрживости принципа делиберативног процеса показале су да су извесни принципи због својих јаких захтева који из њих проистичу, а који не могу бити задовољени, морали бити одбачени. То се десило са принципом *консензуса* који у савременим друштвима, са огромним бројем грађана и учесника делиберативног процеса, није могао да опстане. Због тога је он замењен мање захтевним принципом, као што је *common ground* (заједничка основа).

Међутим, иако су одређени принципи попут слободе, једнакости и разложности нужни услови за отпочињање било какве делиберације, ипак, то није довољно. Још једном ћемо се вратити истраживањима која су показала да предуслов за успех делиберативног процеса, без обзира на ком нивоу да се одвија, јесте да ће се достигнути резултати касније и имплементирати, односно да труд и напор који учесници улажу неће бити узалудан, већ довести до извесне обавезујуће одлуке.

Говорећи о самом развоју делиберативне демократије, констатовали смо да постоји један скуп норми и принципа који је и данас прихваћен, али и да се скуп њених основних принципа и норми током времена мењао. Суштина је у томе да се дође до скупа норми које могу такође бити примењене у процесу институционализације делиберативне демократије. Приликом њихове примене и комбиновања мора се водити рачуна о међусобним односима и компатибилности, односно мора се водити рачуна да у појединим контекстима не могу све да буду примењене, јер то може довести до њиховог потирања и стварања контра-ефеката (Thompson 2008). То значи да у ситуацијама када не могу све норме у пуној мери да буду примењене, треба узети у обзир ревидирани скуп норми како би се јавна расправа одвијала што је могуће више у складу са идеалом делиберативне демократије. Зато сматрамо да у том погледу треба усвојити неку врсту прагматичног приступа приликом институционализације делиберативне демократије. Зашто прагматичног?

Због тога што су друштвене околности такве да понекад није могуће да инсистирамо на потпуној примени свих делиберативних норми у њиховој пуној снази истовремено. Мора се претходно извршити врло прецизна анализа одређеног друштвеног контекста који је предмет намеравања трансформације. Ово такође важи и за институционализацију делиберативне демократије на нивоу читавог друштва. Поента је у томе да нису сва демократска друштва данас на истом институционалном нивоу развоја, као и да специфичност сваког друштва одређује врсту и начин примене делиберативних норми у сврху институционалног преображаја. Иако су данас у највећем броју, бар формално, друштва демократска, ипак, није свако прошло исти демократски развој кроз своју историју, нема свако исте демократске традиције, па због тога није ни свако на истом нивоу развоја институција. Због тога је битно прилагодити примену делиберативних норми сваком друштву посебно.

Али вратимо се самим институцијама делиберативне демократије. У наставку ћемо размотрити неколико конкретних видова институционализације делиберативне демократије који се заснивају како на наведеним принципима, тако и на емпиријским истраживањима у вези са јавном делиберацијом. У том погледу размотрићемо институције као што су дан делиберације и устав делиберативне демократије, али и ширу врсту институционализације која се заснива на идеји делиберативног система.

4.2. Дан делиберације

Досадашња делиберативна искуства у форми мини-јавности никако не могу задовољити тежњу оних којима је циљ истинско друштво делиберативне демократије и пре су ограничени друштвени експерименти него озбиљан покушај ка истинској друштвеној трансформацији. Док мини-јавности не постану шире јавности немогуће је очекивати било какву промену. У овом одељку бавићемо се замисли да микро делиберативна демократија прерасте у макро делиберативну демократију. У другом поглављу указали смо на значај мини-јавности истичући посебно делиберативно изјашњавање. Сада се поставља питање да ли ово виђење мини-јавности може да нам помогне за долазак до институција делиберативне демократије које би истовремено укључиле ширу јавност. Таква једна институција био би дан делиберације.

Брус Ејкерман и Џејмс Фишкин су идејом о дану делиберације представили своје виђење како највећи број грађана укључити у процес делиберације седам дана пре општих избора на националном нивоу, који би били подељени у „мање групе од 15 и веће од 500 учесника“ (Ackerman and Fishkin 2002, 129). У тим групама би се расправљало о питањима која су најважнија у кампањи. Како би се обезбедило учешће свих грађана у поменутом процесу свако би био плаћен по 150 долара и тај дан би био нерадан на основу закона, осим за оне који обављају само најбитније послове (Ackerman and Fishkin 2002, 129).

Ови аутори полазе од потребе за већом ангажованошћу грађана у јавном животу, која би се огледала у нечем вишем од пуког изласка на изборе и тајног гласања, односно критикују такозвани *грађанску приватност*. Јер доброј влади, како кажу аутори, „није потребно хиперактивно грађанство, али ни оно које опстаје у стриктно приватном свету“ (Ackerman and Fishkin 2002, 130). Сведоци смо великог технолошког развоја. Без обзира на утицај интернета и других технолошких

помагала, друштвени дијалог никада није био тако фрагментаран и нерепрезентативан. Да би по мишљењу аутора сачували и продубили наш демократски живот, морамо „креирати такве институције које ће садржати грађански ангажман у заједничком дијалогу“ (Ackerman and Fishkin 2002, 130). Да би се ово десило потребно је обновити грађанство (*renewing citizenship*). За разлику од Медисона који по њиховом мишљењу фокусиран на капацитете политичке елите која би требало да филтрира ирационалне аспекте јавног мњења и тако дође до промишљеног увида, они акценат стављају на „унапређење самог тог јавног мњења“, односно на грађане (Ackerman and Fishkin 2002, 133).

Они тврде да „ако је нешто за шездесет година испитивања јавног мњења утврђено, онда је утврђено да је најосновније политичко знање лоше по сваком стандарду“ (Ackerman and Fishkin 2002, 133). Јер оно што ми тим испитивањем дознајемо то је да се код већине учесника политичког живота може идентификовати нешто што се зове *рационално незнање (rational ignorance)*. Суштина је у томе да грађани сматрају да њихов глас или изражено политичко мишљење неће много променити друштвену ситуацију и да је за њих „рационално“ у тој ситуацији да остану незналице, док би се у другим ситуацијама и активностима на које могу утицати и од које могу имати користи понашали другачије (Ackerman and Fishkin 2002, 133).

Није ни мало случајно што се институција дана делиберације ослања на *делиберативна изјашњавања*. Делиберативно изјашњавање има само снагу препоруке и врло скроман утицај на друштво у целини (Ackerman and Fishkin 2002, 134). Због тога је неопходно увести дан делиберације који би, као национални празник седам дана пре избора, укључио у процес делиберације највећи могући број грађана, како би се омогућило да код већине учесника дође до промишљеног увида о питањима који тренутно највише окупирају пажњу јавности.

Аутори ове замисли сматрају да се будући кандидати за политичке функције неће више тако лако ослањати на своје рекламне поруке и политички маркетинг,

veћ ће са зебњом чекати дан делиберације стрепећи на који ће начин грађани реаговати на то што су говорили. Због тога ће сви учесници те политичке трке, антиципирајући на који начин би грађани могли да дочекају њихове изборне програме и поруке, морати да прибегну тзв. *стратегији усклађивања (the leveraging strategy)*, тј. да читав свој политички ангажман подигну на виши ниво, како би избегли то да приликом дана делиберације остану без подршке (Ackerman and Fishkin 2002, 135).

Како аутори замишљају одвијање дана делиберације? По њиховом мишљењу читав догађај подељен је у четири делиберативна сегмента. Прво, у периоду од 8-9 часова грађани се окупљају у оближње школе и центре локалних заједница где ће насумице бити подељени у групе од 15 чланова (Ackerman and Fishkin 2002, 135). Затим ће групно присуствовати првом значајном догађају, тј. политичкој дебати на националној телевизији на којој ће учесници у трајању од једног сата одговарати на питања водитеља. Пре свега ће морати да одговоре на следеће: која су то кључна политичка питања у датом тренутку? (Ackerman and Fishkin 2002, 135)

Из ове тв дебате произаћиће од две до четири теме које ће бити основ за даљу расправу. Након завршетка овог тв преноса око 10 часова и 30 минута почиње друга фаза овог процеса, која предвиђа окупљање у мање групе од 15 чланова и спремање за главну расправу у групи од 500 чланова која би се одвијала касније истог тога дана (Ackerman and Fishkin 2002, 136). Током ове фазе сваки учесник има 5 минута времена за излагање, иако нико није у обавези да говори (Ackerman and Fishkin 2002, 137). Током „75 минута расправе за округлим столом, сваки учесник покушава да формулише једно питање за које сматра да треба бити размотрено на поподневној сесији“ (Ackerman and Fishkin 2002, 137). На крају разговора председавајући групе сакупља сва питања и сва још једном их чита наглас последњи пут, да би се потом тајним гласањем гласало за три најважнија питања (Ackerman and Fishkin 2002, 137).

После ручка доћи ће до окупљања великих група где ће свака бројати 500 учесника. Свака од ових група имаће свог модератора, који ће код себа имати листу од 100 питања. С обзиром да је то велики број питања да би се о свима њима расправљало, пре почетка сесије модератор групе ће имати задатак да од 100 понуђених питања лутријом изабере 15 о којима ће бити речи (Ackerman and Fishkin 2002, 137). Састанак велике групе почиње у 2 сата поподне, што је и званични почетак друге фазе. У тој фази учествују и представници партија у оквиру дана делиберације. Сваки од присутних представника политичких партија има два минута за одговор, а након прелажења свих 15 питања добијају још 5 минута за додатна објашњења, као и прилику да покрену нека питања која су изостављена са листе (Ackerman and Fishkin 2002, 138). Ова расправа би требало да траје око 1 сат и 45 минута (Ackerman and Fishkin 2002, 138).

Након тога у 4 сата поподне почиње последња, тј. четврта фаза када се учесници враћају у своје мање групе од 15 чланова на последњу сесију. Тада они на позив председавајућег износе своја виђења у вези са одговорима које су добили од представика политичких партија (Ackerman and Fishkin 2002, 138). И ова сесија траје око 75 минута, али овог пута нема гласања и неће бити донети никакви закључци, већ ће се на тај начин једноставно завршити дан делиберације (Ackerman and Fishkin 2002, 138).

Ово би био кратак приказ дана делиберације, онако како су га замислили Брус Ејкерман и Џејмс Фишкин. Реч је о једној институцији делиберативне демократије чија је главна улога да изборни процес допуни процесом јавне делиберације ослањајући се на експерименте у вези са делиберативним изјашњавањем. С обзиром да делиберативни дан обухвата учешће свих грађана у овим мини-јавностима, тиме неки начин ове мини-јавности прерастају у једну широку јавност која функционише на делиберативним принципима.

4.3. Устав делиберативне демократије

Потреба за унапређењем демократије на основама новог делиберативног устава мотивисала је Карлоса Сантјага Ниња (Carlos Santiago Nino) да напише књигу *The Constitution of deliberative democracy* (1996), која је објављена након његове смрти. Он је ту изнео своје виђење стања у демократији и покушао је да заснује једну епистемичку теорију демократије која би се базирала на трансформацији преференција грађана на основу партиципативне дискусије и већинског одлучивања. У опису стања у коме се демократија налази он полази од констатације да њен развој није на идентичном нивоу у свим државама, али и да све више држава има демократско уређење и да су све више или мање удаљене од демократског идеала. Такође, када говори о нормативном заснивању демократије, истиче да све више аутора полази од „перспективе субјективне легитимности, односно перспективе стабилности и функционалности политичког система“, превиђајући његове несавршености (Nino 1996, 8).

Штавише, демократија је од стране поменутих аутора виђена као средство стабилности и као таква она је најбољи политички систем. Нињо сматра да они не схватају да је управо оно што је чини најбољим политичким системом битно за сазнавање средстава за њено очување (Nino 1996, 8). Следећи мисао Ђованија Сарторија (Giovanni Sartori) „шта је демократија не може се одвојити од оног шта она треба да буде“, Нињо сматра да се у старту не може рећи који „институционални дизајн је најбољи за очување субјективне легитимности, као и стабилности демократских институција, без артикулисања потпуно развијене теорије која објашњава суштинске елементе који дају вредност демократији“ (Nino 1996, 10).

Зато он у почетку претпоставља да „конституционализам захтева демократски процес у смислу поштовања индивидуалних права, као и очувања

етаблиране правне праксе формулисане од стране историјског устава“, али се у исто време суочава са „јасном недовољношћу историјског устава за оправдавање правног резонавања, јер се оправдавање на крају ослања на аутономне разлоге, као и идеални устав“ (Nino 1996, 217). Ти аутономни разлози „оправдавају акције или одлуке без обзира да ли су у складу са решењима прописаним од стране историјског устава“ (Nino 1996, 217). Зато како би се превладао овај очигледан парадокс, по Нињовом схватању, „историјски устав се идентификује са друштвеном конвенцијом која потиче из одређеног историјског контекста и може бити материјализована у одређени текст, а који садржи обрасце акција и критичке ставове у складу са тим обрасцима“ (Nino 1996, 217).

Даље Нињо тврди да историјски устав у смислу друштвене праксе или конвенције „укључује правила препознавања осталих правила правног система“ и он добија значај од оправдавајућег резонавања ако схватимо да одлуке политичких актера нису изоловане индивидуалне акције, већ да „њихова ефикасност проистиче из система међузависности акција, ставова и очекивања“ (Nino 1996, 218). Уставна пракса или конвенција решава проблеме координације на основу уставног текста, сматра Нињо, а резонавање изведено у пракси, оправдавајући одлуку или акцију, укључује структуру од два нивоа (Nino 1996, 218). Нињо на следећи начин описује та два нивоа:

„Први ниво захтева од нас да оценимо друштвену праксу на основу аутономних принципа, као што су они који су подређени идеалном уставу. Ако нам први ниво дозволи да оправдамо праксу неопходно је ићи на други ниво на ком ми развијамо саму праксу како би донели неопходну одлуку. Разматрањем проблема интерпретације схватамо да уставна и правна пракса нису довољни да одреде недвосмислене резултате. Постоји неколико корака у задатку интерпретације и примене историјског устава које морамо да предузмемо, чак и на другом нивоу, у разматрањима друштвеног морала који обухвата идеални устав. Ова разматрања нам помажу у превазилажењу неодређености“ (Nino 1996, 218).

Говорећи даље о друштвеној пракси, чији је део и историјски устав, Нињо каже да она има „поплочану“ конфигурацију, зато што за сваку нову акцију треба тражити подршку на основу раније донетих и оправданих одлука и акција (Nino 1996, 218). Али је приликом доношења одлука унутар оквира уставне праксе, такође „неопходно задовољити принципе идеалног устава“ (Nino 1996, 218). Увидом у претпоставке за моралну расправу друштвене праксе долази се, сматра Нињо, до „принципа аутономије, неприкосновености и достојанства личности“ (Nino 1996, 218). Нињо даље каже да је идеални устав права, који је робусан и базиран на одређеним добрима, неопходан за заштиту личне аутономије. Неопходно је поменути одређена права која су део идеалног устава права и то: „право на живот, слободу изражавања, слободу савести, либерално образовање, приватност и интимност, лично власништво и рад, трговину и индустрију, а држава даје свој допринос у том смислу што гарантује једнаку аутономију, једнак третман и слободу од незаконите дискриминације“ (Nino 1996, 219).

Нињо на следећи начин описује епистемичку вредност идеалног устава власти:

„Идеални устав власти је заснован на оправдању демократије која почива на трансформацији интереса људи кроз процес парципативне расправе и већинског одлучивања. У том смислу тај процес даје епистемичку вредност јер превазилази слабости демократије, као што су дисперзија суверенитета, недостатак јавне расправе, политичка апатија и несавршена медијација“ (Nino 1996, 219).

По мишљењу Ниња овај приступ демократији има изузетан значај за њен институционални дизајн, па у том смислу тврди да предност треба „пре дати парламентарном у односу на председнички систем владања, затим истиче децентрализацију власти, као и промоцију политичке партиципације грађана и демократизацију канала јавне комуникације“ (Nino 1996, 219).

За очекивати је да идеални устав власти, у мери у којој је остварен у историјском уставу, води до оног што би требало да буде идеални устав права. Зато на први поглед изгледа, сматра Нињо, да нема сукоба између супстантивних и процедуралних идеалних устава, јер идеалан устав власти, када је остварен, јесте најпоузданији начин омогућавања приступа идеалном уставу права, па зато најважнији циљ и јесте да се оствари идеални устав власти, а управо то је, по њему, делиберативна демократија (Nino 1996, 219).

Нињо каже да у оваквој концепцији, односно епистемичкој теорији демократије нема много места за моћ суда да решава питања уставности законодавних и извршних аката (*judicial review*), односно уплитање суда у политичка питања (Nino 1996, 219). Међутим, он прави у том смислу три изузетка, па каже да, како би читав теорија имала своју епистемичку вредност, улога суда је значајна у мери у којој обезбеђује потребне услове за колективну партиципација у процесу дискусије и одлучивања (Nino 1996, 219). Прво, судови су битни за обезбеђивање поштовања ових услова. Друго, случај интвенције суда огледао би се у томе да заштити права појединаца. Треће би било обезбеђивање „континуитета уставне праксе што демократском процесу даје значај и ефикасност“ (Nino 1996, 220).

Он исто тако сматра да идеални уставни треба да послуже као параметри за оправдавање и интерпретацију историјског устава, а како би нам омогућили да их употребимо у оправдавању индивидуалних акција и одлука. Са друге стране, и историјски устав утиче на идеалне уставе. У том смислу имамо потпуно затворени круг међусобног утицаја идеалних устава на историјски и обрнуто.

Три битна елемента конституционализма, по мишљењу Ниња, су права, партиципативна демократија и владавина закона (Nino 1996, 221). Сва три елемента се налазе у стању „реципрочне тензије“, па је потребно да „сви учесници у демократском процесу учине максимум како би се обезбедио еквилибријум између

усавршавања праксе у складу са идеалима либералне демократије и одржања њеног континуитета“ (Nino 1996, 221). Континуитет се мора одржати, сматра он, јер „правна пракса је морално прихватљива у обезбеђивању ефикасности одлука, укључујући и ефикасност и оних одлука које траже да ту праксу приближе моралним идеалима“ (Nino 1996, 221).

Понекад, сматра Нињо, „постаје веома ургентно да се промени уставна пракса како би се максимализовао морални легитимитет, било у односу према признавању суштинских права или у односу према усавршавању демократског метода, што може да угрози континуитет саме праксе“ (Nino 1996, 221). Због тога је по његовом мишљењу „врло битно спречити слом континуитета праксе иако морамо да дозволимо решења која нису задовољавајућа из перспективе моралног идеала, али која ће у неком дужем периоду бити оправдана на основу моралног разматрања“ (Nino 1996, 221).

Морамо признати да покушај Карлоса Сантијага Ниња да заснује једну епистемичку теорију делиберативне демократије, а која би као практичну последицу имала њено институционализовање, заслужује нашу пажњу. Међутим, иако је теорија амбициозно замишљена са епистемичком вредношћу, са циљем да што обухватније заснује и објасни демократију у контексту конституционализма, ипак је сам аутор морао да призна да то није потпуно могуће и да су сва три елемента (права, демократија, закон) у сталној међусобној тензији. Иако на први поглед изгледа да оваква теорија омогућава да међу њима не буде тензије, ипак, како и сам аутор каже то није могуће у потпуности остварити. Оно што би издвојили као вредно у његовом раду то је критика нормативних демократских теорија, чија је основна намера била обезбеђивање субјективне легитимности демократије, где се као значајно истицало њена функционалност, стабилност и континуираност. Међутим, немогућност да заснује своју свеобухватну и објективну теорију демократије, као делиберативне демократије на основу партиципативне дискусије и одлучивања, довела је до тога да је и сам морао да се задовољи једном нормативном теоријом, која је такође пристајала на тренутну историјску уставну

праксу, а која не може увек да обезбеди услове доношења морално вредних и оправданих одлука. То је за последицу имало пристајање и инсистирање на континуитету дате политичке стварности, што је у супротности са раније постављеним циљевима, односно удаљавање од идеалних устава власти и права, па самим тим и немогућност институционализације делиберативне демократије.

С обзиром да нам резултати добијени у Нињовој теорији не могу сасвим помоћи у потрази за основама институционализације делиберативне демократије принуђени смо да потражимо додатну алтернативу. У том погледу сматрамо значајним дело Ричарда Беламија (*Richard Bellamy*) *Political Constitutionalism: A Republican Defence Of The Constitutionality Of Democracy* (2007). Наравно, нису нам све идеје изнете у овој књизи од помоћи за разумевање институционализације делиберативне демократије у виду делиберативног устава. Оно што је врло битно за потребе овог рада, а у контексту креирања тражене теорије, јесте основна идеја поменутог дела, а то је разлика између политичког и правног конституционализма.

Најбољи начин да представимо политички конституционализам је да дамо његову дефиницију како је то урадио Ричард Белами:

„Политички конституционализам уместо да тражи устав у коме ће бити чуване демократске вредности треба пре замислити као процедуру за решавање неслагања о природи и импликацијама демократских вредности на начин да марљиво и непристрасно мери спорна гледишта и интересе, тако што према њима показује исту бригу и поштовање. Уместо да буде извор фундаменталних одговора на питање како организовати демократско друштво, устав представља фундаменталну структуру за постизање колективних одлука о друштвеним аранжманима на демократски начин. То даје грађанима за право да се надају да ће и њихови интереси бити једнако третирани када се доносе колективне одлуке.“ (Bellamy 2007, 4)

Насупрот политичком стоји правни устав, сматра Белами, који представља доминантније гледиште и дефинише устав као „писани документ, надређен обичном закону и неподложен обичној законској промени, а који уређује правни и политички систем“ (Bellamy 2007, 1).

Проблем код правног устава је тај што он има ту привилегију да се ослања на моћ суда да решава питања уставности и законитости (*judicial review*), а као битне институције за заштиту права. Међутим, трансфер решавања стриктно политичких конфликта на правно поље има за последицу мешање и дубоко задирање правосуђа у зону ван своје надлежности, чиме се поткопава сам темељ демократије. Такав начин одношења правног конституционализма према очувању права, у ствари, ради супротно, односно само их чини слабијим и незаштићенијим. Делујући на такав начин он има за циљ да политику потпуно избаци из игре и да на њено место постави норме које треба да буду орјентир у ком правцу устав треба да се развија. Овим се потпуно искључују они који треба да учествују у доношењу закона и устава, а то су грађани, јер по својој природи закони су јавна и политичка ствар и њихово доношење и примена треба да буде за грађане и због грађана. Сам Белами о томе каже следеће: „ми морамо на закон да гледамо као, у неком смислу, нешто што је наше - осећај који потиче највећим делом од тога да је закон јавно добро који зависи од и чини могућом корисну сарадњу“ (Bellamy 2007, 65-66).

Да би се то десило потребно је обезбедити равноправно учешће свих заинтересованих страна по принципу „недоминације“. Тако организован демократски процес, на принципу „недоминације“ његових учесника, треба да доведе до истинског очувања права, владавине закона и демократије. У условима политичког неслагања овај принцип може најбоље наћи своју примену тако што омогућава „да се свака страна чује“: „принципијелно образложење за оригиналну форму резоновања тј. оно које укључује јавност на такав начин да се све стране чују проистиче из околности политичког неслагања“ (Bellamy 2007, 178).

Практично спровођење овог принципа у дело огледа се кроз процес гласања где сваки грађанин има право да гласа, што ће им омогућити да изразе свој став, који ће једнако бити мерен као и сваки други, и да на основу већинског одлучивања донесу одлуку. Такође битан моменат, поред малопре поменутог принципа, у креирању политичког конституционализма Ричарда Беламија је равнотежа власти. Равнотежа власти у његовој интерпретацији нема везе са поделом власти на законодавну, извршну и судску, већ са хоризонталном поделом између ривалских и конкурентских власти, где Белами проналази комплексност модерне власти подељене и уравнотежене између политичких партија, које се боре за подршку својих гласача, а како би са њиховом подршком могла да формира извршну власт. Враћајући веру у политику Белами сматра је политичким средствима и демократским принципима, пре него на начин судске власти, могуће одбрани демократију од било какве арбитрарне власти: „ова књига је бранила демократију од моћи судске власти да решава политичка питања“ (Bellamy 2007, 260).

Од устава делиберативне демократије Карлоса Сантијага Ниња преко политичког конституционализма Ричарда Беламија требало би коначно да стигнемо до нашег циља, а то је делиберативни устав и институционализација делиберативне демократије. Иако се не можемо сагласити са свим Беламијевим ставовима, ипак нам неке идеје у том погледу могу користити. Пре свега ту мислимо на његову идеју и дефиницију политичког конституционализма, коју сматрамо примереном за институционализацију делиберативног устава. Међутим, ту би требало извршити одређене измене и прилагођавања, а како би остали верни делиберативној демократији и њеним принципима. Сматрамо да делиберативни устав треба да буде устав до кога се дошло на принципима делиберативне демократије и да такав устав треба да буде подстицај члановима друштва за даљу институционализацију делиберативне демократије и перманентно ангажовање на очувању и унапређењу делиберативних вредности.

4.4. Делиберативни систем

Покушали смо наводећи неке конкретне институције да што прецизније укажемо на могућности остварења делиберативног идеала, односно институционализације делиберативне демократије. На основу свега што смо до сада рекли сматрамо да би институције делиберативне демократије биле не само нормативно оправдане већ и практично могуће. Сматрамо да је основна вредност нашег виђења то што поштује специфичност одређеног друштвеног контекста. Истакли смо да делиберативна демократије не може бити институционализована без примене делиберативних норми. Постојање реалних препрека на том путу има за последицу да њихова примена мора бити прилагођена посебности одређеног друштва или одређеног контекста у коме се примењују. Уколико није могуће остварење свих норми у потпуности, треба узети у обзир и скуп ревидираних норми које нас у највећој мери приближавају остварењу идеала делиберативне демократије.

Ово наше становиште коинцидира са тренутно преовлађујућим мишљењем у теорији делиберативне демократије, које у средиште пажње ставља идеју о делиберативним системима. Шта су делиберативни системи? Одговор на ово питање можемо пронаћи у заједничком чланку групе аутора, предвођене Џејн Менсбриџ (Jane Mansbridge), под називом „A systemic approach to deliberative democracy“ (2012). Теорија о делиберативним системима представља последње достигнуће и тренутну фазу у развоју теорије о делиберативној демократији, па због тога и јесте у предности у односу на нека досадашња виђења.

Присталице ове теорије сматрају да „како до сада није конституисано неко тело или форум које има довољан делиберативни капацитет у ком би било могуће делиберативно оправдати све донете одлуке и политике унутар одређене заједнице“, потребно је ићи даље од појединачних институција и процеса у правцу

делиберативног система (Mansbridge et al. 2012, 1-2). Због комплексности данашњих демократских друштава потребно је имати системски приступ делиберативној демократији. Овим се жели рећи да због поменуте комплексности једног друштва, а ту се пре свега мисли на његову величину по питању површине и броја грађана, није сасвим могуће да предмет делиберативне трансформације буде читаво друштво, већ у те сврхе могу послужити и његови појединачни делови, попут школа, универзитета, болница, медија и друго (Mansbridge et al. 2012, 2) .

Због тога би прва предност овог приступа била у томе што он омогућава делиберацију на више места истовремено, која у међусобном односу ствара један продуктиван делиберативни систем. Друга предност, по мишљењу ових аутора, огледа се у томе што се овиме омогућава подела рада између различитих делова делиберативног система, где сваки део има своју делиберативну снагу, што може да допринесе у значајној мери целом делиберативном систему (Mansbridge et al. 2012, 2-3). Треће је то да овај системски прилаз има ту предност што „уводи у системску анализу важна контекстуална питања и широке систематске неадекватности које имају утицај на поједина места и обликује могућности за ефикасну делиберацију“ (Mansbridge et al. 2012, 3). Овим се жели рећи да можемо имати општи увид у делиберативни систем, како у његове могућности и постигнућа тако и у његове мањкавости у погледу квалитета делиберације (Mansbridge et al. 2012, 3).

Аутори овако замишљене теорије у настојању да дају дефиницију делиберативног система прво дефинишу систем и кажу да он у том смислу значи „скуп различитих, диференцираних, али до извесног нивоа међузависних делова, често са дистрибутивном функцијом и поделом рада, повезане на такав начин да формирају комплексну целину“ (Mansbridge et al. 2012, 4). На основу тога они дефинишу делиберативни систем као такав систем који „обухвата приступ политичким конфликтима и решавању проблема заснован на разговору - кроз аргументовање, демонстрирање, изражавање и убеђивање“ (Mansbridge et al. 2012, 4-5).

У нормативном смислу према таквом систему се треба односити као према целини, док се према деловима треба односити независно (Mansbridge et al. 2012, 5). Што ће рећи да се према њему не треба односити механицистички, јер делови нису међузависни у тој мери да промене на једном делу изазову промене и на другом. Овакав систем због тога садржи много подсистема, па зато нефункционалност једне компоненте не може да утиче на оптималност система у целини. Због тога у нормативном смислу приликом системског приступа цео терет одлучивања и легитимитета не може пасти на један форум или институцију, „већ је дистрибуиран између различитих компоненти“ (Mansbridge et al. 2012, 5).

Предност оваквог приступа је у томе што, без обзира на то што у одређеним ситуацијама делиберација може да се конфронтира са одређеним гледиштима која нису заснована на делиберативним основама, она може да из тога извуче одређене садржаје који могу бити касније делиберативно оправдани и примењени у неким другим деловима делиберативног система (Mansbridge et al. 2012, 5-6).

Након одговора на питање шта је делиберативни систем, поставља се следеће питање где су границе поменутог система? Аутори ове теорије тврде да су границе делиберативног система врло флуидне и да се делиберација може применити и у недемократским друштвима, међутим, њихов фокус је на „делиберативним демократским системима, који су дефинисани нормама, праксама и институцијама демократије“ (Mansbridge et al. 2012, 8).

Као прво и основно, границе делиберативног система се простиру унутар институција (Mansbridge et al. 2012, 8). Такође, границе делиберативног система се простиру и дуж владиних и невладиних институција, укључујући мрежу управљања и неформалне мреже које дискурзивно повезују индивидуе и групе о питањима којих се тичу (Mansbridge et al. 2012, 8). На основу свега тога можемо закључити да постоје четири главне арене које улазе у делиберативне системе: „обавезујуће одлуке државе; активности које су директно повезане са припремањем

тих обавезујућих одлука; неформални разговор повезан са поменутиим одлукама; арене формалног и неформалног разговора повезане са одлукама о питањима од општег интереса“ (Mansbridge et al. 2012, 9).

Оно што је врло значајно и ново у оквиру теорије о делиберативним системима јесте да се границе поменутих система, а у оквиру којих се доносе одлуке, шире и изван законодавног центра државе, јер се многе одлуке доносе изван државних институција или имају мало утицаја на њих. То су такозване друштвене одлуке. Границе делиберативних система обухватају широк спектар актера који учествују у делиберативном процесу, па се може рећи да су у поменути процес укључени скоро сви најзначајнији сегменти једног демократског друштва (Mansbridge et al. 2012, 10).

По мишљењу аутора теорије о делиберативним системима процена институција се врши на основу тога колико добро оне функционишу у смислу „промоције циљева система“ (Mansbridge et al. 2012, 10). Иако нема потпуног слагања о томе које су најважније функције делиберативног система, ипак, могу се издвојити три најбитније: епистемичка, етичка и демократска.

Епистемичка функција делиберативног система је у томе да „производи преференције, мишљења и одлуке које су исправно формиране на основу чињеница и логике, а као резултат разложног разматрања“ (Mansbridge et al. 2012, 10). Етичка функција делиберативног система је у томе да „обезбеди међусобно уважавање свих учесника у делиберативном процесу“ (Mansbridge et al. 2012, 10). Она има за циљ да истакне моралну вредност читавог система. Као последња функција, али не мање важна од претходне две, је и демократска функција делиберативног система. Она се суштински односи на равноправно учешће свих учесника делиберативног процеса. О томе аутори ове теорије кажу: „укратко, добро функционисање делиберативног система не сме систематски искључити било ког грађанина без јаког оправдања, који би могао бити разложно прихваћен од стране свих грађана, укључујући и оне искључене“ (Mansbridge et al. 2012, 10). Када говоримо о ове три

функције треба напоменути и то да оне често могу бити у међусобном сукобу унутар делиберативног система. Нису све и у свим деловима система подједнако наглашене, међутим, оно што је битно је да се то неће одразити на нормално функционисање система као целине.

Оно што би по мишљењу аутора ове теорије био „идеал делиберативног система то је група лабаво повезаних заједничких институција и пракси које заједно остварују три функције које су одредили као – тражење истине, етаблирање обостраног поштовања и генерисање инклузивног, егалитарног доношења одлука“ (Mansbridge et al. 2012, 22). Међутим, унутар оваквих система, по тврђењу аутора, постоји пет патологија које ометају потпуно приближавање поменутом идеалу (Mansbridge et al. 2012, 22). Поменуте патологије би биле: „чврста повезаност, неповезаност, институционална доминација, друштвена доминација, дубоко укорееена пристрасност“ (Mansbridge et al. 2012, 22).

Иако смо раније говорили о томе да је предност делиберативног система у томе што ако се деси да одређена институција не функционише то може бити надокнађено неком другом, када су институције сувише повезане унутар система онда та могућност не може да дође до изражаја и цео систем бива тиме погођен. Други недостатак у поменутим системима била би потпуна одвојеност његових делова тако да „добри разлози из једног дела не могу да допру до другог дела система“ (Mansbridge et al. 2012, 23). Такође, трећи велики проблем у функционисању делиберативног система је „када један његов део био делиберативан или не потпуно доминира над осталим деловима“ (Mansbridge et al. 2012, 23). Насупрот томе, а као четврта велика опасност по делиберативни систем, је друштвена доминација, која се огледа у томе да „одређени друштвени интерес или друштвена класа врше непримерени утицај или контролу на многим деловима система“ (Mansbridge et al. 2012, 24). И на крају последњи велики проблем за делиберативни систем је тај када су грађани, законодавци и администрација толико подељени између себе на основу идеолошких, етничких, религиозних и других разлика, тако да међу њима нема никакве комуникације (Mansbridge et al. 2012, 24).

Ово би укратко био опис теорије делиберативних система, као актуелног достигнућа у развоју делиберативне теорије. У наставку ћемо се још детаљније позабавити идејама које проистичу из ове теорије, а које имају за циљ да се што више приближе остварењу идеала делиберативне демократије. У том погледу размотрићемо чланке Џејмса Бомана (James Bohman), „Representation in the deliberative systems“ (2012), као и Мајкла Мекензија (Michael K. Mackenzie) и Марка Ворена „Two trust-based uses of minipublics in democratic systems“ (2012).

Џејмс Боман у свом чланку истиче да нема готових институционалних решења која би важила за сва демократска друштва, већ да данас настају нове плуралне форме демократског управљања, као и то да је потребно, а како би лакше разумели неопходност настанка нових институционалних решења, ослободити се старих идеја о демократији, јер њене институције тренутно пролазе кроз велике промене. Оно што њега највише интересује је промена демократске праксе у погледу представљања (Bohman 2012, 73). Наравно, нове демократске праксе не могу бити спроведене под старим условима, у смислу класичног изборног система, већ оне захтеву нове околности. Такве околности може да обезбеди делиберативна демократија у оквиру делиберативног система. У том смислу он каже да „представљање није само потреба модерних држава уведена због њихове величине, већ је то значајно средство на основу кога легитимност *демоса* може бити изражена, изазвана и трансформисана“ (Bohman 2012, 73).

Представљање у његовој интерпретацији добија значајну улогу унутар делиберативног система, оно је присутно на различитим нивоима и у различитим институцијама. Зато је потребно доћи до нових институционалних форми које ће квалитативно другачије омогућити грађанима да буду представљени. У том смислу Боман говори о комуникативној слободи и комуникативној власти. Боман истиче да ниједан делиберативан систем не може да функционише без представљања, као и то да не могу сви грађани да учествују у делиберацији, па зато једни то могу да чине уместо других (Bohman 2012, 76). Тада, захваљујући томе што представљање

има кључну улогу, актери „уводе комуникативну слободу у делиберативни систем“ (Bohman 2012, 76).

Зато делиберативни систем мора да буде место на коме се тематизује и решава политичко искључење (Bohman 2012, 76). Ако је то тако онда „систем поседује довољно делиберативног капацитета да буде консеквентан, односно да комуникативну слободу трансформише у комуникативну власт“ (Bohman 2012, 76). Поента је у томе да инклузивност прво обезбеђује простор за примену комуникативне слободе оних који учествују у делиберацији. Тако овлашћени од стране оних који не учествују у томе, могу у њихово име да одлучују, а касније и да спроводе комуникативну власт. Као најбоље место за спровођење делиберације унутар делиберативног система биле би мини-јавности, док „мини *демои* преузимају посебну форму представљања у којој делиберативно одлучивање може да трансформише комуникативну слободу у комуникативну власт, односно довољно су овлашћени да могу да доносе обавезујуће одлуке“ (Bohman 2012, 77).

Међутим, сада се поставља питање како је то изводљиво, односно како обезбедити трансфер овлашћења за доношење одлука са одређених институција државе на одређена делиберативна тела? Џејмс Боман покушавајући да понуди одговор на ово питање полази од увида да у савременим демократијама није могуће стриктно спровести принцип управљања грађана, на начин да грађани сами буду доносиоци закона као и они који ће закон спроводити. Проблем је у томе што постоји велика тензија уграђена унутар самих устава савремених демократија између универзалних људских права и посебних права грађана (Bohman 2012, 78). Суштина проблема је у томе што грађани, иако по уставу јесу носиоци суверенитета, нису у стварној политичкој пракси директни доносиоци одлука, а посебно нису они који те одлуке спроводе. Највеће достигнуће у том смислу били би непосредни избори, где грађани преко својих изабраних представника утичу на решавање политичких питања. Али због тога што постоји „неизбежна провалија између идеала управљања и захтева за представљањем није могуће да грађани

тренутно трансформишу комуникативну слободу у комуникативну власт“ (Bohman 2012, 78).

Зато он поставља питање да ли има нека врста представљања која би сачувала могућност управљања у огромним и плуралистичким демократијама? (Bohman 2012, 78) По његовом мишљењу унутар делиберативног система друге институције морају да преузму функцију представљања. Када то каже ту пре свега мисли на различите врсте мини јавности (Bohman 2012, 79). Он сматра да грађани кроз делиберативни процес могу да „пренесе овлашеће другим грађанима, који делују независно и одлучују и у њихово име“ (Bohman 2012, 80).

Иако се не може рећи да грађани који представљају друге грађане представљају читав *демос*, ипак, они представљају мини *демоие*, који у делиберативним системима могу да о одређеним питањима представљају друге грађане, па се у том смислу и њихово одлучивање у име других може оправдати у делиберативном смислу (Bohman 2012, 80).

Да би се дошло до адекватног представљања потребно је омогућити приступ што већој разноврсности перспектива учесника. Боман тврди да представљање у делиберативном систему почива на диверзитету перспектива учесника, а не на максимизацији разлога и оправдања, јер, по његовом мишљењу, „перспективе су те на основу којих стварамо разлоге и оне им дају њихову убедљивост“ (Bohman 2012, 83). Плурализам перспектива онемогућиће доминацију једног става, односно допринеће редукцији пристрасности уопште (Bohman, 2012, 84). То ће даље, сматра Боман, довести до демократизације, јер су „делиберација, представљање и недоминација њене основне карактеристике“ (Bohman, 2012, 84). Он даље тврди да демократизација има две главне димензије:

„Прву, која захтева институције, јавности и асоцијације у којима је остварена комуникативна слобода, а друга је да ће ова комуникативна слобода такође бити примењена у институцијама које повезују такву

слободу комуникативном влашћу. Комуникативна слобода је примена комуникативног статуса, тј. бити признат као члан јавности. Међутим, комуникативна слобода може бити трансформисана у комуникативну власт само када је инкорпорирана у институционализован процес одлучивања.“ (Bohman 2012, 84).

Зато комуникативна власт може бити примењена од стране оних који имају статус одлучивања унутар институција у којој је одређена перспектива репрезентативна и то оних који упражњавају комуникативну слободу (Bohman 2012, 85). Под овим условима, сматра Боман, „комуникативна слобода иницира делиберативни процес и настаје комуникативна власт тако што се одлучује које ће се питање наћи у институционалној агенди, као и томе како решити дато питање“ (Bohman 2012, 85). Тела или форуми у којима се одржава делиберативни процес морају оправдано да тврде да они представљају остале на једном или на више различитих нивоа (Bohman 2012, 85).

Адекватно објашњење овог процеса „мора да садржи комплексне међуодносе између грађанског друштва, јавне сфере и формалних демократских институција“, сматра Боман (Bohman 2012, 85). Боман каже да можемо видети интерактивне ефекте у оквиру делиберативног система, „где слабост једног дела може да буде компензована развојем другог, односно да неформална јавна сфера компензује недостатке у делиберацији јавне сфере“ (Bohman 2012, 85). Поента је у томе да не треба идеализовати делиберацију у сваком делу система, већ треба „тестирати систем као целину и видети како функционише на основу фундаменталних функција, укључујући и представљање“ (Bohman 2012, 85).

Када каже делиберативно представљање Боман не мисли на представљање у смислу представничког система, већ има на уму две форме делиберативне демократије: мини-јавности и мини *демои* (Bohman, 2012, 86). О мини-јавностима смо говорили раније и том приликом смо поменули да их има више врста. Оне свој легитимитет стичу на основу случајног избора својих чланова, који се понашају као

представници на два начина: „као међусобно признати чланови јавности који расправљају за остале и други начин је тај што они у својој делиберацији могу имати моћ одлучивања, без обзира колико она била слаба“ (Bohman 2012, 86). Обично такве мини-јавности немају пун ауторитет одлучивања, већ, „без обзира колика им је снага одлучивања, она је дата на основу овлашћења од стране неког тела или ауторитета унутар формалне сфере, обично на основу неког законодавног органа“ (Bohman 2012, 87) . Међутим, то по Бомановом схватању није довољно, јер „док мини-јавности могу да унапреде делиберацију, па чак и политичку једнакост, не морају да унапреде демократију“ (Bohman 2012, 87). За то је потребан додатни корак:

„Када мини-јавности поред комуникативне слободе имају и статус одлучивања оне престају да буду мини јавности и постају мини *демои*. Као мини *демои* имају све структуралне карактеристике инклузивне јавности, стварајући прилику за примену комуникативне власти кроз делиберацију која има за циљ доношење одлуке, где група грађана, пре него експерти или политички представници, имају комуникативну слободу да расправљају и формирају мишљење и имају комуникативну моћ да доносе предлоге и одлуке. Делиберативна предност је у томе да су такви мини *демои* у стању да расправљају унутар посебних институционалних, функционалних и временских ограничења на начин на који општа јавност то не може. Уместо да буде само форма консултовања, овај вид делиберације би захтевао да институције заједно пренесу део њиховог ауторитета на мини *демои*е чију делиберацију они овлашћују, отварајући директан делиберативни процес унутар институције која укључује што је више перспектива могуће“ (Bohman 2012, 87).

Тако овлашћене јавности са моћима одлучивања за посебна питања или скупове питања „вероватно би овлашћење добиле од стране ширих институција у којима је примењена комуникативна власт“ (Bohman 2012, 88). Јаки мини *демои* су инстанца овлашћене форме представљања грађана, где су грађани овлашћени да

учествују у јавној делиберацији уместо других грађана, аналогно моћи одлучивања пороте (Bohman 2012, 88).

„Нормативна основа легитимности ових представника може се зато развити током времена а у интеракцији са грађанима које представљају“, сматра Боман (Bohman 2012, 89). Зато Боман истиче следеће:

„Институционализација на макро нивоу је значајна за демократизацију до те мере да међусобно деловање институција помаже у обликовању диверзитета перспектива према циљевима које имају, као и на основу средстава представљања која могу да обезбеде. С обзиром да институције играју значајну улогу у обликовању тога како су перспективе узете у делиберацију, ни једна институција попут парламента или неког другог законодавног тела не може потпуно да изрази капацитете одлучивања различитих *демоиа*“ (Bohman 2012, 89).

С обзиром на величину и комплексност савремених друштава, грађани имају утицаја онда када расподеле свој статус одлучивања кроз представљање осталих (Bohman 2012, 90). Они зато и могу представљати остале само када „расподеле свој утицај кроз различите улоге и институције, а не на начин да имају неку унитарну концепцију управљања у колективној скупштини“ (Bohman 2012, 90). Поента је у томе да „јавности као такве не управљају већ делују кроз представнике који учествују у овлашћеним процесима делиберације“ (Bohman 2012, 90). Овим се хоће рећи да овлашћеност грађана који делују унутар делиберативног система на начин представљања других не потиче од неког изборног процеса, јер би у том случају они формирали неко друго парламентарно тело, што овде није случај.

По Боману овај проблем се може решити једном када се увиди да „нема једног извора овлашћења, већ ауторитет за давање овлашћења грађанима за представљање других грађана мора бити расподељен преко различитих институционалних локација, од неформалних до извршних, судских и

законодавних грана власти, где је свака од њих у стању да расподели задатке представницима грађана, и то често када формалне и званичне структуре пате од демократског дефицита“ (Bohman 2012, 91).

Сличне идеје везане за институционализацију делиберативне демократије срећемо и у тексту друге двојице аутора Макензија и Ворена. Њихове кључне идеје односе се такође на представљање и на улогу мини-јавности у оквиру делиберативног система. Полазна тачка у њиховим разматрањима је признавање чињенице да су ресурси грађана потребни за друштвено ангажовање, као што су време, пажња и знање, врло оскудни (Mackenzie and Warren 2012, 123). Међутим, они сматрају да када је једном та чињеница призната, потребно је размислити о томе како грађани да изврше „поделу свог политичког рада“ (Mackenzie and Warren 2012, 123). По њиховом мишљењу добро демократско друштво не треба само да подржи активне грађане, већ и оне који одлуче да остану пасивни у погледу политичког деловања (Mackenzie and Warren 2012, 123).

Ако се призна и та могућност - да грађани својевољно остану пасивни - онда из тога следи да постоје добри и лоши пасивни избори. Лош пасивни избор проистиче из апатије и незадовољства због политичких конфликта који постоје у друштву (Mackenzie and Warren, 2012, 123). Са друге стране добри пасивни избори су базирани на гарантованом „поверењу у институције чије су сврхе у складу са интересима грађана“, па ће у том смислу „добра држава обезбедити грађанима средства за доношење одлука које су базиране на поверењу“ (Mackenzie and Warren, 2012, 123). Ови аутори сматрају да:

„У таквим околностима на поверењу базирано мишљење игра неопходну функцију у повезивању одвојених делова делиберативног система. У том смислу поверење може бити схваћено као мрежа друштвених односа која држи појединце повезане чак и у политизованим одлукама, у чијим доношењима они нису учествовали, као и са институцијама које утичу на

њихове интересе, иако они не учествују у њима“ (Mackenzie and Warren 2012, 123-124).

Остати пасиван или бити пасиван у односу према друштвеним кретањима, сматрају аутори, нису једном за свагда донети избори, „већ се они морају стално ажурирати због перманентних друштвених кретања и промена које она доносе“ (Mackenzie and Warren 2012, 124). Како би грађани могли лакше да преброде ову ситуацију потребно је изнаћи средства која би у том смислу била од користи. По мишљењу ове двојице аутора „мини-јавности могу да обезбеде средства кроз које грађани могу да изврше боље процене о томе када и где да буду пасивни“ (Mackenzie and Warren 2012, 124). Због тога оне могу да послуже „као заступници у политичким аренама или као антиципаторна јавност која треба да обезбеди да будући услови поверења у одређеним доменима власти или у било којој колективној организацији, зависе од јавног поверења“ (Mackenzie and Warren 2012, 124).

У том смислу мини-јавности, по мишљењу ове двојице аутора, имају кључну улогу зато што оне „могу да обезбеде кроз свој репрезентативни узорак креирање делиберативног тела које укључује све потенцијалне интересе без пристрасности при избору, а због тога што процес одлучивања почива на знању и делиберацији могуће је да ови интереси буду артикулисани. За неке посебне и комплексне проблеме, ова комбинација карактеристика може да произведе тела која ће потпуно испунити функцију поверења унутар комплексне структуре делиберативних институција и пракси на начин на који остале институције не могу“ (Mackenzie and Warren 2012, 124).

Презентовањем свих ових идеја идеја хтели смо да детаљније истакнемо основне карактеристике теорије делиберативних система. Рекли смо раније да ова теорија, уважавајући друштвена, политичка, економска и друга ограничења унутар савремених демократских друштава, покушава да се што више приближи институционализацији делиберативне демократије. У многим својим сегментима

теорија делиберативних система је ближа делиберативном идеалу него што је делиберативна теорија то била раније. Када то кажемо пре свега мислимо на уважавање реалности по питању функционалности и применљивости делиберативних принципа или норми, у смислу да не могу све норме бити примењене увек и у пуној мери, као и то да су неке норме између себе више или мање компатибилне, као и то да одређене норме треба применити саобразно специфичности одређеног контекста.

Такође, као што смо рекли раније, пошто се делиберативни систем састоји од много међузависних делова, дистрибуираних унутар система, не треба очекивати да сви делови функционишу на високом делиберативном нивоу, али је битно да систем као такав има делиберативан карактер. Учешће грађана у процесу доношења обавезујућих одлука, посебно у вези са неким специфичним питањима, је ретко непосредно, већ, скоро увек, преко посредника, било преко представника изабраних на изборима било преко одређених тела или форума.

Оно што се може видети из претходних разматрања је да су мини-јавности интегрални део делиберативног система, као прикладног начина легитимног представљања јавности уопште. У теорији о делиберативним системима мини-јавности, као код Бомана на пример, поред тога што су места на коме је омогућено равноправно учешће у расправи, оне добијају већи значај, односно постају места на којима се могу доносити и одлуке.

Истина тада мини-јавности постају мини *демои* и имају већа овлашћења. Суштина проблема у институционализацији делиберативне демократије је то како омогућити процес доношења обавезујућих одлука на принципима делиберације. Досадашња понуђена решења са мини- јавностима, а о чему смо говорили раније у овом поглављу, нису била најподеснија и нису, бар по нашем мишљењу, довела до жељеног циља. Због тога им разматрани аутори у својим интерпретацијама мини-јавности у оквиру теорија о делиберативним системима, дају већа овлашћења и већи значај.

Као што смо већ рекли Боман је проширио овлашћења постојећих мини-јавности, где су мини *демои*, чак, овлашћени да примене комуникативну власт или моћ, односно овлашћени су да одлучују, како би се омогућило да се у делиберативном систему оствари идеал управљања. Међутим, поставља се кључно питање од кога су мини *демои* добили потребно овлашћење за доношење и спровођење донетих одлука? Боман одговара да у поступку представљања грађани представљају себе и друге грађане а ауторитет за то добијају од грађана које представљају.

Такође, делујући унутар одређених институција потребно је да поменуте институције пренесу део надлежности на мини *демоие*, како би они могли да отпочну делиберативан процес унутар самих институција и тако омогуће укључивање и представљање што је могуће више перспектива. Са тим у вези је њихова даља инснтитуционализација, а што доприноси општој демократизацији друштва, по мишљењу Бомана, која се дешава на макро плану до те мере да интеракција таквих институција помаже да се обликује разноврсност перспектива према циљевима које имају и на основу средстава представљања која то омогућавају. Међутим, иако каже да су мини *демои* овлашћени да одлучују као јаке јавности, он ипак признаје, да је њихово коришћење ретко (Bohman 2012, 88).

Зато се он још једном враћа разматрању демократизације унутар националне државе, где каже да, без обзира на величину и комплексност савремених држава, демократизација неформалне сфере најбоље функционише са формалном демократизацијом, када комуникативна слобода јавности постане повезана са статусом одлучивања унутар ширег делиберативног система (Bohman 2012, 93).

Оно што је новина у теорији делиберативних система, бар као наговештај одређених промена, а чему се поклонило доста пажње, то је представљање грађана у демократском процесу, где партијски плурализам, избори и слични механизми представљања нису довољни да грађани буду адекватно представљени. Пре свега

грађани представљају себе и друге грађане на активан начин, где пре свега од других грађана добијају легитимитет за тако нешто.

Закључак

Оно што је по нашем мишљењу највредније код делиберативне демократије и што је нас привукло тој концепцији јесте уважавање чињенице да наш друштвени свет чине грађани са својим различитим становиштима и да је због тога потребно обезбедити форуме у којима би они могли јавно да их заступају. Њихово се мишљење мора чути о свим битним питањима који одређују њихову заједничку друштвену судбину. Свако од њих има посебну позицију у том друштвеном свету условљену многим факторима, а која умногоме одређује њихов однос како према себи тако и према другима. Делиберативна демократија пружа могућност промене става и уважавање оправданих разлога које нуде други грађани. Да би до тога дошло важно је да делиберативни процес почива на принципима слободе и једнакости тако да разлике у позицијама које људи имају у неком друштву не могу да имплицирају и већу снагу разлога у међусобној комуникацији. Да би сви учествовали у одлучивању као потпуно равноправни грађани потребно је створити праведан систем, такав који ће уважавати сваки разложен став сваке индивидуе.

Међутим, демократија какву познајемо све мање може да одговори изазовима данашњег времена. Она као да се током свог дугог постојања све више удаљавала од свог почетног идеала и значења. Због свега тога делиберативна демократија је врло важна, како на индивидуалном тако и на институционалном плану, јер обезбеђује важан принцип међусобног уважавања, који имплицира не само прихватање другог као једну неугодну чињеницу, већ и то да је други исто тако морално вредан и достојан поштовања, без обзира на то што између нас нема сагласности. Са друге стране, та врста одношења, како између самих грађана, тако и између грађана и државних званичника у отвореним форумима може постати модел понашања друштва у целини.

Сматрамо да је за долазак до адекватних институција делиберативне демократије потребно узети у обзир како теоријска, тако и практична разматрања, односно експерименте у вези са јавном делиберацијом. По нашем мишљењу, будућност делиберативне демократије лежи у њеној институционализацији. Колико смо сада близу или далеко од поменутог идеала? Одговор на ово питање није једноставно дати, јер је уско везано за друштвени миље у ком се то питање поставља. Стање демократије данас није свуда исто, па самим тим ни приближавање идеалу делиберативне демократије није једнако у свим деловима света. Због непостојања јединственог демократског система као и због одређених политичких, културних и економских специфичности у свакој држави, не може се очекивати јединствен и симултан приступ у покушају институционализације делиберативне демократије.

Међутим, напредовање демократије није никада било праволинијско и једнозначно, јер у њеној дугој историји увек је било успона и падова. Делиберативна демократија баш зато може да послужи као врло корисно средство за утврђивање приоритетних друштвених проблема, када год демократија западне у кризу. Ово не значи, да је она, у најбољем случају, тренутни лек за уочене проблеме у функционисању демократије. Она би требало да на одређени начин буде институционализована.

У овом раду размотрили смо неколико конкретних начина за институционализацију делиберативне демократије који би били у стању да обухвате скуп основних делиберативних принципа, а који се у исто време заснивају на експериментима у вези са јавном делиберацијом и мини-јавностима. Једна таква институција је дан делиберације којом би се уз помоћ мини-јавности које функционишу на делиберативним основама обогатио изборни процес. Посебну пажњу посветили смо питању институционализације делиберативне демократије кроз делиберативни систем, који обухвата различите друштвене контексте. Закључили смо да теорија делиберативних система пружа подршку за наше виђење да приликом институционализације делиберативне демократије треба водити

рачуна о специфичностима одређених контекста и о томе у ком степену скуп делиберативних принципа може у сваком од њих бити остварен. На основу тих истраживања дошли смо до увида да иако делиберативна демократија не може да се у потпуности институционализује, она може да функционише истовремено на различитим нивоима и у различитим институцијама, које узете заједно чине један делиберативни систем. Закључили смо да се теорија делиберативних система такође у великој мери заснива на емпиријским истраживањима у вези са мини-јавностима.

У раду смо посебну пажњу посветили и институцији делиберативног устава. По нашем мишљењу делиберативни устав требало би да буде не само правни основ, већ и смерница за друштво засновано на принципима делиберативне демократије као што су слобода, једнакост и разложност. Закључили смо да би институције делиберативне демократије требало да се заснивају на управљању, а не владању. Разлика би била у томе што је за потребе владања нужно применити силу како би се спровеле одређене одлуке, док код управљања кључну важност има морално убеђивање.

Литература

Ackerman B. and Fishkin J. S. (2002). "Deliberation Day", *Journal of Political Philosophy* 10: 129-152.

Bellamy, R. (2007). *Political Constitutionalism: A Republican Defence of the Constitutionality of Democracy*, Cambridge: Cambridge University Press.

Bohman, J. (2012). "Representation in the Deliberative System", In Mansbridge, J. and Parkinson, J. (eds.), *Deliberative Systems: Deliberative Democracy at the Large Scale*, Cambridge: Cambridge University Press, pp. 72-94.

Bohman J. and Rehg W. (1997) "Introduction", In Bohman, J. and Rehg, W. (eds.) *Deliberative Democracy: Essays on Reason and Politics*, Cambridge, Mass.: The MIT Press. pp. ix-xxx

Bohman, J. and Rehg, W. (eds.) (1997). *Deliberative Democracy: Essays on Reason and Politics*, Cambridge, Mass.: The MIT Press.

Cohen, J. (1997). "Deliberation and Democratic Legitimacy", In Bohman J. and Rehg W. (eds.), *Deliberative Democracy: Essays on Reason and Politics*, Cambridge, Mass.: The MIT Press, pp. 67-92.

Elstub, S. (2008). *Towards a Deliberative and Associational Democracy*, Edinburgh: Edinburgh University Press.

Elstub, S. (2010). "The Third Generation of Deliberative Democracy", *Political Studies Review* 8: 291-307.

Ferrara, A. (2014). *The Democratic Horizon - Hyperpluralism and Renewal of Political Liberalism*, Cambridge: Cambridge University Press.

Fishkin, J. S. (1991). *Democracy and Deliberation: New Directions for Democratic Reform*, New Haven and London: Yale University Press.

Fishkin, J. S. (2002). "Deliberative Polling and Public Consultation", Paper presented at the Workshop on "Deliberative Democracy in Theory and Practice", at the European Consortium for Political Research Meetings, Turin, Italy, March 22-27, 2002, pp. 1-20.

Fishkin, J. S. and Luskin, R. C. (2005). "Experimenting with a Democratic Ideal: Deliberative Polling and Public Opinion", *Acta Politica* 40: 284-298.

Fishkin, J. S. and Farrar, C. (2005). "Deliberative Polling: From Experiment to Community Resource", In John Gastil and Peter Levine (eds.) *The Deliberative Democracy Handbook: Strategies for Effective Civic Engagement in the 21st Century*, San Francisco, CA: Jossey-Bass, pp. 68-79.

Gastil, J. and Levine, P. (eds.) (2005). *The Deliberative Democracy Handbook: Strategies for Effective Civic Engagement in the 21st Century*, San Francisco: Jossey-Bass.

Gutmann, A. and Thompson, D. (2004). *Why Deliberative Democracy?*, Princeton and Oxford: Princeton University Press.

Hartz-Karp, J. (2007). "Understanding Deliberativeness: Bridging Theory and Practice", *The International Journal of Public Participation* 1: 1-23.

Levine, P., Fung, A. and Gastil, J. (2005). "Future Directions for Public Deliberation", In J. Gastil, and P. Levine (eds.), *The Deliberative Democracy Handbook: Strategies for Effective Civic Engagement in the 21st Century*, San Francisco: Jossey-Bass, pp. 271-287.

Luskin, R. C. et al. (2002). "Considered Opinions: Deliberative Polling in Britain", *British Journal of Political Science* 32: 455-487.

Mackenzie M. K and Warren M. E. (2012). "Two trust-based uses of minipublics in democratic systems", In Mansbridge, J. and Parkinson, J. (eds.), *Deliberative Systems: Deliberative Democracy at the Large Scale*, Cambridge: Cambridge University Press, pp. 95-124.

Mansbridge, J. et al. (2006). "Norms of Deliberative Democracy - The Inductive Study", *Journal of Public Deliberation* 2: 1-47.

Mansbridge et al. (2012). "A Systemic Approach to Deliberative Democracy", In Mansbridge, J. and Parkinson, J. (eds.), *Deliberative Systems: Deliberative Democracy at the Large Scale*, Cambridge: Cambridge University Press, pp. 1-26.

Mansbridge, J. and Parkinson, J. (eds.) (2012). *Deliberative Systems: Deliberative Democracy at the Large Scale*, Cambridge: Cambridge University Press.

Nino, C. S. (1998). *The Constitution of Deliberative Democracy*, New Haven and London: Yale University Press.

Rosenberg, S. W. (2007). "An Introduction: Theoretical Perspectives and Empirical Research on Deliberative Democracy", In Rosenberg S. W. (ed.), *Deliberation, Participation and Democracy: Can the People Govern?*, London: Palgrave Macmillan, pp. 1-22.

Rols, Dž. (2001). *Politički liberalizam*, Beograd: Filip Višnjić.

Schattan P. Coelho V., Pozzoni B. and Cifuentes Montoya M. (2005). "Participation and Public Policies in Brazil", In J. Gastil, and P. Levine (eds.), *The Deliberative Democracy Handbook: Strategies for Effective Civic Engagement in the 21st Century*, San Francisco: Jossey-Bass, pp. 174-184.

Smith, G. (2009). *Democratic Innovations: Designing Institutions for Citizen Participation*, Cambridge: Cambridge University Press.

Sokoloff H., Steinberg H. M. and Pyser S. (2005). "Deliberative City Planning on the Philadelphia Waterfront", In J. Gastil, and P. Levine (eds.), *The Deliberative Democracy Handbook: Strategies for Effective Civic Engagement in the 21st Century*, San Francisco: Jossey-Bass, pp. 185-196.

Thompson, D. (2008). "Deliberative Democratic Theory and Empirical Political Science", *Annual Review of Political Science* 11: 497-520.

Warren, M. E. (2007). "Institutionalizing Deliberative Democracy", In S. W. Rosenberg (ed.), *Deliberation, Participation and Democracy: Can the People Govern?* London: Palgrave MacMillan, pp. 272-288.

Биографија

Миљан Д. Милисављевић

Рођен је 11.05.1974. године у Прокупљу. Основну школу и гимназију завршио је у Куршумлији. Школске 1993/1994. године уписао је Филозофски факултет Универзитета у Приштини на Одељењу за филозофију и социологију, а дипломирао школске 1998/99. године са просечном оценом 8,15 и оценом 10 на дипломском испиту.

Уписао је магистарске студије на Филозофском факултету Универзитета у Београду, смер историја филозофије, школске 1999/2000. Положио је све испите предвиђене планом и програмом и уписао докторске студије шк. 2009/10. по новом програму. Све предвиђене испите на докторским студијама положио је са просечном оценом 8,25 чиме је стекао услов за пријаву и израду докторске дисертације.

Запослен је у Управи Града Београда – ГО Сурчин, Одељење за инспекцијске послове.

Служи се енглеским и руским језиком.

Изјава о ауторству

Име и презиме аутора Миљан Милисављевић

Број индекса ОФ080130

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

Да ли је идеал делиберативне демократије остварив? Институционалне претпоставке јавне делиберације

- резултат сопственог истраживачког рада;
- да дисертација у целини ни у деловима није била предложена за стицање друге дипломе према студијским програмима других високошколских установа;
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио/ла интелектуалну својину других лица.

Потпис аутора

Миљан Милисављевић

У Београду, 29.11.2016.

**Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског
рада**

Име и презиме аутора Миљан Милисављевић
Број индекса 0Ф080130
Студијски програм _____
Наслов рада Да ли је идеал делиберативне демократије остварив?
Институционалне претпоставке јавне делиберације _____
Ментор проф. др Иван Младеновић

Изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла ради похрањена у **Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског назива доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис аутора

Миљан Милисављевић

У Београду, 29.11.2016.

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

Да ли је идеал делиберативне демократије остварив? Институционалне претпоставке јавне делиберације
која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду и доступну у отвореном приступу могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство (CC BY)
2. Ауторство – некомерцијално (CC BY-NC)
- 3. Ауторство – некомерцијално – без прерада (CC BY-NC-ND)**
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима (CC BY-NC-SA)
5. Ауторство – без прерада (CC BY-ND)
6. Ауторство – делити под истим условима (CC BY-SA)

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци.
Кратак опис лиценци је саставни део ове изјаве).

Потпис аутора

Никола Николић

У Београду, _29.11.2016._____

_____